

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

GİRİT'TE ABDÜLKADİR GEYLANİ VAKIFLARI

ENİS KARTAL

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Nuri ADIYEKE

İZMİR-2020

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Girit’te Abdülkadir Geylani Vakıfları” adlı çalışmam, tarafımdan akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2020

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
GİRİT’TE ABDÜLKADİR GEYLANİ VAKIFLARI
ENİS KARTAL

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Tarih Programı

Toplumların sosyal ve ekonomik yapılarında etkili olan vakıflar İslam dünyasında ve daha sonra Osmanlı coğrafyasında kendini gösterdi. Osmanlılar ile birlikte daha geniş alanlara yayılma olanağı elde eden vakıf kurumu özellikle kendi içinde barındırdığı sosyal taban dolayısıyla tarikatlarla iç içe yayılmaya devam etmiştir. Bu tarikatlardan birisi olan Abdülkadir Geylani Tarikatı Osmanlı coğrafyasında 17. Yüzyıldan itibaren varlığını güçlendirdi. Özellikle Osmanlı- Venedik savaşları neticesinde Girit’te de etkili olmaya başladı. 1651 yılından itibaren söz konusu tarikata köylerin vakfedildi ve bu durum 1670 ve 1705 tahrirlerinde devam ederek vakfa Resmo Ayovasil nahiyesinden çeşitli köyler dâhil edildi. Böylece hem İslamizasyon sürecine hem de tarikatın Girit’teki etki alanı genişletildi.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Tarikat, Tasavvuf, Abdülkadir Geylani, Girit, Tahrir Osmanlı.

ABSTRACT

Master Thesis

Abdulkadir Geylani Waqfs in Crete

ENİS KARTAL

Dokuz Eylul University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History Program

Waqfs, which are effective in the social and economic structures of societies, manifested themselves in the Islamic World and Ottoman geography. The waqfs institution, which gained the opportunity to spread to wider areas with the Ottomans, continued to spread together with the religious orders, especially due to the social base it contained. Abdulkadir Geylani sects strengthened its existence in the Ottoman geography since the 17th century. It started to be effective in Crete, especially as a result of the Ottoman-Venetian wars. As of 1651, villages were devoted to aforesaid sect and this situation continued in 1670 and 1705 and various villages from Rethymo Ayovasil sub-district were included in the waqfs. Thus, both the Islamization processs and sect's sphere of influence in Crete were expanded.

Keywords: Waqfs, Sect, Mysticism, Abdulkadir Geylani, Crete, Tahrir, Ottoman.

GİRİT'TE ABDÜLKADİR GEYLANİ VAKIFLARI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
GRAFİKLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	xii
EKLER LİSTESİ	xiii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF KURUMU

1.1.	VAKIF TANIMI VE ÖZELLİKLERİ	5
1.2.	VAKFIN MENŞEİ	7
1.3.	OSMANLI'DA VAKIF	9
1.4.	VAKFIN KURULUŞU	13
1.5.	VAKIFLARIN DENETİMİ	16
1.6.	VAKIF GÖREVLİLERİ	18
1.7.	ABDÜLKADİR GEYLANİ VE KADİRİYE TARİKATI	19

1.7.1.Osmanlı Coğrafyasında Abdülkadir Geylani Vakıfları	28
1.8.GİRİT'İN FETHİ	30
1.8.1. Girit'te Osmanlı İdaresinin Kurulması	35
1.8.2. Girit'te Toplumsal Yapı	37
1.8.3. Girit'te Tasavvuf ve Tarikatlar	39
1.8.4. Kadirilik	41

İKİNCİ BÖLÜM

GİRİT'TE ABDÜLKADİR GEYLANİ VAKIFLARININ SOSYAL VE İDARİ ŞEKİLLENMESİ

2.1.GİRİT'TE KADİRİ TARİKATI	42
2.2.RESMO KADİRİ VAKFI	46
2.3.KADİRİ VAKIFLARINA BAĞLI KÖYLER VE MÜLKLER	49
2.4. 1670 TAHRİRİNDE RESMO'DA ABDÜLKADİR GEYLANİ VAKIF KÖYLERİ	50
2.4.1. Karye-i Aya İrini	50
2.4.2. Karye-i Murine	51
2.4.3. Mezra-i Metoh-ı Epizigo	52
2.4.4. Mezra-i Metoh-ı Miksorema	52
2.4.5. Karye-i Metoh-ı Ververilida	52
2.4.6. Mezra-i Metoh-ı Aya Pelaya	53
2.4.7. 1670 Tahririnde Abdülkadir Geylani Vakıf Köylerinin Değerlendirilmesi	53
2.5. 1705 TAHRİRİNDE ABDÜLKADİR RESMO'DA ABDÜLKADİR GEYLANİ VAKIF KÖYLERİ	54
2.5.1. Karye-i Aya İrini	55

2.5.2. Karye-i Murine	55
2.5.3. Apimeko	56
2.5.4. Miksorema	56
2.5.5. Ververilida	57
2.5.6. Metoh-ı Aya Pelaya	57
2.5.7. 1705 Tahririnde Vakıf Köylerinin Değerlendirilmesi	57
2.6.1670 VE 1705 TAHRİR DEFTERLERİNDEKİ KADİRİ VAKIF KÖYLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİT'TE ABDÜLKADİR GEYLANİ VAKIF KÖYLERİ

3.1.OSMANLI EKONOMİK YAPISI	61
3.2.ABDÜLKADİR GEYLANİ VAKIFLARINA BAĞLI KÖYLERİN EKONOMİK GÜCÜ	62
3.2.1. Karye-i Aya İrini	62
3.2.2. Karye-i Murine	67
3.2.3. Miksorema	71
3.2.4. Karye-i Metoh-ı Ververilida	76
3.2.5. Metoh-ı Aya Pelaya	79
3.2.6.Epizigo ve Apimeko	82
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	90
EKLER	99

GRAFİK LİSTESİ

Grafik Listesi 1: Aya İrini Müslümanlarının Tarla Parselasyon Bilgileri	63
Grafik Listesi 2 a-b: Aya İrini Köyünün 1670 ve 1705'teki Sektörel Dağılımı	64
Grafik Listesi 3: Aya İrini Köyünün Tarla Mülkiyet Bilgileri	65
Grafik Listesi 4: Aya İrini Köyünün Bağ Mülkiyet Bilgileri	65
Grafik Listesi 5: Aya İrini Köyünün 1670 ve 1705'teki Zeytin Mülkiyet Bilgileri	66
Grafik Listesi 6: Aya İrini Köyünün 1670 ve 1705'teki Bahçe Mülkiyet Bilgileri	67
Grafik Listesi 7: Murine Köyü Müslümanlarının Tarla Parselasyon Bilgileri	68
Grafik Listesi 8: Murine Köyünün 1670 ve 1705'teki Sektörel Dağılımı	69
Grafik Listesi 9: Murine Köyünün 1670 ve 1705'teki Tarla Mülkiyet Bilgileri	70
Grafik Listesi 10: Murine Köyünün 1670 ve 1705'teki Bağ Mülkiyet Bilgileri	70
Grafik Listesi 11: Murine Köyünün 1705'teki Müsmire ve Zeytin Mülkiyet Bilgileri	71
Grafik Listesi 12: Miksorema Metohu Müslümanlarının Tarla Parselasyon Bilgileri	72
Grafik Listesi 13 a-b: Miksorema Metohunun 1670 ve 1705'teki Sektörel Dağılımı	73
Grafik Listesi 14: Miksorema Metohunun 1670 ve 1705'teki Tarla Mülkiyet Bilgileri	74
Grafik Listesi 15: Miksorema Metohunun 1670 ve 1705'teki Zeytin Mülkiyet Bilgileri	75
Grafik Listesi 16: Miksorema Metohunun 160 ve 1705'teki Bağ Mülkiyet Bilgileri	75
Grafik Listesi 17: Ververilida Metohu Müslümanlarının Tarla Parselasyon Bilgileri	76

Grafik Listesi 18 a-b: Ververilida Metohunun 1670 ve 1705'teki Sektörel Dağılımı	77
Grafik Listesi 19: Ververilida Metohunun 1670 ve 1705'teki Tarla Mülkiyet Bilgileri	77
Grafik Listesi 20: Ververilida Metohunun 1670 ve 1705'teki Zeytin Mülkiyet Bilgileri	78
Grafik Listesi 21: Ververilida Metohunun 1670 ve 1705'teki Bağ Mülkiyet Bilgileri	79
Grafik Listesi 22: Müslüman ve Hristiyanların 1705'teki Tarla Parselasyon Bilgileri	79
Grafik Listesi 23: Aya Pelaya Metohunun 1670 ve 1705'teki Sektörel Dağılımı	80
Grafik Listesi 24: Aya Pelaya Metohunun 1670 ve 1705'teki Tarla Mülkiyet Bilgileri	81
Grafik Listesi 25: Aya Pelaya Metohunun 1670 ve 1705'teki Zeytin mülkiyet Bilgileri	81
Grafik Listesi 26: Aya Pelaya Metohunun 1670 ve 1705'teki Bağ Mülkiyet Bilgileri.....	82
Grafik Listesi 27: Epizigo ve Apimeko'daki Müslümanların Tarla Parselasyon Bilgileri.....	83
Grafik Listesi 28 a-b: Epizigo ve Apimeko'daki Sektörel Dağılım	83
Grafik Listesi 29: Epizigo ve Apimeko'daki Dut ve Tarla Mülkiyet Bilgileri	84
Grafik Listesi 30: Epizigo ve Apimeko'daki Zeytin Mülkiyet Bilgileri	85
Grafik Listesi 31: Epizigo ve Apimeko'daki Bağ Mülkiyet Bilgileri	86

KISALTMALAR

BKZ. Bakınız

TDV. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TTK. Türk Tarih Kurumu

Haz: Hazırlayan

Çev: Çeviren

Ed: Editör

Ss. Sayfa Sayısı

BOA. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

EKLER LİSTESİ

Ek 1: 1670 Tahriri Aya İrini, BOA TT. Def no:393-394.822 ek s.1

Ek 1: 1705 Tahriri Aya İrini, BOA TT. Def no:635-636. 1no'lu defter ek s.2.

GİRİŞ

Tarih boyunca insan ilişkilerinin sosyo-ekonomik boyutunda önemli olan vakıf kurumu bu ilişkilerin bir organizasyonunu yaparak devlet ve halk ilişkisinde devletin sosyal vasıflarını yerine getiren bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır. Vakıfların bu durumu onların tarihsel süreçte kendi kurumlarını da oluşturmalarını beraberinde getirerek çeşitli bölgelere yayılmalarını sağlamıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu için de geçerlidir. Vakıfların yayıldığı bölgelerden birisi de adalardır. Adalar gerek coğrafi yapısı ve gerek ekonomik koşulları sebebiyle vakıf sistemine ihtiyaç duyan bir bölgelerdir. Bu bölgelerden Girit adası çeşitli medeniyetlerin egemenliğinde kalmıştır. Uzun bir dönem Venedik hâkimiyetinde kalan ada Venedik-Osmanlı savaşı sonrasında 1669'da Osmanlıların yönetimine girmiştir. Uzun süren savaş neticesinde ciddi zarar gören adada Osmanlılar, vakıf sistemi ile adayı kalkındırmak ve adada Osmanlı egemenliğini tesis etmek istemiştir. Bu noktada tezimiz olan Abdülkadir Geylani Vakıfları Osmanlıların Girit'te uygulamak istedikleri politikaya uygun olan adada kendilerine tahsis edilen köylerle etkinlik gösterebilmiş ve varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde vakıf sistemi, kökeni ve teşkilatı ile başlayıp, tasavvufi hareketlerin doğuşuna ve tarikatların teşekkülüne yer verilmiştir. Sonrasında Abdülkadir Geylani'nin hayatı ve görüşlerini anlatıp, Kadiri tarikatının ve vakıflarının Bağdat'tan başlayıp Anadolu, İstanbul ve Balkan coğrafyasında yayıldığını belirttik. Ardından Girit savaşı ve sonrasındaki Osmanlı egemenliği dönemindeki ihtida hareketleri, Girit'in Osmanlı idaresindeki yeri ve adadaki diğer tarikatlardan bahsettik.

İkinci bölümde Girit'teki Kadiri tarikatı ve vakıfları hakkında bilgi sunduk. Resmo Şer'iyye Sicillerinde bulduğumuz ve 1651 yılında kurulan vakfın sahip olduğu köyler ve hemen ardından 1670 ve 1705 Kadiri vakıf köylerinin sayısal değerlerini ve Müslümanlaşma oranlarını karşılaştırıp, söz konusu tahrirlerdeki farklılıkları da değerlendirerek bir karşılaştırma yaptık.

Üçüncü bölümde Osmanlıların ekonomik görüşlerine yer verip Girit'teki ekonomik sisteme paralel Kadiri vakıf köylerinin 1670 ve 1705 tahrirlerinde zirai

ürünlerine, bu ürünlerdeki mülkiyet bilgileri konusunda ve ekonomik yapısına ilişkin karşılaştırmalar yaptık.

Tezimizde Abdülkadir Geylani Vakıflarının kökenine ilişkin anlatımlarda bulunduktan sonra Kadiri tarikatının ve vakıflarının Osmanlı coğrafyasındaki dağılışını inceledik. Böylece Girit'teki vakıflara gelmeden önce Kadirilerin hem tarikat hem de vakıf sistemi açıklandı. Girit'teki Kadiri tarikatı ve vakıf köylerinin 1651'deki kuruluşundan 1670 ve 1705 tahririlerinin kendilerinden kaynaklanan özelliklerine de yer vererek vakıf köylerin İslamizasyon süreçlerini ve ekonomik yapılarını anlamaya ve anlatmaya çalıştık.

Tez çalışmamız ilgili literatürde şöyle bir yer işgal etmektedir. Girit'teki vakıflarla alakalı literatürü ciddi anlamda dolduracak bir çalışma yapılmamıştır. Bu konuda sadece Elif Bayraktar'ın Girit'teki Kadirilere kısaca değindiği “The Implementation of Ottoman Religious Policies in Crete 1645-1735: Men of Faith as Actors in Kadı Court” isimli¹ Yüksek Lisans tezi ve Yusuf Sağır'ın Girit'teki Hüseyin Paşa vakıflarına ilişkin bir makalesi bulunmaktadır.² Konuyla dolaylı ilişkilendirilebilecek bir başka çalışma da Nuri Adıyeke'nin Osmanlı Girit'tindeki vakıf köylerini konu alan makalesidir.³ Tezimiz olan Girit'teki Abdülkadir Geylani Vakıfları bu anlamda hem Osmanlı dönemi Girit'in Müslümanlaşmasında tarikatların rolü hem de Girit'teki vakıf sistemine ilişkin bir çalışma olup literatürdeki bu boşluğu doldurma amacı taşımaktadır.

Temel tezlerimizden birisi; Osmanlı imparatorluğu bir tarım imparatorluğu olarak temel ekonomik yapısı toprağa dayalı idi. Vakıfların da temel gelirleri toprağa dayalı gelirler olup, en önemli serveti topraklar ve köylerdi. Toprağa dayalı sistemde ekonomik istikrarın sağlanması yolunda tarikatların ve onların kurduğu vakıfların büyük bir yeri vardır. Çünkü ekonomik döngü toprak yoluyla sağlanıp gelirler dini ve hayri işlerde kullanılırken, bölgelerdeki sistem de hâkim unsurun lehine bir faaliyet işler. Bu amaçla Abdülkadir Geylani Vakıfları hem ekonomik döngüde hem

¹ Elif Bayraktar, **The Implementation of Ottoman Religious Policies in Crete 1645-1735: Men of faith as Actors in Kadı court**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bölümler Fakültesi, Ankara, 2005. ss.66-73.

² Yusuf Sağır, “Gazi Hüseyin Paşa'nın Girit'teki Vakıf Eserleri”, **Turkish Studies International Periodical For The Languages and History of Turkish or Turkic**, Volume: 8/2, 2013, p.287.

³ Nuri Adıyeke, “Osmanlı Giritinde Vakıf Köyler”, **Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri**, c. I, (Edit: Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli), İzmir, 2019, ss. 343-363

Girit'teki Osmanlı egemenliğinin tesisinde etkili olan tarikatlardan biridir. Diğer bir tezimiz Girit adasında Osmanlı yönetiminin kurulmasında ve adanın İslamizasyonunda tarikatler ve vakıflar önemli kurumlardı. Bu çerçevede bir tarikat vakfı bu sürece önemli bir katkı sunmuştur.

Tezimizde yöntem olarak tarihsel yöntem ve örnekleme yöntemi kullandık. Tarihsel yöntemde vakıfların o dönemki yapısını, hukukunu ve problemlerini inceleyip, ele aldığımız dönemin hukuksal ve iktisadi şartlarıyla bir değerlendirme yaptık. Örnekleme yönteminde ise tezimizin iki zemini vardır. Birisi Girit'te birçok vakıf vardır ve bizim örneklememiz adadaki Abdülkadir Geylani vakıflarıdır. İkinci zeminimiz ise Osmanlı coğrafyasına dağılımı birçok Abdülkadir Geylani vakfı vardır. Başta Bağdat⁴ olmak üzere Şam,⁵ Halep,⁶ Selanik,⁷ Berat,⁸ Manisa Demirci,⁹ Bursa¹⁰ ve adalarda Midilli¹¹ ile Rodos'taki¹² Abdülkadir Geylani Vakıfları tespit edebildiklerimizdir. Bizim incelememiz Girit'teki Abdülkadir Geylani vakıflarıdır.

Tezimizde pek çok farklı kaynaktan yararlandık. Bu kaynakların en başta geleni, Tapu Tahrir Defterleri oldu ve tezimiz için çok önemli bir yer tuttu. Tahrir kelimesinin anlamına bakacak olursak “*yazma, kaydetme, deftere geçirme*” manalarına gelmektedir. Bu defterler “*Osmanlı maliye teşkilatında vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tesbiti için değişik dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder.*”¹³ Vergilerin yanı sıra üretim verileri, alanları ve üretilen zirai ürünler hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Tahrirler aynı zamanda bölgenin idari yapısı ve toprak sistemi hakkında da bilgiler vermektedir. Osmanlılarda tahrirler 15. yüzyıldan itibaren yapıldı, salyanesiz/tımarlı eyaletlerde uygulanırdı. Tımar sistemiyle ilişkili olan

⁴ BOA., Y.PRK.BŞK., No:0007.00082.

⁵ BOA. DH. İD., No: 00034.00087.

⁶ BOA., C.MF., No: 00172.08597.

⁷ BOA., C.EV., No: 00290.14786.

⁸ Mevlüt Çam, “Berat (Arnavtluk Belgradı) Üzerine Bir Değerlendirme, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 50, 2018, s.135.

⁹ Ertan Gökmen, “Demirci Kazasındaki Kadiri Tarikatının Eşrefiye Koluna Ait Tekkenin Vakfiyesi”, **Vakıflar Dergisi**, Cil:32, Sayı: 32, 2005, s.82.

¹⁰ Abdürrezzak Tek, “Bursa’da Kadiri Tekkeleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:19, Sayı:1, 2010, s.177.

¹¹ BOA., EV.MKT., No: 01580.00179.

¹² BOA., EV., MKT., No: 02389.00154.

¹³ Mehmet Öz, “Tahrir” maddesi, **TDV**, Cilt:39, İstanbul, 2010, s. 425.

tahrir sisteminin aperiyyodik dönemlerde ihtiyaca göre yapıldığını¹⁴ ve fethedilen yerdeki sistemin teşekkülü açısından önemli olduğunu belirtmeliyiz.¹⁵ Bu tahrirlerin yapılma sebebi olarak vergi sisteminin denetlenmesi, tımar sisteminin uygulanması, vakıf kurumunun teşekkülü ve reayanın mahsulü ile eşyalarını belirlenmesi olarak gösterebiliriz.¹⁶

Girit'te 1650, 1670 ve 1705 yıllarında tahrirlerinin yapıldığını biliyoruz. Bu tahrirlere göre, toprak sistemi tımar, vakıf, temlik olarak üçe ayrılmıştır.¹⁷ Tezimizi içeren vakıf köyler 1650 tahririyle şekillenmiş¹⁸ ve temlik köyleri vakıf köylere dönüştürülmüştür.¹⁹ Ancak Abdülkadir Geylani Vakfının 1651'de kurulmasından dolayı söz konusu 1650 tahririnde tezimizi içeren bir vakıf köye rastlamadık. Bundan dolayı Abdülkadir Geylani Vakıflarını 1670 tahrir defterlerini içeren 822 numaralı defter ve 1705 tahrir defterlerini içeren 1 numaralı defterlerden kullanarak değerlendirdik.²⁰ Bundan başka Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin internet kaynağındaki katalog taramalarına ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden de faydalandık.

Tezimizle ilgili, kadı sicillerinde oldukça az veri ile karşılaştık. Tezimizi dolaylı olarak ilgilendiren çok sayıda çalışma da bize farklı veriler sundu.

¹⁴ Mehmet Öz, "Tahrir" maddesi, **TDV**, Cilt:39, İstanbul, 2010, s.426.

¹⁵ Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", **Söğüt'ten İstanbul'a**, Der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, 4.Baskı, Ankara, 2019, (Fetih Yöntemleri), ss.449-450.

¹⁶ Mehmet Öz, "Tahrir" maddesi, **TDV**, Cilt:39, İstanbul, 2010, s.426.

¹⁷ Nuri Adıyeke- Ayşe Nühket Adıyeke, "Girit'in Hakk Adl ile Cediden Tahriri 1705 Yılında Girit'te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler", **Belleten**, Cilt:84, Sayı:299, 2020, ss.206-209.

¹⁸ Ersin Gülsoy, "Osmanlı Tahriri Geleneğinde Bir Değişim Örneği: Girit Eyaletinin 1650 ve 1670 Tarihli Sayımları", **Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof. Nejat Göyünç.**, (Ed. Kemal Çiçek) Sota&Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem&Ankara, 2001,(Osmanlı Tahriri) ss.188-189.

¹⁹ Nuri Adıyeke, "Osmanlı Girit'inde Vakıf Köyler", **İzmir İktisat Kongresi Bildirileri**, İzmir 25-27 Nisan 2019, s.347.

²⁰ 1670 tahrir defteri Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (BOA.)1705 tarihli tahrir defteri de Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF KURUMU

1.1.Vakfın Tanımı ve Özellikleri

İnsanlar eski zamanlardan beri birbirleriyle yardımlaşmaya, güvenliğe, dayanışmaya gerek görmüşler ve bunun için bir sistem oluşturup, her türlü ihtiyaçlarını bu yolla sağlamışlardır.²¹ İnsanların oluşturdukları bu sistem zamanla gelişerek vakıf sistemini oluşturdu. Vakıf sistemi, İslam âleminde yüzyıllar boyu toplumsal, ekonomik ve kültürel olarak çok büyük bir etki göstermiştir. Vakıf kelimesi sözlükte hapsedmek, alıkoymak anlamlarına gelmektedir.²² Vakıf en geniş manasıyla, devlet ve toplum ilişkisinde devletin sosyal hizmet görevlerini yerine getiren bir müessesedir. Burada devlet dediğimiz yapının fonksiyonlarına bilmek gerekir. Eski devirlerde devletin halkıyla ilişkisi modern zamanlardakinden farklı bir durumdaydı. Devlet; halkın güvenliğini, adaletini ve ekonomik akışını sağlayan ve böylece halkın bu ortam içerisinde sosyo-ekonomik yapıların uygulanabileceği bir yapıyı ifade ediyordu, toplumda bireylerin sosyo-ekonomik yönelimleri konusunda bir görev üstlenmemektedir.²³ Yani devletin buradaki işlevi düzenleyici bir özelliktir. İşte burada vakıf sistemi daha önce de izah ettiğimiz gibi devletin sosyal hizmet vasfını yerine getiriyordu. Burada devletin ve toplumun rolü önemlidir. Çünkü “devlet, siyasetin kararsızlığı ve geçici karakteri sebebiyle İslam toplumu için gerekli olan sosyal hizmetleri, bir hayır işi olarak vakıflara bırakmıştır.”²⁴ İslam dünyasında etkinleşen bu müessese hakkında farklı görüşler mevcut olsa da, “İslam hukukçularının %90’na varan çoğunluğuna(cumhur-u fukahaya)göre, yani Şafiler, Malikiler, Hanbeliler, Ebu Hanife ve İmam Züfer’den nakledilen farklı bir görüş dışında Hanefiler, Zahiriler, Zeydiler ve Caferilere göre vakıf caizdir ve menduptur. Yani Peygamber tarafından yapılmasına teşvik edilen bir fiildir.”²⁵

²¹ Adnan Ertem, “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Cilt:36, Sayı:36, 2011, s.26.

²² Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, TTK, 1988, Ankara, s.29.

²³ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2019, s.244.

²⁴ Ziya Kazıcı, **Osmanlı’da Vakıf Medeniyeti**, Kayihan Yayınları, İstanbul, 2019. S.11.

²⁵ Akgündüz, ss.14-15.

Teşvik açısından bakarsak vakıf kurumunun hayırseverlikle olan ilişkisi İslam toplumlarında büyük bir yaygınlık kazanmıştır.²⁶ Toplumda herhangi bir ayırım belirtmeden yapılan bu faaliyetlerde elbette bu müesseseyi kurmanın şartları da vardır. Vakıf müessesesini kurulması ise *“bir kişi mülkiyetine sahip olduğu malların bir kısmını veya tamamını, Allah’ın rızasını kazanma niyetiyle, halkın herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere dini, hayri sosyal bir gayeye müebbeden tahsis ederse, malını vakfetmiş, yani vakıf müessesini kurmuş olur.”*²⁷ Buna göre vakıf toplumdaki kişilerin sosyal, eğitim, bayındırlık ve sağlık gibi alanlardaki ihtiyaçlarına cevap veriyor ve ayrıca istihdam açısından da faydalı oluyordu. Vakıfların ve vâkıfın elbette kendi içinde birtakım şartları ve fonksiyonları vardı. Bu açıdan öncelikle vakfın teşkilinde onun ebedi olması yani süreklilik göstermesi önemlidir. Vakıf kuran kişi dini hayri ve sosyal olarak topluma fayda sağlarken bunun sürekliliğini sağlaması ve toplumun süratle ondan faydalanması ve yapılan vakıfta çalışarak sosyal bütünlüğün oluşması önemlidir. Bu yapılırken elbette vakfedende birtakım şartlar aranır. Malını vakfeden kişi; yeterliliği, özgür olup, yaşının vakıf kavramı açısından yeterli olması ve aklının tam olması lazım gelir.²⁸

Vakıfların işlevlerine baktığımız zaman toplumsal bir işin yerine getirilmesi derecesinde bu sistemden istifade edenler arasında meydana gelen toplumsal ilişkilerin sürekliliği, toplumun bir arada yaşamasını sağlayacaktır.²⁹ Bunlar gerçekleştirilirken elbette insanların toplumsal ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak ortaya çıkan bu bağımsız kurum toplumdaki refahın artmasına yöneltilmiş ve bunun sadaka kavramıyla yönlendirilmesi düşünülmüştür.³⁰ Burada üzerinde önemle durmamız gerek sadaka kavramı vakıfların kurulmasında teşvik ve hatta Allah’ın rızası için yardım ile ahirete yönelik bir nitelik kazandırılan bir kavram olmasıdır.³¹ Gerçekten vakfi teşvik etme meselesinde sadaka kavramının önemini Akgündüz³²

²⁶ Amy Singer, **İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik**, çev: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s.127.

²⁷ Kazıcı, s.33.

²⁸ Akgündüz, s.115.

²⁹ Ertem, s.40

³⁰ Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Mali Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, s.444. Dipnot 1.

³¹ Bülent Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:3, 1951, s. 499.

³² Akgündüz, s.55.

Yediyıldız³³ ve Kazıcı³⁴ gibi isimler de belirterek sadakanın vakıfların kurulmasındaki önemini gösterirler. Elbette bu konuda problemler bulunmaktadır. Özellikle Müslümanlara sadaka, Allah'ın rızası gibi ifadelerle teşvik edilen vakıfların dini olarak doğrudan bir işlevi yoktur. Köprülü, Kur'an'da vakıfla alakalı bir ifade bulunmadığını ifade etmiştir.³⁵ Bu çerçevede vakfın Kur'an'da doğrudan geçmediğini peygamber zamanındaki varlığının da sorunlu olduğunu belirtmeliyiz.³⁶ Burada elbette İslam hukukçularının önemli olduğunu söylemeliyiz. Onlar devrin şartlarına uyarak bir sistem haline getirdikleri vakıf müessesesini zamanın zor şartları altında pasif bırakmamak adına yeniden yorumlamışlardır.³⁷

1.2.Vakfın Menşei ve Gelişimi

Vakfın menşei meselesine gelecek olursak bu konuda bir anlaşmazlık bulunmaktadır. Vakfın menşei; İdealist (İslami), aksülamel, devlet menfaati, Roma ve Bizans menşei olarak beş bölümde tartışılır. M. Belin, Mercier ve Clavel gibi tarihçiler vakfın menşeinin İslami olduğunu savunmuş ve vakıf sisteminin İslamiyet'ten doğduğunu düşünmüşlerdir.³⁸ Bu görüşe katılanlar vakfın menşeinin bütünüyle İslami ve bireylere sevap kazandırmak gayesiyle kurulan bir yapı olduğunu savunmuşlardır³⁹. Çünkü vakıf müessesini diğer benzeri müesseselerden ayıran en mühim özellik amaç farkı yani kurbet⁴⁰ kastedir.⁴¹

Aksülamel, Devlet menfaati ve Roma menşei nazariye çok itibar görmese de Köprülü, Marcel Morand, Mercier gibi tarihçilerin ileri sürdükleri Arapların eski geleneklerinin Müslümanlığa uygulanışı fikri üzerinde durmuş ve aksülamel nazariyesinde bahsedilen aile vakıflarının (adi vakıflar) kökeninin İslamiyetten önce

³³Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, TTK, Ankara, 2003(Vakıf Müessesesi), s.12.

³⁴ Kazıcı S.41.

³⁵ Fuad Köprülü, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, 2.Baskı, Akçağ Yayınları, Haz. Orhan Köprülü, Ankara, 2005, s.299.

³⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, Osmanlıda Vakıf, Ekonomik Yaklaşım, Cilt:1,Sayı:1, s.145.

³⁷ Köprülü, s.336

³⁸ Köprülü, ss.300-301.

³⁹ Akgündüz, s.24.

⁴⁰ Kurbet kelimesi Allah’a yakın olma anlamını taşımaktadır. Akgündüz,s.168.

⁴¹ Akgündüz, s.168.

de olduğunu yazmıştır.⁴² Elbette bu konuda aile vakıflarının veyahut adi vakıflarda kurbet kastının olduğu konusunda ısrarcı olup, bu vakıf türünün İslam hukukçuları bakımından da caiz görüldüğünü belirten isimler de vardır.⁴³ Ancak özellikle bu mesele konusunda Ebu Yusuf'un vakıflarla alakalı düşünceleriyle vakıf kurumu toplumda genişlemeye devam etmiştir. Vakıf kuranlar hem kendisi açısından geçimini sağlayacak bir yapı oluştururken hem de toplumdaki konumunu korumuş oluyordu.⁴⁴ Bu durumda vakıfların ekonomik mahiyeti de ortaya çıkmış oluyordu. Üzerinde durmamız gereken başka bir konu da bu vakıf türünün mali durumudur. Müsadere sistemi bu aile vakıflarının etkinliğinde çok önemli bir yeredir. Ortaya çıkan karışıklıklar neticesinde monark tarafından serveti müsadere edilen devlet adamları böyle bir durum karşısında ailesinin yoksul bir vaziyete gelmemesi için bu vakıf müessesesinden faydalanıyordu. Böylece onlar için bir korunma sağlanmış oluyordu.⁴⁵ Böylece yukarıda da değindiğimiz gibi servetlerini koruyan devlet adamları veyahut zengin sınıf farklı türden amaçlara da ulaşmış oluyor. Toplumun sosyal hizmetlerini teminini sağlamış oluyorlardı.

Bizans menşeli nazariyede ise Becker ve Morand'a vakıf sisteminin Suriye ve Mısır'daki dini yapılardan alındığını savunmuşlardır. Köprülü bu iddianın üzerinde durup Bizans-İslam ve Sasani-İslam ilişkilerinin yoğun olduğunu ve hukuki cephede amme hukukunda İslamiyetin Bizans'tan pek çok şey aldığını vurgulamıştır.⁴⁶ Vakıf konusunda bu iddiayı tamamen yersiz bulup Bizans'tan alınan sadece arazi vakfi olduğunu belirtenler olduğu gibi,⁴⁷ farklı bir görüşü savunarak vakfın bir mülkiyet tarzının eseri olarak İslam öncesi Araplarda ve Türkler gibi göçebe halklarda olamayacağından imparatorluk sistemine sahip Bizans'ta veya Roma'daki vakıf sisteminin İslam dünyasındaki ve Osmanlılardaki fetih hareketi neticesiyle ortaya çıkan mülkiyet yoğunlaşmasıyla vakfın orada da ortaya çıktığını savunan isimler de vardır.⁴⁸

⁴² Köprülü, s.302.

⁴³ Kazıcı, ss.120-121.

⁴⁴ Köprülü, s.312.

⁴⁵ Köprülü, s.312.

⁴⁶ Köprülü, s.307.

⁴⁷ Akgündüz, s.23.

⁴⁸ Kılıçbay, s.146.

Netice itibariyle Uygurlarda da olan bu vakıf sistemine⁴⁹ baktığımız zaman Köprülü'nün vakfın menşei konusundaki düşüncesi tutarlı bir analizdir. Gerçekten de Bizans-İslam ilişkisinin ekonomi ve mülkiyet kısmını yani arazi vakıflarını düşünecek olursak vakfın menşei konusunda Bizans menşeli yorum daha kabul edilebilir olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu konuyu etki düzeyinde görmek daha tutarlı olacaktır. Çünkü İslam'ın iç dinamikleri dolayısıyla vakıf kurumu diğer medeniyetlerden daha sistemli bir yapı haline sokmuştur.⁵⁰ Gerçekten de İslamiyet kendi içindeki yapıları Bizans veyahut diğer medeniyetlerin tesiri altında kalarak veya etkileşimine geçerek vakıf müessesesini kapsamlı bir hale getirmiş, İslam hukukçuları vakıf sistemine İslamiyet'e ait ahlaki ve hayri vasıfları ekleyerek onu hem kendileştirmiş hem de toplumdaki fertler için sadaka, hayır ve sevap gibi kavramlarla yayılmasını sağlamışlardır.

1.3.Osmanlı'da Vakıf

Başlı başına bir vakıf medeniyeti diyebileceğimiz Osmanlılar, bu müesseseyi İslam medeniyetinden aldıkları şekilden daha ileri bir aşamaya getirmiş ve adeta kendi sistemine dönüştürmeyi başarmıştır. Elbette burada Osmanlılardaki vakıf müessesesinin izahını yapmadan önce Osmanlı'nın mülkiyet ve ekonomik görüşlerine yer vermek ve ardından Osmanlılardaki vakfın ortaya çıkışına ve yöntemlerine değinerek nihayet vakıf çeşitlerine değinmek, Osmanlı'daki vakıf meselesinin daha iyi anlaşılmasına ve bu müessesesinin Osmanlıların görüşünde neyi ifade ettiğini anlaşılması bakımından yardımcı olacaktır.

Osmanlılarda hükümdar mülkiyetin kendisine ait olduğu bir yapıda tarımsal üretimdeki fazlalığın kırsaldan kente akması, Osmanlı'daki toplum yapısında karışıklığa ve devletin çok önemseydiği nizam fikrinin bozulmasına neden olabilirdi. Bu durum içerisinde vakıf kurumu devlete istihdam açısında büyük katkı verir.⁵¹ Bundan dolayı Osmanlılar egemen oldukları alanlarda vakıfları titizlikle korumuş ve

⁴⁹ Akgündüz, s.12.

⁵⁰ Köprülü, s.506.

⁵¹ Kılıçbay, s.147.

böylece bu müessese sosyo-ekonomik hayatın her yerinde genişlemiştir.⁵² Ayrıca vakıfların toplum hayatında sosyal bütünleşmeyi sağladığı unutulmamalıdır. *“Vakfın sosyal bütünleşmeye etkisi iki açıdan değerlendirilecektir: birincisi vakıfların fiziki yerleşimdeki konumları itibariyle sosyal bütünleşmeyi sağladığı katkı, ikincisi ise, toplumda yerine getirdiği sosyal fonksiyonlar ve hizmetler açısından sosyal bütünleşmeye sağladığı katkı.”*⁵³ Bu durumun Osmanlı sisteminde nedenleri vardı. Osmanlılarda ekonomik görüşte ihtiyaç sistemi önemli bir yerde duruyordu. Bu yapıda ekonomik faaliyetlerin temeli toplum ve devletin ihtiyaçları idi. Bunun için ekonomik düzende belirli ilkeler vardır.⁵⁴ Bu ilkeler Osmanlı ekonomisinin ihtiyaçlarını ve hükümdarın tebaası üzerindeki bakışını da göstermektedir. Osmanlı iktisadi hayatında ana ilkeler; iâşe (provizyonizm), fiskalizm ve gelenekçiliktir.⁵⁵

İâşe ilkesi ekonomik duruma tüketici açısından bakan ve toplumun gereksinimlerini karşılamaya yönelik bir sistem olup, piyasanın mal sunumunu olabildiğince en yüksek düzeye çıkarmayı hedefleyen bir ilkedir.⁵⁶ Diğer ilke olan fiskalizmi ise *“en genel ve kısa tanımı ile fiskalizm hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir”* diyebiliriz.⁵⁷ Bir yandan tüketici açısından bakılan faaliyetlerde onun ihtiyaçlarının ön plana çıktığını görürken fiskalizm ilkesinde ise devletin hazine gelirleriyle alakalı ihtiyacını görürüz. Vakıf sistemi burada daha önce de zikrettiğimiz gibi devletin istihdam sorununu çözerken onun hazineye ait gelirleri konusunda da bir katkı sağlar. Çünkü yapılan masrafların kısılması meselesi de fiskalizmin hedeflerinden biridir. Bu yolla aynı şekilde kaynakların kısılması da gelirlerin arttırılmasına yönelik bir etki yapacaktır.⁵⁸

Gelenekçilik ilkesi ise *“sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş oluşan dengeleri, eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engelleme*

⁵² Mehmet Genç, “Klasik Osmanlı Sosyo-İktisadi Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:42, 2014, s.10.

⁵³ Ertem, s.38.

⁵⁴ Genç, s.10.

⁵⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, 10.Baskı, İstanbul, 2013, (Devlet ve Ekonomi)ss.41-46.

⁵⁶ Genç, Devlet ve Ekonomi, ss.41-42.

⁵⁷ Genç, Devlet ve Ekonomi, s.46.

⁵⁸ Genç, Devlet ve Ekonomi, s.46.

*ve herhangi bir değişme çıktığı takdirde, tekrar eski dengeye döneğ üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hâkim olması şeklinde tanımlanabilir.”*⁵⁹

Tüm bunlara baktığımızda piyasadaki değişme eğilimleri devletin nizamının bozulması açısından her zaman bir tehlike olarak görölmüş, halkın ihtiyaçları zaruri görölüp aynı zamanda hazinenin gelirlerinin yüksekte tutulması istenmiştir. İşte vakıf burada Osmanlı devletinin özellikle bahsettiğimiz gelenekçilik ilkesinde önemli bir yerde duruyordu. Vakıf sistemi burada devletin dini, eğitim, beledi, sağlık, bayındırlık ve askeri hizmetlerini karşılıyordu.

Osmanlı’nun vakıf yöntemi konusundaki yöntemi neydi? Bu konuda vakıf yöntemini şöyle açıklayabiliriz, Osmanlılarda yapı itibariyle parasal ekonomi yeteri kadar gelişmediğı için birçok bölgede askeri görevlilere veya tarikatlara toprağın veya vergilerin gelirleri verilerek devletin o bölgede nüfuzu korunurken, ekonomik istikrar da devam eder.⁶⁰

Bu yöntem ışığında Osmanlı’da ilk vakıf Orhan Gazi döneminde olmuştur. Mekece’deki hankahın bakımı görevi Tavaşı Şerafeddin’e vermiştir.⁶¹ Aynı şekilde yine bir vakıf ürünü olan medrese de Orhan Gazi zamanında İznik’te açılmıştır. Bu kurumun idaresine yetecek kadar da gelir vakfetmiştir.⁶² *“Her devlet, vatandaşını, kendi şartları, ihtiyaçları ve ileriye dönük hedeflerini göz önünde bulundurarak yetiştirmeye çalışır. Bu da onlara dengeli bir eğitim vermekle mümkün olur. Eğitim ve öğretimin önemli şartlarından biri de yetiştirilmek istenen insanların, içinde barınabilecekleri ve öğrenimlerini sürdürebilecekleri uygun bir mekânın bulunması ile mümkündür. Mekânın temininden sonra yetiştirilecek olan öğrencilere, ders verecek ve onları eğitecek bir kadronun bulunması gerekir. Eğitim ve öğretim için bu iki unsur olmadan sağlam bir eğitimin gerçekleştiremeyeceğı bilinmektedir. Bu iki unsurun varlığı da maddi imkânlarla sağlanabilir. İşte bunun içindir ki, Osmanlı fikir, kültür ve düşünce hayatında önemli derecede rol oynayan eğitim kurumları,*

⁵⁹ Genç, s.44

⁶⁰Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri”, **Vakıflar Dergisi**, Cilt:2 Sayı:2, 1942, s.301

⁶¹ Kazıcı, s.75.

⁶² Ali Himmet Berki, “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, **Vakıflar Dergisi**, Cilt:5, Sayı:5, 1962, s.127.

*vakıflar tarafından tesis ediliyordu.”*⁶³ İşte böylece sıbyan adı verilen mektepler; darü’l-hadis, darü’l-kurra gibi kurumlar da vakıf kurumlarıdır.⁶⁴

Aynı şekilde sağlık alanında da vakıfların bir etkinliği söz konusuydu. Darüşşifaların yapımı, görevlileri hatta bu kurumun olmadığı yerlere seyyar doktor atamaları da vakıflar sayesinde temin ediliyordu.⁶⁵ Bayındırlık ve askeri hizmetleri yakından ilgilendiren kervansaray, yol, köprü, deniz feneri, kale, istihkam, dökümhane, saraçhane ve hatta kemaneş zaviyeleri de buna bu iki gruba dâhil edilebilir.⁶⁶

Vakıf sisteminin bu denli yaygın olması görüldüğü gibi devletin birçok açıdan kurumlar oluşturma konusundaki meselelerini hallederken, vakıf kurumu şehirler açısından da çok önemli idi. Bilindiği üzere idare sistemi ve nüfus olarak daha büyük bir önem taşıyan şehirlerdeki halkın ihtiyacı önem arz etmekteydi. Bundan dolayı şehirlerin etraflarıyla yani diğer şehirleriyle irtibatında vakıflar mühim bir yerdedir. Tacirlerin ve hacıların gezilerini ve güzergâhlarının teminini sağlama görevi yine vakıfların üstlendikleri görevler arasındaydı.⁶⁷

Bu hususta vakıfların istihdam açısından sağladığı sisteme bakacak olursak *“Osmanlı İmparatorluğu bütün yol boylarının ve köprü başlarının hep böyle bir takım muafiyetlerle o civarın emniyet ve asayişini temin ile hizmetlerini yapmağa amade insanlarla iskân edilmiş olduğu ve bu neviden amme hizmetleri için umumi devlet gelirinden vakıflar halinde muayyen tahsisat vaz ve tayin edilmiş olduğu düşünülürse bu teşkilatın büyük rolü ve ehemmiyeti meydana çıkar.”*⁶⁸

Elbette bu durum şehirlerin durumunu diğer idari birimlerden farklılaştırıyordu. Vakıflar oluşturduğu kapsamlı sistem ile Türk-İslam şehirleri kırsaldaki durumdan daha farklı bir fiziki görüntü oluşturuyordu.⁶⁹ Toplumun ekonomik açıdan sürekliliğini temin eden ve hayati bir fonksiyon üstlenen vakıflara

⁶³ Kazıcı, s.76.

⁶⁴ Ertem, s.35.

⁶⁵ Mustafa Güler, “Osmanlı Devletinde Vakıflar ve Vakıf Müessesesi”, (Ed. Tufan Gündüz), **Osmanlı Devlet Teşkilatı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2014, ss. 333-334.

⁶⁶ Ertem, s.36

⁶⁷ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf” Maddesi, **TDV**, Cilt:42, İstanbul, ss.479-481.

⁶⁸ Barkan, s.357.

⁶⁹ Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt:10, Sayı:1, 2008, s.172.

baktığımızda, devlet üretim etmenlerini denetlemeye çaba harcadı, fakat onları kullanarak aylıklı memur ile üretime girişmedi ve umumi olarak bu durumdan imtina ederek bu görevi özel kişilere verdi.⁷⁰ İşte böylece para ekonomisinin yeteri kadar gelişmediği, istihdam, din, sağlık ve eğitim konularında gerekli görülen kurumların varlığı vakıfların getirdiği çok yönlü işlevlerle sağlanabiliyordu. Bu durumda devletin sosyal ve iktisadi alanlarda yönelmesi gereken rol tamamen Osmanlı'da her zaman vurgulandığı üzere düzenleyicilik gerektiren bir role dönüşüyordu.

1.4.Vakfın Kuruluşu

Öncelikle şunu belirtmemiz gerekmektedir, vakıf kurumu İslam hukukunda tüzel kişilik olarak tanınan tek kurumdur. Birçok işlevi yerine getiren vakıf müessesesi hukuki bir durum olduğu için kaçınılmaz bir şekilde İslam hukukunun gerektirdiği bazı şartlar neticesinde kurulabiliyordu. Vakfın olabilmesi için hem vakıfta hem de vakfedende bazı gereklerin yerine getirilmesi gerekir. Vakfın kuruluşunu şöyle açıklayabiliriz, *“bir vakfın kurulabilmesi için ilk şart vakıf kurucusunun bu yoldaki irade beyanıdır. Tabiatıyla öncelik bu irade beyanına konu olacak maddi değerın bulunmasıdır. Yani vakfın kurulabilmesi için mutlak surette maddi değer ifade eden bir varlık ile bu varlığı vakfettiğini söyleyen bir sahip veya vekili bulunmalıdır. Bu temel iki şartın ardından değer sahibi kişinin vakfettim demesiyle vakıf muamelesi başlamış olur. Bu aşamadan sonra Osmanlı hukuku vakfın kurulabilmesi için hukuk mercilerinden birinin muameleye nezaret etmesini ve bu muamelenin yazılı belge olarak tevsikini esas almıştır.”*⁷¹ Vakfettim kelimesine paralel olarak *“malımı vakfettim, malımı habs ettim, tasadduk ettim veya Sadaka-i müebbete ile sadaka ettim”*⁷² gibi ifadeler de vakfın kurulması açısından önemli ifadelerdir.

Vakıf konusunda Hanefi hukukunu uygulayan Osmanlılarda vakıf işleminin kurulmasıyla ilgili olarak *“habs”* de dahil olunarak *“vakf u habs ettim”* tabiri sıklıkla

⁷⁰ Genç, s.15.

⁷¹ Güler, s.325.

⁷² Kazıcı, s.41.

görülür.⁷³ Öte yandan Osmanlı hukukuyla ilgilenenler irade beyanı konusunda tereddüt göstermişlerdir. Bundan dolayı Osmanlı'da “lafızsız vakıf olmaz” kuralı ünlüdür.⁷⁴ Yine zımni irade meselesinde de Hanefi hukukunu uygulayan Osmanlı, adetlerin geçerli olduğu her alanda zımni irade ile vakfın oluşturabileceğini onaylamaktadır.⁷⁵ Zımni iradeden kasıt, İslam hukukunda belirli bir neticeye ulaşılması hedeflenen maddi fiillerdir.⁷⁶

Bununla birlikte vakfedende ve vakfedilen malda da bulunması gereken birtakım şartlar vardır. Bu noktada “vâkıfın temlik ve teberrua”⁷⁷ ehil olması gerekir. *Temlike ehliyet, kendi malını bir başkasına bedel veya bedelsiz olarak temlik (satabilme) edebilme ehliyetidir. Teberrua ehliyet ise, bir şahsın kendi mülkünü veya hakkını karşılıksız olarak temlik veya ıskat edebilmesi ve bu muamelenin hukuken geçerli sayılmasıdır. O halde vakıf işlemi, tıpkı bağışlama gibi, bir şahıs hakkında mutlak zarar (zarar-ı mahz) olan bir tasarruftur. Bunun sahih olarak kurulabilmesi için de vakıfta ehliyet-i kamile yani tam fiil ehliyetinin aranması gerekir. Bir şahsın ‘kamil ehliyete sahip olabilmesi için temyiz kudreti (akıl) nın tam, buluğa ermiş (baliğ), reşit ve bazı sebeplerden dolayı hacr altına alınmamış (gayr-ı hacr) olmasının yanında, hür olması da gerekir. Binaenaleyh, küçüğün, mecnunun (akıl hastası) ve matuh olanların yapacakları vakıflar, sahih vakıf muamelesi görmezler.”*⁷⁸

Diğer taraftan vakfedilen malda da bulunması gereken şartlar vardır: “vakfedilen mal, vakfın kuruluşu esnasında vâkıfın mülkü olmalıdır. Şu halde bir kimse, vakıf anında, kendi mülkü olmayan bir şeyi vakfedemez. Zira bir şahıs, başkasının mülkünde vakıf suretiyle bir tasarrufta bulunamaz. Vakf olunacak malın akar olması gerekir. Akar, ev, daire, dükkân, ağaç, ve arazi gibi gelir getiren taşınmaz (gayr-ı menkul) mülk olmalıdır. Hakkında nass olsun veya olmasın hakkında örf ve adet cari ise gelir getiren taşınır (menkul) mallar da vakfedilebilir.

⁷³ Akgündüz, s.63.

⁷⁴ Akgündüz, s.65.

⁷⁵ Akgündüz, s.64.

⁷⁶ Akgündüz, s.64.

⁷⁷ Teberru’ kelimesi bağış, bağışlama anlamına gelmektedir. Kazıcı, s.42.

⁷⁸ Kazıcı, s.42’den aktaran Ebu Bekr b. Mesud El- Kasani, **Bedaniu’s Sanai fi Tertibi’s Şerai**, VI, Mısır, 1910, ss..219-220.

Vakfedilen mal, malum ve muayyen olmalıdır. Vakfa konu teşkil eden malın, sonradan meydana gelebilecek anlaşmazlıkları önleyecek kadar bilinmesi ve belirli olması gerekir. Zira bilinmeyen bir şeyde tasarrufta bulunmak anlamsızdır. Bu sebeple bir kimsenin, kendi mülkünden olan rastgele bir şeyi vakfetmesi muteber değildir. Mesela zeytinlikten birkaç ağaç veya bir çiftlikten birkaç dönüm şeklinde yapılan vakıflar, sahih olmaz. Vakfedilecek bina ve ağaçlar müstahikku'l-kal (yıkılmaya veya sökülmeye mahkum) olmamalıdır. Bilindiği gibi mülk olan arsa ile ağaçların vakfı caizdir. Ancak, başkasının arsası üzerine yapılmış bina veya başkasının tarlasına dikilmiş olan ağaçlar, arsa veya arazi sahibi tarafından her an yıktırılacakları için bunların vakfı mümkün değildir. Ayrıca şehir nazım planına göre yıkılması kesinlik kazanmış bulunan ve sahibi tarafından da bu durumu bilinen binaların vakfedilmesi caiz değildir.

Vakfın ebedi olması şarttır. Vakfın, hedef ve gayesi bakımından bunun devamlı olması gerekir. Nitekim vakfın tarifinde görüldüğü üzere vakıfta devamlılık şartı bulunmaktadır. Binaenaleyh belli bir süre ile kayıtlı bulunan vakıflar, hukuk bakımından sahih vakıflar olamazlar. Vakfın meşrutun lehi (vakıftan yararlanacak olanlar) belli olmalıdır. Bununla beraber bazı durumlarda meşrutun lehin gösterilmemesi mümkündür. Fakat bir tereddüde mahal vermemek için zikri faydalı olur. Mesela bir kimse 'şu malımı filan hastaneye veya filan okula vakfettim' dese, vâkıfın bu iki müesseseden hangisini kast ettiği kesin olarak bilinemeyeceği için bu vakıf sahih olmaz.”⁷⁹

Görüldüğü üzere kişinin mal konusunda sorunsuz ve vakıf kurma yolundaki teşebbüsünde onun beyanlarını dikkate alarak vakıf işlemi yapılır. İslam dünyasında ve Osmanlı'da bu işlem hiç şüphesiz gelecekte vakıf mallar konusundaki sıkıntılı konulara düşmemek- çünkü hayat dinamiğinde pek çok şey değişebilirdi- ve sürekli hizmet gösterecek bir para akışının bulunması için vakfın kurulması detaylandırılmıştır. Bu yolla hem kişinin vakfettiği mal konusunda sonradan ortaya çıkabilecek sorunlar bertaraf ediliyor hem de sürekli ve muhtelif yollardan kişilere

⁷⁹ Kazıcı, ss.43-44.'den aktaran Ebu Bekr b. Mesud El- Kasani, **Bedaniu's Sanai fi Tertibi's Şerai**, VI, Mısır, 1910, ss..219-220.

hizmet veren bir kurum ortaya çıkıyordu. Vakfın kuruluşu ise üç şekilde; tescil yani vakıf oluşturmak isteyen kişinin kadıya gitmesi, vasiyet, fiil ve hareket ile olurdu.⁸⁰

Vakfın geçerli olabilmesi için mutlaka mahkeme tarafından onanması gereklidir. Şahitler huzurunda, vâkıf tarafından düzenlenen vakıfnamenin bir nüshası vakfa veriliyor, bir nüshası da sicile işleniyordu. Hanefi mezhebince kurulan vakfın artık hiçbir şekilde bozulması söz konusu değildi.

1.5.Vakıfların Denetimi

İmparatorluk genelinde vakıfların yayılması ve çeşitlerinin çoğalması devleti vakıf kurumunun denetime tabi tutmaya sevk etmiştir. Aslında Osmanlılar kendisinden önceki İslam devletleri gibi vakıf kurumuna önem vermişler ve hâkim oldukları coğrafyada vakıf kurumunun etkin olmasını teşvik ettiler. Elbette vakıfların yaygınlığı ciddi bir denetimi de beraberinde getiriyordu. Öncelikle vakıfların denetimi konusundaki tutumda başlıca amaç vakfın çıkarlarıdır.⁸¹ Bir vakfın tesis edilmesi için bahsettiğimiz gibi kadı efendinin tasdiki gerekiyordu. Vakfın organize ettiği tüm işlemleri kadı sayesinde tescili olurdu. Vakfı ilgilendiren tüm meselelerden yargı kadıya aittir.⁸²

Kadılar vakıf ve diğer mali organizasyonlarda en önemli düzenleyici ve denetleyici idi. “*Kadılar bulundukları yerlerin bilcümle mukataa ve iltizam işlerini de denetlemekle yükümlüydüler. Nazır ve mütevelliler marifetleriyle herhangi bir vakfa ait han, hamam, dükkân vesaireyi artırma suretiyle kadılıklarca icara (kira) verilir; bu husustaki resmi muameleler halin cereyanı üzere sicile kaydedilirdi.*”⁸³ Bunun yanında vakıfların ekonomik vaziyetlerini tetkik eden de kadılar, gerektiğinde evrakları incelenmesi için merkeze gönderirdi.⁸⁴ Vakıfların denetlenmesi düzenli olarak, her yıl periyodik olarak yapılıyordu. Vakıflarla alakalı tüm hoşnutsuzluklar ve şikâyetler kadı tarafından araştırılıyor hatta gerekirse bilirkşi tarafından

⁸⁰ Kazıcı, ss.45-46.

⁸¹ Köprülü, s.314.

⁸² Kenan Yıldız, “Osmanlı’da Vakıf Teftişleri ve Vakıf İdaresinin Merkezileşmesi”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı:42 İstanbul, 2019, s.35.

⁸³ Refik Gür, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi**, Haz. M. Nihat Aryol, 2.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.84.

⁸⁴ Yıldız, s.35.

incelenerek detaylı denetim yapıldı.⁸⁵ Merkezi yönetimin bu tutumu gayet önemlidir. Çünkü böylesine istihdam alanı yaratan, muhtelif alanlarda hizmet veren ve en önemlisi maddi bir güce sahip olan kuruma Osmanlılar kendi bünyesindeki gelenekçi anlayıştan ötürü her zaman sıkı bir şekilde denetlemeye tabi tutmuştur. Elbette bunun önemli sebeplerinden biri de vakıfların sahip olduğu mal varlıkları idi. Osmanlılardan önce de görüldüğü üzere çeşitli yolsuzluklara kapı açabilecek bir kurum olan vakıflar her zaman denetime tabi tutulurdu.⁸⁶

Vakıflar mütevelliler tarafından yönetilirdi. Ancak müteveli olmanın ve mütevellinin vakıf yöneticisi olması dolayısı ile alacakları vardır. Vâkıfın olmadığı şartlarda onun tarafından birisi tayin edilmişse müteveli o isim olur. Eğer vakıf bir müteveli belirlememişse vakıf tarafından, vakfı herhangi bir davada temsil etmek üzere bir “tescil mütevellisi” görevlendirilirdi.⁸⁷ Vakıflarda mütevellilerin de hakları vardır. Bunlar alacakları para miktarının yasal olması ve bu paranın onların hakkı olmasıyla ölçülerek verilirdi. Vakıfları yöneten mütevellilerin elbette yaptığı iş karşılığında belli bir ücret alması gerekir. Bu ücretlere “ücret-i nazır, malum-ı nazır” gibi isimler verilmiştir. Ancak mütevellilerin ücreti konusunda belli bir miktardan bahsedemeyiz. Müteveli vakıfla ilgili sorumluluklarını yerine getirmek durumundadır. Yani vakfın her türlü işiyle alakadar olmalıdır.⁸⁸ Kadı ise mütevelliyi denetleyen pozisyonundadır. Denetleme daha önce de dediğimiz gibi periyodik bir zamanda olabileceği gibi, şaibeli bir mütevellinin greve başlamasından itibaren olan zamanı da içine alabilirdi.⁸⁹

Vakıfların denetlenmesi meselesine son derece önem veren imparatorlukta vakıflarla ilgili merkezi bir yapılanmaya ilk kez 1588 yılında yapılmıştır. Bu tarihte tamamen dağılık olan evkaf kontrolüne ait bir düzenleme yapılmıştır.⁹⁰ 18. yüzyılda 1. Abdülhamid zamanında bir düzenleme daha yapılmış, Hamidiye Evkaf Nezareti kurularak vakıflar denetlenmek istenmiştir. Daha sonra 2. Mahmut ile 1826 yılında

⁸⁵ Yıldız, s.40.

⁸⁶ Yıldız, s.58.

⁸⁷ Akgündüz, ss.232-233.

⁸⁸ Akgündüz, ss.244-248.

⁸⁹ Yıldız, s.41.

⁹⁰ Güler, s.327.

Evkaf Nezareti kurulmuş ve tüm vakıf kuruluşları merkezde toplanmıştır. Vakıfların gelirleri evvela evkaf hazinesine daha sonra merkezin hazinesine nakledilmiştir.⁹¹

1.6.Vakıf Görevlileri

Vakıf sistemi gerek oluşturduğu sistem olsun gerek tarihi altyapısı olsun kurum içerisinde vakfın işleyişini ayarlayacak, maddi açıdan ve yönetsel açıdan vakfın menfaatleri doğrultusunda çalışacak görevliler oluşturmuştur. Bu görevliler vakfın kendi ihtiyaç sistemine göre şekillenmiş olup, aynı zamanda vakıf ile devlet arasındaki ihtiyaçlar göre hatta vakıf ile toplum arasındaki ihtiyaçlara göre yapılandırılmıştır. Bu görevlilerin bazıları şunlardır;

Mütevelli: Vakıfları idare eden kimselerdir. Vakfın kadının onayı ile istibdal ve icare meselelerini yapabilir. Mütevellinin yönetimindeki vakıflar kendisine emanettir.⁹²

Katip: Vakıf mütevellisine yardım eden vakıf görevlilerinden biridir. Vakfa ait her türlü yazım ve kayıt işlemini yapan görevlidir. En sade haliyle sekreter diyebiliriz.⁹³

Kayyım: Kayyım, vakıfların temizliğinden ve güvenliğinden sorumlu kişilere verilen bir isimdir.⁹⁴

Cabi: Arapça cebce aslından gelen cabi, Türk-İslam devletlerinde haraç ve vergi konusunda yetkili olan kimseler için kullanılırdı. Daha sonra Osmanlı zamanında vakıf gelirlerinin derleyenler için sarf edildi.⁹⁵

Muhasip: Vakıflarda hesap ile ilgili konularda görevli kimselere verilen isimdir.⁹⁶

⁹¹ Güler, s.339-340.

⁹² Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, Arı Sanat Yayınevi, 5.Baskı, İstanbul, 2017, s.416.

⁹³ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf İstılahları Lügatçesi” **Vakıflar Dergisi** , Cilt:17 Sayı17, 1983, s.57.

⁹⁴ Yediyıldız, s.57.

⁹⁵ Mehmet İpşirli, “Cabi” Maddesi. **TDV**, Cilt:6, İstanbul, s.529.

⁹⁶ Yediyıldız, s.58.

Sarraf: Vakıf teşkilatında para vakıfları konusundaki görevi ile bilinmektedir. Para vakıflarını vakfiyedeki vaziyetlerin durumuna göre çalıştıran vakıf görevlisine denir.⁹⁷

Bevvap: Vakıf kuruluşlarında çalışan kapıcı ve benzer işleri yapan görevlidir.⁹⁸

Mustahfız: Vakıflarda bazı mütevelliler için yapılmış binalardaki görevlilere verilen isimdir.⁹⁹

Nazır: Osmanlılarda nazır mütevellileri denetleyen kişilere verilen isimdir.

Kilari: Vakıf kuruluşlarının tamir ve restorasyonu için gerekli eşyanın, vakıfta kullanılan başka malzemelerin saklandığı deponun koruyucusu.¹⁰⁰

Burada andığımız görevlilerin dışında vakfin işlevine göre vakıfta vakfin amacına yönelik başka görevliler de bulunuyordu. Camilerde imam, müezzin, temizlikçi gibi görevliler bulunuyordu. Medreselerde müderrisler, aşevlerinde aşçılar gibi görevliler vakıflarda hizmet sunan görevliler olarak karşımıza gelmektedir.

Vakıf görevlileri sahip olduğu hiyerarşi sistemi ile kendi kuruluşunun her türlü ihtiyacını temin etme noktasında ve devletin vakıflardan beklediği sosyo-ekonomik beklentileri karşılamak için kendi iç dinamiklerine göre bir sistem oluşturmuştu.

1.7. Abdülkadir Geylani ve Kadiriye Tarikatı

Tasavvuf ve tarikatlar tarihinde çok önemli bir yerde bulunan Abdülkadir Geylani ve onun görüşlerinin oluşturduğu Kadiriye tarikatı İslam dünyasında oluşan tasavvuf düşüncesine Bağdat'tan başlayarak Anadolu, Balkanlar, Ege Adaları ve nihayet Girit'te tasavvufi öğretiyi aktarmışlar ve bunu da çeşitli kollara ayrılarak yapmışlardır. Geylani'yi ve Kadirilik düşüncesini anlatmadan önce tasavvufa hatta daha öncesine tasavvufu oluşturan zühd hareketini inceleyerek daha sonrasında

⁹⁷ Yedi yıldız, s.59.

⁹⁸ Yedi yıldız, s.56.

⁹⁹ Yedi yıldız, s.58.

¹⁰⁰ Yedi yıldız, s.58.

tasavvufun nasıl oluştuğunu ve önemli tasavvuf merkezlerinden Bağdat mektebini de anlatmamız gerekmektedir.

Zühhd'ün kelime anlamına baktığımız zaman: “kelime olarak vazgeçmek, küçümseyip terk etmek, ilgi duymamak gibi anlamlara gelen zühhd dünyaya eşyaya ve Allah'ın dışındaki şeylere yani masivaya¹⁰¹ karşı takındığı tavrı ifade eder.”¹⁰² Dünya nimetlerinden uzak durarak kişinin kendisini Allah'a adaması ve ibadetiyle meşgul olması İslam'ın ilk dönemlerinde nasıl ortaya çıktığı merak konusudur. Bu konuda temel iki yaklaşım vardır. İlki İslam dışı kaynaklardan geldiği yani Hint ve Hristiyan kaynaklardan geldiği,¹⁰³ diğer görüş ise Kur'an ve peygamber kaynaklı olduğudur.¹⁰⁴

Meselenin İslam'a tesiri ya da İslam'ın kendi kaynaklarından oluşturulması yolundaki yorumlar zühhd hareketinin esas sebebini görmemize engel teşkil etmektedir. Zühhd hareketi İslam'ın ilk fethi dönemleri sonrasında değişen sosyal ve siyasi faktörlerin bir tepkisi olarak doğmuştur. Bu değişen şartlara toplum tabakasında pasif tepki olarak gösterilmiştir.¹⁰⁵ Bu konuda İslam'daki değişimin önemini vurgulamamız lazımdır. Bu hareketin ortaya çıkış sebebi ise “*asr-ı saadetten sonra zühhd hareketi gittikçe yaygınlaşarak etkisini artırmıştır. Bunda bir takım psikolojik ve sosyal nedenlerin etkisinin olduğu da görülmektedir. Müslüman coğrafyasının genişlemesi, bu genişleme neticesinde karşılaşılan yeni topluluklar ve yeni kültürler, siyasi iradenin baskıcı uygulamaları, yavaş yavaş baş gösteren lüks ve israf tüketimi zühhd hayatını yönlendiren unsurların başında gelir.*”¹⁰⁶ Aslında burada otoriteye karşı bir durum da vardır.¹⁰⁷ Bunun da İslam dünyasında sosyal hareketlilik toplumun bazı kesimlerince tepkilere yol açmıştır. Bu hareketin temelinde peygamberin ve kutsal kitabın özüne dönmek hedeflenmiştir. Gerçekten de zühhd hareketinin temelinde bu yatmıştır. “*hedeflerini kamil (olgun) olmak ve bu amaca*

¹⁰¹ Bir tasavvuf terimi olup, Anlamı “Allah'tan başka her şey anlamına” gelir. Bkz. Süleyman Uludağ, “Masiva” Maddesi, **TDV**, Cilt:28, Ankara, 2003, s.76.

¹⁰² Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergah Yayınları, 15.Baskı, İstanbul, 2018, s.39.

¹⁰³ Halil İbrahim Şimşek, “Tasavvufun Menşei Meselesi”, **Tasavvuf**, (Ed. Kadir Özköse), Grafiker Yayınları, 5.Baskı, (Menşei Meselesi) Ankara, 2017. S.21.

¹⁰⁴ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar Makaleler-İncelemeler**, Timaş Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2015. (Osmanlı Sufiliği), s.71.

¹⁰⁵ Ocak, Osmanlı Sufiliği, s.72.

¹⁰⁶ Ali Bolat, “Tasavvufun Doğuşu”, (Ed. Kadir Özköse), **Tasavvuf**, Grafiker Yayınları, 5.Baskı, Ankara, 2017, (Doğuş) s.114.

¹⁰⁷ Ocak, Osmanlı Sufiliği, s.73.

uygun insanlar yetiştirmek şekline belirleyen sufiler, bu yola girenlerin veya insan-ı kamil olmaya niyet edenlerin kamilliğin zirvesi ve yegane rehberi olarak niteledikleri Hz.Peygamberi örnek almaları gerektiğini ifade eder. Çünkü İslam, Hz. Peygamber'in yaşantısıyla onun ümmetine öğretilip benimsetilerek kemale erdirilmiştir.”¹⁰⁸ Zühd hareketinin ortaya çıkış sebepleri olarak; “vefatından sonra Hz. Peygamber'e duyulan özlem ve ihtiyaç idealize edilen bu önemin ruhaniyetinin canlandırma çabasına dönüşmüştür.”¹⁰⁹ Ayrıca bundan sonraki hareket ise “Zühd hareketinin ortaya çıkış ve gelişmesinde şüphesiz insanların yaratılıştan getirdiği psikolojik durumun tesiri, başka bir ifadeyle zahidin fitratı da önemlidir. Batini-sırri bir bulunan insan bunu ortaya çıkarabileceği ortamlarda bu yönünü pekala geliştirebilir. Toplumda aradığı huzuru bulamayanların mistik arayışları içerisine girmesi gayet doğaldır.”¹¹⁰ Elbette bu durum “zamanla baş gösteren ahlaki çöküntü ve dini hayatın zayıflaması neticesinde insanlar bir köşeye çekilerek ibadet ve taat ile meşgul olmaya başlamışlar, bu kişiler zahidane tercihleriyle dikkat çekerek abid, nasik, kurra, zahid gibi isimlerle anılmışlardır.”¹¹¹ Müslümanlar arasında bu durum “özellikle Cemel ve Sıffin savaşları ile belirginleşen ayrışmalar, huzur ve emniyet ortamının artık kaybolması, Emevi hanedanının müstebid yönetimi insanları mutsuzluğa yöneltmiş, bu durum dünya hayatının da tamamen terk eden zahid zümrelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Hz.Osman zamanında başlayıp Hz. Ali döneminde alevlenen siyasi çatışmalar sahabeyi dahi birbirine düşürmüş, yaşanan üzücü olaylar toplumda bir hayal kırıklığı ve ümitsizlik meydana getirmiştir.”¹¹² Daha sonra “siyasi çekişmelerin bir neticesi olarak ortaya çıkan Harici zihniyete bağlı olanların toplumda estirdikleri insanlar inzivaya çekilme eğilimi göstermişlerdir.”¹¹³

Bunların yanı sıra özellikle zühd hareketinin ortaya çıkışını coğrafyanın gereklerinde aramalıyız. Müslümanların coğrafyada etkinliği ve “sınırları gittikçe genişleyen imparatorluğun meydana getirdiği lüks ve dünya zevklerine düşkünlük

¹⁰⁸ H. İbrahim Şimşek, “Sufilerin Peygamber Telakkisi”, **Tasavvuf**, (Ed. Kadir Özköse), Grafiker Yayınları, Ankara, 2017, (Peygamber Telakkisi) s.90.

¹⁰⁹ Bolat, Doğuş, s.-117.

¹¹⁰ Bolat, Doğuş, s.117.

¹¹¹ Bolat, Doğuş, s.117.

¹¹² Bolat, Doğuş, ss.116-117.

¹¹³ Bolat, Doğuş, ss.116-117.

*toplumun duyarlı Müslümanların reaksiyoner bir tavır sergilemelerine neden olmuştur.*¹¹⁴

Görüldüğü üzere peygamberin vefatından sonra yeni toplulukların ortaya çıkışı ve yeni kültürlerin Arap toplumuna girişi toplumdaki bazı kesimleri hayatın dinamiği içinde bir tür asetik¹¹⁵ yaklaşıma evrilmişlerdir. Ayrıca siyasi otoritenin yaşadığı iç çatışma ve ardından gelen yeni fetihler dolayısıyla zenginlik ve lüks yaşam peygamber dönemindeki yaşamın ülküleştirilmesine yol açmıştır. Bunun için sade bir hayat tercih edilirken aynı zamanda tevbe, sabır ve takva gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca ilk tekkenin bu önemde açıldığını belirtmemiz gerekiyor.¹¹⁶

Zühdden tasavvufa geçildiğinde zühddeki birçok pratiğin tasavvufta devam ettiğini ve bunlara yeni kavramlar ve semboller eklendiğini görüyoruz.¹¹⁷ Tasavvuf bir ekol olarak İslam dünyasında yer etmeye başladığında coğrafyanın önemli tasavvuf merkezileri olduğunu görüyoruz. Bu durum tasavvufun İslam dünyasında yaygınlaştığını gösterdiği gibi bir kavram olarak ele alınıp fikri bir zemine oturtulmaya başlandığını göstermiştir. Başlıca okullar; Nişabur, Mısır, Şam ve Bağdat'tır.¹¹⁸

Bizim konumuzu ilgilendiren Abdülkadir Geylani'nin de içinde bulunduğu Bağdat mektebidir. Basra'daki sufi akımlarının etkisinde olan Bağdat mektebinin kurucusu Haris el-Mahasibi tarafından kurulmuştur. Mahasibi'nin nefis kavramının tasavvufi yapıda önemli bir yere getirmesi bu mektepte önemlidir ve bundan dolayı kendisine "*muhasibi* denilmiştir." Daha sonrasında Cüneyd-i Bağdadi gibi önemli isimler tasavvufi yapının belli bir düzene ulaşmasında önemli bir pay sahibi olmuştur. Bağdat okulunu diğer tasavvufi okullardan ayıran en önemli özellikler arasında tevhid açısından ilahi aşk, beka, marifet gibi kavramlar getirmesi ve ayrıca nefis, kurb, gaybet gibi kavramlardır.¹¹⁹

¹¹⁴ Bolat, Doğuş, s.116-117.

¹¹⁵ Asetizm çilecilik veya zahitlik olarak adlandırabileceğimiz bir durumdur.

¹¹⁶ Bolat, Doğuş, s.118-119.

¹¹⁷ İbrahim Baz, "Tasavvuf Döneminin Özellikleri", **Tasavvuf**, (Ed. Kadir Özköse), Grafiker Yayınları, 5.Baskı, Ankara, 2017, s.137.

¹¹⁸ İbrahim Baz, ss.140-143.

¹¹⁹ İbrahim Baz, ss.143-144.

Kişinin dünyadaki zenginlikleri bırakıp yaratıcıya ulaşması için sarf edilen ekoller zamanla farklı yerlerde farklı düşünürler tarafından yorumlanmış, insanların düşünceleri ve fiili hareketleri İslami hayatta istenilen davranış şekliyle özdeşleştirilmeye çalışılmıştır. İşte bu yolla sufilik kavramı toplumda ciddi bir öneme sahip olmuştur. Tasavvufun ilk dönemlerini ele almazsak toplum içinde bu kadar hızlı yayılması ve gelişmesi zannımızca toplumsal koşullar, hayat dinamiği karşısında Müslümanların değişen durumlara karşı tavrıdır diyebiliriz. Bu durum siyasi otorite açısından bakıldığında son derece önemlidir. Çünkü İslami dönemde hükümdarların tebaası gözünde otoritesini sağlarken dini yetkisini sağlamlaştırmıştır.¹²⁰ Burada devletin sufilerle olan ilişkileri toplumdaki sağlamak istedikleri otorite açısından çok önemlidir. Sufilerin devletle ve toplumla olan ilişkisi *“tarihsel kayıtlar bu üçgende sufilerin toplumla siyasal otorite arasındaki ilişkilerde bir çeşit bağlantı yahut aracı konumunda bulunduklarını gösteriyor. Onlar bu konuma, sürdürdükleri hayat tarzı, ahlaki davranışları ve yaşadıkları içsel mistik duyguların dışa yansımaları sonucu, halk üzerindeki etkilerinin yarattığı karizma sayesinde gelmişlerdir. Toplum nazarında onlar, bütün toplumsal, dini ve ahlaki değerlerin kısaca ideal insan tipinin en canlı, en ortada duran temsilcileri kimliğiyle algılanmakta, bu yüzden ‘Allah’ın yakın dostları’ (evliyaullah) olarak nitelendirilmeleri sebebiyle yüksek bir manevi statünün sahibi ve temsilcisi olarak görülmektedirler. Özellikle XI. Yüzyıldan itibaren tarikatlaşma sürecinin hızlanmasıyla bu toplumsal kabulün giderek yoğunlaştığı siyasal iktidarların bu kabul sebebiyle toplumla olan ilişkilerinde sufileri asla ihmal edilmemesi gereken bir faktör olarak dikkate almaya başladıkları müşahade edilir.”*¹²¹ Başlangıçta değişen dünya düzenine karşı bir karşı duruşu temsil eden bu hareket daha sonraları toplumda itibar görmesiyle de İslam dünyasında saygın bir yere ulaşmış ayrıca İslam diniyle alakalı konuları düşünce ve duygu kavramları açısından yorumlayarak hatta fiili olarak toplumsal hayatta yaşatarak İslam düşüncesine de önemli katkılar sunmuştur. Böylece toplumda idealize edilen İslam algısının sufilerce yorumlanması İslam dünyasının farklı yerlerinde tasavvufi ekoller doğurmuştur. Bu ekoller çıkan kişiler

¹²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, **Seçuklular Osmanlılar ve İslam Tespitler, Problemler ve Öneriler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, (İslam ve Tespitler), s.14.

¹²¹ Ocak, Osmanlı Sufiliği, ss.74-75.

kendi düşünce ve duygu dünyalarını yansıtan eserleriyle takipçilerine çeşitli isimler yoluyla tasavvuf yolunda tarikatlar ortaya çıkartmıştır.

Bu isimlerden birisi de Abdülkadir Geylani'dir. İran'ın Gilan şehrinde doğan¹²² Geylani'nin doğum yılı hakkında ihtilaf olmasına rağmen umumiyetle 1077-1078 yılında doğduğu kabul edilir.¹²³ Baba tarafından şerif olan¹²⁴ anne tarafından da seyyid olduğu öne sürülen¹²⁵ Abdülkadir Geylani Bağdat'ta eğitiminin ardından Ebu'l Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbas aracılığıyla tasavvuf ile tanıştı ve medresede ders vermeye başladı.¹²⁶ Yukarıda açıkladığımız gibi zühd hareketinden başlayarak tasavvufa devam eden yolda İslam toplumunda sosyal ve siyasi değişimler birçok insanı toplumda uzaklaştırıp kendilerini ibadete vermelerini yol açıyordu. Geylani dönemi Bağdat'ında da sosyal olayların ve dini ihtilafların¹²⁷ onu salt ibadete ve yaratıcıya ulaşma yoluna sevk ediyordu. Böylece Geylani'yi sufilik yoluna Hammad sokmuştur.¹²⁸

Daha sonraları vaaza başlayan Geylani hakkında özellikle vaazlarına baktığımız zaman *“vaazları son derece tesirli, akıcı ve samimidir. Konuşmalarında cennet-cehennem, mükafat-ceza, iyi-kötü hayır-şer gibi zıt unsurları daima bir arada kullanmış, insanları yapacakları amellere göre uyarmaya veya müjdelemeye oldukça ihtimam göstermiş, bol bol ayet ve hadis kullanarak sohbetini süslemiştir. Dünya hayatının geçici olduğunu asıl hayatın ahirette başlayacağı, Allah rızasını kazanmanın başlıca hedef olduğu vaazlarının ana temasını oluşturur.”*¹²⁹

Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla iyi bir hatip olan Geylani etrafındaki insanlara dünyanın geçiciliği konusundaki telkinlerini anlatmak için dini argümanları bol bol kullanıyor, kendisini dinleyenlere tasavvuf öğretilerini anlatıyordu. Esasen bu

¹²² Dilaver Güner, **Abdülkadir Geylani Hayatı Eserleri, Görüşleri**, İnsan Yayınları, 8.Baskı, İstanbul, 2014, s.55.

¹²³ Güner, s.57.

¹²⁴ Güner, s.58.

¹²⁵ Güner, s.58.

¹²⁶ Reşat Öngören, “Başlıca Tarikatlar”, **Tasavvuf**, (Ed. Kadir Özköse), Grafiker Yayınları, Ankara, 5.Baskı, 2017, s.251.

¹²⁷ Güner, s.64.

¹²⁸ Güner, s.65.

¹²⁹ Güner, ss.68-69.

vaazlarıyla geniş bir halk kitlesine ulaşmıştı. Öyle ki kendisini dinleyenlerin sayısının 70 bini bulduğu anlatılır.¹³⁰

Geylani'nin dünya görüşü her sufi gibi serttir. Dünyaya karşı bir sevgi duymaya karşı tavır alan Geylani, Allah sevgisinin konumu önemlidir. Dünyayı ahiret için bir hazırlık olan Geylani, bir sufinin dünyaya karşı sevgi beslememesi gerektiğine inanır. Çünkü ona göre sevgi sadece Allah'a karşı olmalıdır.¹³¹ Bundan dolayıdır ki Hallac-ı Mansur'u övmüştür.¹³² Dünya hayatına karşı sertlik ve ahirete karşı meyil etme asetizmin en belirgin özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkıyor. Geylani, dünyayı ahiret için kulun Allah'ın varlığını bilme yolunda hazırlandığı bir yer olarak görmesi bunun en iyi kanıtlarındandır.

Sufilerin zamanı iyi kullanması gerektiğini ifade eder.¹³³ Çünkü zaman kavramında insan, dünyevi varlığından arınmak Allah'a ulaşma yolunun iyi değerlendirilmesi gerektiğini bilir. Ayrıca dünyanın geçiciliğinin idrakine de varmış olunur.

Geylani'nin mezhebi konusunda “*Hanbeli mezhebinden oluşu, onun daha temkinli sözler söylemesine sebep olmuştur. El-gunye isimli eserinde Şiilere karşı tavır aldığı görülmekteyse de zaman içinde Kadiriyenin Şia'dan unsurları aldığı kaydedilmelidir. Tasavvufun bazı yönlerine sert tenkitler yönelten Hanbeli İbn Teymiyye (Ö.728/1328) Geylani'nin tasavvufi izahlarına katılmış ve Futuhu'l Gayb isimli eserini şerhetmiştir.*”¹³⁴

Kadiriye tarikatı konusundaki bilgilere geçtiğimizde kurucunun kim olduğu konusunda bir problemin olduğu görülür. Gürer, Kadiriye tarikatını Abdülkadir Geylani'nin kurduğuna şüpheli yaklaşır.¹³⁵ Netice itibariyle bu tarikat Geylani'nin görüşleri doğrultusunda organize edilmiştir Endonezya'dan Fas'a kadar uzanan ve geniş bir kitleye sahip olan Kadiriye Tarikatı'nın merkezi Bağdat'tadır.¹³⁶ Tarikat zamanla; Ekberiyeye, İseviyeye, Eseddiye, Yafeiyye, Rumiyye, Garibiyye, Halisiyye,

¹³⁰ Gürer, s.68.

¹³¹ Gürer, ss.187-188.

¹³² Adalet Çakır, **Abdülkadir Geylani ve Kadirilik**, İsam Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 2012. s.133.

¹³³ Gürer, s.189.

¹³⁴ Kara, s.229.

¹³⁵ Gürer, s.329.

¹³⁶ Kara, s.230.

Eşrefiyye, Hilaliyye, semadiyye ve Mukaddesiyye olarak farklı kollara ayrılmıştır.¹³⁷ Bizim konumuza dâhil olanlardan Eşrefiyye hakkında Anadolu'ya Kadiriliği Eşrefiyye'den Eşrefzade Abdullah Rumi'nin getirdiğini belirtmeliyiz.¹³⁸

Geylani ve Kadiriliğin oluşum yerleri ve kolları hakkında bilgi verdikten sonra tarikatın kendi içindeki faaliyetlerine bakmak gerekir. Özellikle devran kavramı hakkında Kadirilikte önemlidir. Devranda, *“Kadiri zikri olup atakta oturarak ve dönerek yapılır. Kadirilik tarikatı ayinlerinde yapılan zikir tarzlarından ‘cehri’ ve ‘kıyam’ usulünü benimsemiştir. Kıyam zikrinde yan yana dizilip karşılıklı saflar oluşturulur adım atılmadan bel hizasına kadar eğilip doğrularak dizler üzerinde yaylanarak veya beden ile başı sağa sola döndürerek sağlanan belli bir ahenk içindeki hareketlerle zikredilir.”*¹³⁹

Devrandan sonraki süreç ise *“şeyh yüksek sedirin baş tarafında oturur, yanında rütbece yüksek zatlar yer alırlar, gençler dervişler ise yerlerde mindere veya postlara diz çökerlerdi. Biraz sonra meydancı dervişler kahve ocağında kahve pişirirler, misafirlere ikram ederlerdi. Bu fincanlar kulpsuz olup, bunlara dede fincanı denilirdi. Şeyh efendiler bilgili olduklarından tasavvuftan kelam ve edebiyattan söz açarlar ve öğütler verirlerdi.”*¹⁴⁰

Geylani'nin yaşadığı ve tarikatın ortaya çıktığı yer olan Bağdat'a Abdülkadir Geylani'nin türbesine bakacak olursak, Bağdat'ta Babü's şeyh mahallesinde Abdülkadir Geylani Külliyesi vardır. Bu külliye ilk inşa edilen kurum medresedir. Geylani vefat edince bu medresenin hücrelerinden birinde defnedilmiş ve ardından türbe yapılmıştır.¹⁴¹ Ancak bu türbe ve Geylani ailesi tarihsel süreçte birçok defa zorlu süreçler yaşamıştır. Bunlardan ilki Moğolların 1258'de Bağdat'ı almasıdır. Diğerleri ise Safevi Şahı İsmail'in 1509'da Bağdat'ı almasıdır. Her iki süreçte de türbeler zarar görmüştür ve aile Bağdat'tan ayrılmak zorunda kalmıştır.¹⁴² Sultan

¹³⁷ Enver Behnan Şapolyo, **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, Elif Kitabevi, İstanbul, 2013, ss.187-190.

¹³⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, **Mezhepler ve Tarikatlar**, İnkılap Kitabevi, 7.Baskı, İstanbul, 2016, s.190.

¹³⁹ Ahmed Cahid Haksever, “Tarikatların Teşekkülü”, **Tasavvuf**, (Ed. Kadir Özköse), Grafiker Yayınları, 5.Baskı, Ankara, 2017, s.227.

¹⁴⁰ Şapolyo, s.180.

¹⁴¹ Abdüsselam Uluçam, “Bağdad'da Abdülkadir Geylani Külliyesi”, **Vakıflar Dergisi**, Cilt:20, Sayı:20, 1988, s.63.

¹⁴² Çakır, s.416.

Süleyman zamanında bu külliye cami, tekke, imaret ve türbeden teşkil edecek şekilde Mimar Sinan'ın çabalarıyla tekrar oluşturulmuştur. Ancak 17. yüzyılda Safevilerin Bağdat'ı alıp külliyeye zarar vermiştir. 1638'de sefere çıkan Sultan 4. Murat tarafından bu külliye tamiri yapılmıştır. Külliye; 4. Murat'tan sonra Hüseyin Paşa, 3. Ahmet, Sultan Abdülaziz ve son olarak Sultan 2. Abdülhamit zamanında tamir ve bakımı yapılmıştır.¹⁴³ Özellikle Moğolların Bağdat'ı alması ve Safevilerin Bağdat'ı işgal etmesinden sonraki süreçlerde Geylani ailesi Anadolu'nun çeşitli yerlerine gitmişlerdir. Bunlardan Afyon Bolvadin, Kayseri ve Bursa İnegöl'ü örnek olarak gösterebiliriz.¹⁴⁴

Bu örgütlenme biçimin ve tarihsel süreçten bahsettikten sonra yukarıda belirttiğimiz Kadiri kollarına bakacak olursak Anadolu ve Balkanlarda Kadirilerin etkin olduklarını görüyoruz. İznik'te Eşrefoğlu Rumi'nin başlattığı tekke ve Kadirilik hareketiyle Eşrefiliğin merkezi konumunda olmuştur. Daha sonraki süreçte Eşrefoğlu Rumi'nin yerine Abdurrahim Tırsi gelemiştir. Böylece Eşrefilik Lefke, Pazarköy ve Gemlik Küçükkumla'da da yayılmıştır.¹⁴⁵ Ayrıca Manisa Demirci'de Eşrefiyye'den Kayyumzade Mehmet Efendi tarafından bir Kadiri tekkesi olduğunu görüyoruz. Aynı şekilde Rumiyye'nin Demirci'de tekkesi olduğunu görüyoruz.¹⁴⁶

Anadolu'da faaliyet gösteren Kadirilik İstanbul'da 17. yüzyılda Rumiyye kolu ile girmiştir.¹⁴⁷ Rumiyye'nin bu kolu İstanbul Tophane'dedir.¹⁴⁸ Ayrıca İstanbul'da Geylani soyundan Sirkeci Tekkesi'nde Mehmet Efendi, Üsküdar'da Abdülkadir Hüsnü Efendi vardır.¹⁴⁹ Balkan coğrafyasına baktığımız zaman Kadiriliğin Bosna, Makedonya, Kosova, Mitrovica, Priştina ve son olarak Vucitrn şehirlerinde varlığını sürdürmüş ve burada Kadiriliğin Rezzakiyye kolu etkili

¹⁴³ Uluçam, s.63.

¹⁴⁴ Çakır, ss.416-418.

¹⁴⁵ Osman Türer, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", Haz. Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler Kaynaklar, Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm**, 2.Baskı, TTK, Ankara, 2014, s.262.

¹⁴⁶ Gökmen, s.79.

¹⁴⁷ Çakır, s.420.

¹⁴⁸ Çakır, s.555.

¹⁴⁹ Çakır, ss.422-425.

olmuştur.¹⁵⁰ Balkanlarda Kadiriliğin daha Alevi bir görüntü sergilediğini belirtmeliyiz.¹⁵¹

1.7.1.Osmanlı Coğrafyasında Abdülkadir Geylani Vakıfları

Kadiri tarikatı Osmanlı'dan önce de olan bir tarikattı. Osmanlı'dan önce genel olarak İslam dünyasında Fas'tan birçok İslam beldesine kadar yayılmıştı fakat Osmanlı fütuhatı ile birlikte önce Balkanlara sonra Ege adalarında dergâh ve zaviyelerini kurup vakıflarını tesis edebilmişler ayrıca devletten de zaman zaman dergâhlarına, tekkelerine, zaviyelerine ve vakıflarına destek alarak varlıklarını sürdürebilmişlerdi.

Osmanlılar ele geçirdikleri yerlerde ünlü şeyhlerin veyahut tarikatların nüfuzunu kazanmak için onları iktisadi açıdan destekliyordu. Bu açıdan bakacak olursak Anadolu'da pek çok yerde tekkesi bulunan Kadirilerin de Osmanlıların bu yönteminin içinde olduğundan bahsedebiliriz. Nitekim Osmanlı coğrafyasına bakacak olursak Anadolu'da Kadiri tekkesi ilk olarak Eşrafoğlu Rumi vasıtasıyla İznik'te kurulmuştur. Daha sonra zamanla Lefke, Gemlik Küçük Kumla'da ve Pazarköy'de kurulmuştur.¹⁵² Bu tarikatın bahsettiğimiz Eşrefiyye kolunun Manisa Demirci'de bir vakfı vardır. Vakfın kurucusu Kayyumzade Mehmet Tahir Efendi'dir. Vakfın gayri menkulleri ise cami, çilehaneler ve bağlardır.¹⁵³ Manisa'dan başka Bursa'da da Karakadi Dergahı'nda Mehmet Ali Efendi'nin bazı vakıflarının olduğunu biliyoruz.¹⁵⁴

Osmanlı fütuhatı genişledikçe Kadirilik Balkan coğrafyasına da girmiştir. Kadirilik bu süreçte Bosna, Makedonya, Kosova, Mitrovica, Priştina ve son olarak Vucitrn şehirlerinde varlığını sürdürmüştür.¹⁵⁵ Tarikat Balkanlara yayıldıktan sonra pek çok yerde faaliyet göstermiş ve vakıflar açmıştır. Bu vakıflardan “*Arnavutluk Belgradı*” de Berat'ta bir Kadiri vakfı olduğunu ve iki kadiri tekkesi olduğunu

¹⁵⁰ Nathalie Clayer-Alexandre Popovic, “Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar”, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler Kaynaklar, Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm**, 2. Baskı, TTK, Ankara, 2014, s.315.

¹⁵¹ Gölpınarlı, s.192.

¹⁵² Türer, s.262.

¹⁵³ Gökmen, s.82

¹⁵⁴ Tek, s.177.

¹⁵⁵ Clayer-Popvic, s.315.

görüyoruz.¹⁵⁶ Kadiriler bu bahsettiğimiz bölge dışında Selanik'te de bir zaviye ve bu zaviyeye ait bir vakıf kurulmuştur.¹⁵⁷

Suriye ve Irak coğrafyalarına bakıldığında da benzeri bir manzara görülmektedir. Osmanlılar Irakeyn seferinde Bağdat'da bulunan Geylani Külliyesi yeniden inşa etmişlerdir.¹⁵⁸ Kadiri tarikatının Bağdat ve çevresinde etkili idi. Burada bir Kadiri vakfı vardı, Osmanlıların bu vakfın gelirlerine ve vakfına dokunulmamasını sağladılar.¹⁵⁹ Daha önce de bahsettiğimiz gibi İslam dünyasından pek çok yerde etkin olan Kadiriler Bağdat'tan başka Halep'te de var olmuş ve bir medrese vakfı kurmuştur.¹⁶⁰ Halep'ten başka Suriye bölgesinde Şam'da da bir Kadiri vakfı olduğunu biliyoruz.¹⁶¹

Bahsettiğimiz bu yerlerden başka yukarıda belirttiğimiz üzere tarikat Osmanlı fütuhatının genişlemesine paralel olarak Osmanlıların fethettikleri yerlerde ortaya çıkmış ve faaliyet göstermiştir. Bunu Fatih zamanında alınan Midilli ve Kanuni zamanında alınan Rodos'ta da görmek mümkündür. Gerçekten de Midilli'de Kadirilik etkin olarak varlığını sürdürmüş ve vakıfları olan bir tarikat olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vakıflardan ilki Şeyh Abdullah Efendi zaviyesi vakfıdır.¹⁶² Daha sonra Midilli'de Şeyh Mustafa vakfını görüyoruz.¹⁶³ Son olarak Midilli'de bir Kadiri Dergahı vakfı da vardır.¹⁶⁴ Anlaşıldığı kadarıyla Midilli'de son derece etkin olan kadiriler adada farklı isimlerle dergâh ve zaviye açmışlar, adadaki İslam'ı yaymaya çalışmışlardır. Rodos'ta ise Borozani Ali Paşa Türbesi'nin yakınında Kadiri vakfı olduğunu görüyoruz.¹⁶⁵ Bunlara ek olarak Girit'te de çok sayıda tekke, zaviye ve bunlara ait vakıflar vardı.

¹⁵⁶ Çam, s.135.

¹⁵⁷ BOA, C.EV, no:00290/14786.

¹⁵⁸ Uluçam, s.63.

¹⁵⁹ BOA, Y.PRK.BŞK., No:00007.00082.

¹⁶⁰ BOA, C.MF., No:00172.08597

¹⁶¹ BOA, DH.İD., No:00034.00087.006.

¹⁶² BOA, EV.SRG., No:00421.00104.

¹⁶³ BOA, EV.MKT., No:01580.00179

¹⁶⁴ BOA, Ev.MKT.CHT., No:00524.00230.

¹⁶⁵ BOA, EV.MKT., No:002389/00154.

1.8. Girit'in Fethi

Girit, doğu Akdeniz'de coğrafi konum açısından tarih boyunca birçok devletin Akdeniz hâkimiyeti açısından ve ticaret alışverişi açısından egemenlik kurmaya çalıştığı bir bölge konumundadır. Elbette bu konumu Avrupa, Akdeniz ve Asya arasındaki bağlantıyı sağlaması ve kuzeye doğru Ege Denizi bağlantısı açısından önemlidir. Adayı İtalyanlar *Candia*, Yunanlılar *Krete* veya *Kriti*, kısa dönem adaya egemen olan Araplar *Ekritiş* ve Osmanlılar ise *Girit* olarak isimlendirmişlerdir.¹⁶⁶ Girit bir ada olarak Akdeniz'de ticari açıdan büyük rol oynar. Bu coğrafi konumu zaman içerisinde pek çok istilalara da maruz kalmasına yol açmıştır. Aslında bu Girit özelinde diğer Akdeniz'deki adalar için de geçerlidir. Nitekim ada kavramı konusunda en genel tanımı ise *“hassas, sınırlı ve tehdit altında bir hayat; işte adaların payına düşen budur. Eğer isterseniz adaların mahrem hayatı da diyebiliriz.”*¹⁶⁷ Gerçekten de bağlantı açısından diğer adalara muhtaç ve istilaya açık yapısı dolayısıyla Girit tarihi boyunca çeşitli uygarlıkların hâkimiyetine girmiştir.

Adanın tarihine baktığımızda milattan önce bir deniz devleti örgütlenmesi şeklinde ortaya çıkan bir devleti görüyoruz. Girit hükümdarları kendi bölgelerinde ve Mısır bölgesinde ticaret yapan bir deniz devleti olarak karşımıza çıkmıştır. Girit, Dorlar'ın ve Akaların istilalarına uğramış ve daha sonra da Roma hâkimiyetine girmiştir.¹⁶⁸ Romalılar, Girit'in kendi hukuki yapısının kaldırılıp yerine tamamen kendi hukuk sistemlerini koydular. Romalılar, Girit'i bir iskân sistemi içinde değil daha çok ekonomik faaliyetlerini yürütebileceği bir yapı olarak ve buğday ürettiği sürece Romanın bir tahıl deposu olarak kullanılmıştı. Ayrıca Mısır'ın alınmasından sonra Kuzey Afrika'daki Bingazi ve Barka eyaletleriyle bir bütünlük gösterip Roma'nın bir parçası olmuştur.¹⁶⁹

Roma İmparatorluğu Batı ve Doğu olarak ayrıldığında Girit, Doğu Roma'da yani Bizans'ta kalmıştı. Bizans eyaleti olan Girit adası 9. ve 10. yüzyıllarda 140 yıl

¹⁶⁶ Cemal Tukin, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları 1821 Yılına Kadar Girit”, **Belleten**, Cilt:9, Sayı:34, 1945, s.163.

¹⁶⁷ Fernand Braudel, **2. Felipe Doneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, Cilt:1, çev: M. Ali Kılıçbay, Doğubaki Yayınları, Ankara, 2017, s.254.

¹⁶⁸ Tukin, ss.165-166.

¹⁶⁹ Tukin, s.167.

kadar Arap egemenliğinde kaldıysa da akabinde adadaki Bizans egemenliği dönemi 4. Haçlı Seferine değin devam edip gitti.

Girit, 4. Haçlı Seferi'nde önceleri Bizans İmparatorluğu'na bırakılmışsa da daha sonra Venedik tarafından 1204 yılında 100.000 gümüş mark karşılığında alınmıştır.¹⁷⁰ Venedik, bir deniz devleti olarak Girit'i ticari amaçları için bir kullanmış ve Girit'i "ara iskele görevi" olarak görmüştür.¹⁷¹ Elbette burada Girit'i sadece doğu Akdeniz ile sınırlandırmak doğru olmaz. Nitekim "Girit adası sadece doğu Akdeniz egemenliği için değil, Ege Denizi ve Çanakkale Boğazı'nın dolaylı olarak da İstanbul'un güvenliği açısından da çok önemli idi."¹⁷² Venedik'in Girit konusundaki bakışı başlangıçta adada sadece küçük bir kuvvet bulunduran Venedikliler daha sonraki süreçte kendi vatandaşlarını Girit'e yerleştirdiler. Bu kesim asilzade, tüccar ve askerlerden oluşmaktaydı. Venedikliler vatandaşlarını şehirlere, köylere ve çiftliklere yerleştirerek bölgede hâkimiyet kurdu.¹⁷³ Böylece Girit üzerinde bir demografik etki de yaratıyordu. Aynı zamanda askeri güç için garnizonlar ve kaleler yapıyordu. Katolik olan Venedikliler Ortodoks yerli halk üzerine hem dinsel hem de iktisadi açıdan büyük bir baskı kurmuştu. Bu çerçevede 1204 yılından, Osmanlıların adayı ele geçirdiği tarihe kadar adada ayaklanmalar hiç eksik olmadı.¹⁷⁴ Ne var ki adadaki Venedik kurumları ve eserleri kalıcı bir hal aldı, Osmanlı yönetimi bile adadaki Venedik mirasını devam ettirdi.

Osmanlı-Venedik ilişkileri ilk olarak Osmanlı'nın Yıldırım Bayezid devrinde Anadolu Beyliklerini özellikle Menteşe ve Aydın'daki Beylikleri almasıyla başladı.¹⁷⁵ Bu ilişkilerin başlamasının Venedik için anlamı büyüktür. Çünkü Anadolu ile sıkı ticari münasebetler içine giren Venedik'in yaptığı ithal mallar büyük önem taşıyordu.¹⁷⁶ Osmanlı ve Venedik ilerleyen dönemlerde Osmanlıların Ege Denizi'nde faaliyetlerinin artmasıyla ilişkiler bozulmaya başlamış, Osmanlıların Ege denizi ve

¹⁷⁰ Tukin, s.172-173.

¹⁷¹ Ersin Gülsoy, "Girit Seferi ve Sonrasındaki Politik Gelişmeler", **Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi 1**, (Ed. İdris Bostan- Salih Özbaran), Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2009, (Politik Gelişmeler), s.255.

¹⁷² A. Nükhet Adıyeke- Nuri Adıyeke, Türk Denizcilik Tarihi Açısından Girit Savaşı ve Önemi, **Fethinden Kaybına Girit**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, (Girit Savaşı), s.15.

¹⁷³ Tukin, s.175.

¹⁷⁴ Tukin, ss.176-178.

¹⁷⁵ Ersin Gülsoy, **Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması 1645-1670**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, (Girit'in Fethi), s.7.

¹⁷⁶ Gülsoy, Girit'in Fethi, s.8.

Balkanlar'daki fetih politikası Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik Cumhuriyeti'ni karşı karşıya getirdi.

Girit konusunda Venedik ile Türklerin ilk münasebetini Osmanlılarda Kanuni zamanında kendini gösterdiğini görüyoruz.¹⁷⁷ 1537'deki Akdeniz mücadelesinde Osmanlı donanması faaliyetlerinin ardından 1540 yılında Venedik ile barış yapılmıştır.¹⁷⁸ Bu uzlaşmalar aslında her iki taraf için de çok önemliydi. Osmanlılar açısından her ne kadar Akdeniz ciddi bir güç haline gelmeye başlasa da Venedik gibi bir deniz gücü ile tek başına rekabet etmenin mümkün olmayacağı ve ihtilafların bir Haçlı Seferine dönüşeceği biliniyordu. Ayrıca bu uzlaşma Avrupa'da Osmanlı'ya Fransa'dan başka bir müttefik de kazandırıyor. Venedik açısından ise Avrupa ile ticari menfaatleri açısından bir sıkışma durumu vardır. Doğu dünyasındaki ticari menfaatleri dolayısıyla Osmanlılar ile barış içinde yaşamak ve Avrupa devletlerinin Osmanlı ihtilafları konusunda hem kendi çıkarı gerektirdiğinde Osmanlı'dan özellikle Osmanlı'nın Akdeniz dünyasındaki fütuh hareketleri dolayısıyla Hristiyan birliği içinde yer almak Venedik için makuldü.

Osmanlı'nın Akdeniz'deki üstünlüğü Venedikliler ile olan ilişkilere zarar vermiştir. Özellikle doğu Akdeniz konusunda Kanuni devrinin ilk yıllarından itibaren- Rodos'un fethi bu konuda önemli bir adımdır- artan Osmanlı baskısı dolayısıyla Venedik Hristiyan birliğine daha çok yaklaşmıştır. Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından alınması ve Venedik, Papa ve İspanya arasındaki ittifak bunun en önemli göstergesidir.¹⁷⁹ Ancak Kıbrıs'ın Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra Venedik özellikle tahıl tedariki için Osmanlılarla iyi ilişkiler kurmaya çabalamıştır.¹⁸⁰

Her ne kadar Venedik 1573 yılından itibaren Osmanlı'ya karşı olan askeri harekâtlar konusunda esnek olsa da,¹⁸¹ yetmiş yıllık bir barış döneminin ardından IV. Murad devrinde Girit konusunda bir çatışma çıkmıştır.¹⁸² Aslında bu noktada

¹⁷⁷ Tükin, s.181.

¹⁷⁸ Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar Klasik Dönem(1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt:1, 52.Baskı, İstanbul, 2013, (Devlet-i Aliyye), s.157.

¹⁷⁹ İnalcık, Devlet-i Aliyye, s.168.

¹⁸⁰ Gülsoy, Girit'in Fethi, s.23.

¹⁸¹ Daniel Panzac, **Osmanlı Donanması 1572-1923**, çev: Ahmet Maden ve Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.134.

¹⁸² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:3, Kısım:1, TTK, Ankara, 1973, s.216.

baktığımız zaman doğu Akdeniz coğrafyasında egemen Osmanlılar için “1522’de Rodos’un 1570-1572’de Kıbrıs’ın fethi ardından Girit’in ele geçirilmesi teşebbüsünün neden böyle geciktiği meselesi üzerinde düşünölmeye değer. İmparatorluğun kalbi olan Ege’nin batıya ve güneye açılan kapısı hem İstanbul-Mısır-Mağrib güzergâhında bir konaklama yeri olarak düşünölen adaya büyük bir önem atfediyordu.”¹⁸³ Nitekim savaş için uygun bir dönemdi. Çünkü kuzey İtalya’da Venedik’in savaşları ve hastalıklar, ayrıca Osmanlıların uzun bir dönem ihtilaf halinde bulundukları İran ile 1639’da barış antlaşması yapması, Habsburglar ve Rusya ile anlaşmalar¹⁸⁴ devlete beklenen fırsatı vermiş ve gücünü tek bir bölgeye kanallize etmesine olanak sağlamıştı. Savaşın siyasi gelişmeleri olduğı kadar Girit’in içindeki birtakım hareketler de Osmanlılar için kaçınılmayacak fırsatlar doğurmuştur. Özellikle Girit’teki Rum-Ortodoks inancında olan halk, Osmanlıları adanın yerel unsurları tarafından da rahat bir duruma sokuyordu.¹⁸⁵

1. İbrahim zamanında Darüssade ağası gemisinin alıkoyulması¹⁸⁶ Osmanlılar için beklenen fırsatı yaratmıştır. Savaşta Venedik’in müttefiklerine bakacak olursa. Venedik Osmanlı savaşını bir Haçlı Seferi olarak gören Papalığa Toskana, Napoli ve Sicilya’dan destek geliyordu. Savaşı son döneminde Fransa’nın da yardımı biliniyordu.¹⁸⁷ Osmanlı’nın ise müttefiki yoktu. Osmanlıların bu durumda güçlü destekçileri kendi iç dinamikleri idi. Gerçekten de eyalet destekleri, İskenderiye Limanı ve Garp Ocakları Osmanlılar için önemliydi.¹⁸⁸ Böylece savaşın gidişatında doğu Akdeniz ve kısmen de olsa orta Akdeniz’de savaşılacağı kesindi.

Osmanlılar öncelikle seferi bir Malta Seferi olarak duyursalar da amaç Girit’in fethi idi.¹⁸⁹ daha sonraki süreçte Osmanlılar Girit konusunda öncelikle Ayatodori’yi sonra da Hanya’yı fethettiler. ¹⁹⁰ Hanya’nın fethi Girit’in fütuhatına başlama konusunda önemlidir. Naima tarihinde genişçe betimlenen kalenin

¹⁸³ Panzac, s.135.

¹⁸⁴ Panzac, s.136.

¹⁸⁵ Gülsoy, Girit’in Fethi, s.25.

¹⁸⁶ **Naima Tarihi**, Cild IV, Matbah-ı Amire, İstanbul, 1281 s.93.

¹⁸⁷ Geniş bilgi için Bkz: Nuri Adıyeke, “Girit Savaşları ve Birleşik Hristiyan Orduları”, **Fethinden Kaybına Girit**, Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, Babıalı Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, (Hristiyan Orduları), ss.37-38.

¹⁸⁸ Panzac, s.139-140.

¹⁸⁹ Gülsoy, Girit’in Fethi, s.27.

¹⁹⁰ **Naima Tarihi**, s.125.

savunması ise oldukça zayıftı. Nitekim iki ay içinde şehir Osmanlıların eline geçmişti. Osmanlı daha sonra 1646 senesinde Apokoron Kalesini alarak Resmo kuşatmasını gerçekleştirmiştir.¹⁹¹

Resmo'nun alınmasının ardından Milapotamo, Yerapetre ve Mirabelo da Osmanlılar tarafından alındı. Milapotamo da daha evvel Hanya'da belirttiğimiz gibi stratejik öneme sahip yerlendendi. Osmanlıların erzak tedariki için ulaşımının engelleyebilecek bir konuma olan Milapotamo alındı. Osmanlılar daha sonra 20 yıldan uzun sürecek olan Kandiye kuşatmasını yaptılar.¹⁹²

İşte bu noktada kuşatmanın uzun sürmesi ve Osmanlı içindeki karışıklıklar Kandiye'nin Türklerin eline geçmesini erteledi. 1648 yılında Venedik donanması Çanakkale Boğazı'nı kapatarak Osmanlı'yı zor duruma soktu.¹⁹³ Hatta bir dönem Bozcaada ve Limni dahi kaybedilse de bu durum çok uzun sürmedi.¹⁹⁴ Venedik kendi kuvvetlerine takviye gönderirken Osmanlıların yardımını engellemeye çalışıyordu.¹⁹⁵ Venedik'in bu stratejisi Osmanlılar Girit'e mühimmat ve zahire gönderme girişiminde bulunmuşlar fakat bu her defasında Venedikliler tarafından durdurulsa da Kara Murat Paşa komutasındaki donanma Girit'e cephaneye ve mühimmat göndermeyi başarmıştır.¹⁹⁶

Osmanlılar bu karışıklık devrinden Köprülüler sayesinde çıkıp, öncelikle batı sınırında 1658-1664 yılları arasında çetin bir mücadele ortaya koydular.¹⁹⁷ Daha sonra Köprülü Fazıl Ahmet Paşa bizzat Girit'e gelmiş, 1667 ilkbaharında Girit savaşının son evresi olan Kandiye kalesi kuşatması başladı.¹⁹⁸

Kandiye her yönden oldukça muhkem bir kale idi. Cephaneye ve hendek konusunda avantajlıydı.¹⁹⁹ *“Kalenin en müstahkem tarafları doğu ve güney taraflarıydı. Fazıl Ahmet Paşa kaleye yaptığı keşif harekâtı sırasında bunu görmüş*

¹⁹¹ Adıyeke, Girit Savaşı, s.30.

¹⁹² Adıyeke, Girit Savaşı, s.30.

¹⁹³ Adıyeke, Girit Savaşı, s.31.

¹⁹⁴ Gülsoy, Girit Fethi, s.117-118.

¹⁹⁵ Panzac, s.137.

¹⁹⁶ Gülsoy, Girit'in Fethi, ss.92-105.

¹⁹⁷ Panzac, s.153.

¹⁹⁸ Adıyeke, Girit Savaşı, s.32.

¹⁹⁹ Gülsoy, Girit'in Fethi, s.132.

ve muhasaraya en zayıf yer olan Kızıl Tabya tarafından başlanmıştır.”²⁰⁰ Kandiye kuşatmasının başlangıcında lağım savaşlarında Venediklilerin gösterdiği başarı ile Osmanlı lağımcı ve beldarlarına ciddi kayıplar verilmiştir.²⁰¹

Yapılan kuşatma neticesinde her iki taraftan da ciddi kayıplar yaşanmıştır. Osmanlı’nın bu savaşlar sırasında 110 ila 140 askeri şehit olmuştur.²⁰² Nihayet 6 Eylül 1669 tarihinde imzalanan Paliocastro anlaşması ile Girit Savaşı sona eriyor, Kandiye kalesi Osmanlılara veriliyordu.²⁰³ Bu anlaşma ile Osmanlılar 1645 yılında kuşatmaya başladıkları Girit’e tamamen hâkim oluyordu. Girit’in fethedilmesiyle doğu Akdeniz’deki Venedik egemenliği neredeyse siliniyor, Osmanlılar ise Girit’in fethi ile doğu Akdeniz’deki egemenliği pekiştiriyordu. Ayrıca bu fetih hareketi Hristiyanların Akdeniz’deki faaliyetlerine karşı bir üs vazifesi gören Girit’in bu durumunu ortadan kaldırmış ve Osmanlılar için yeniden başlatılmak istenen fütuh hareketinin başlangıcı olmuştur.²⁰⁴

1.8.1.Girit’te Osmanlı İdaresinin Kurulması

Osmanlılar Girit adasını aldıktan sonra Venedik döneminde olduğu gibi, adanın idari yapısını ise dört bölgeye ayırmıştır. Bunlar Hanya, Resmo, Kandiye ve Estiye’dir. Kandiye 19. Yüzyılın ortasına kadar adanın idari merkezi oldu.²⁰⁵ Fetihden sonra bir dönem Estiye, Kandiye şehrine dâhil edilmiş ve böylece üç bölge kalmıştır.²⁰⁶ Osmanlılar Girit’in idaresiyle alakalı olarak adanın fetih sürecinden dolayı kademe kademe değişiklikler yapmış öncelikle alınan Hanya’da muhafız olarak Küçük Hasan Paşa göreve getirilmiştir. Ayrıca kadı olarak da Fahri Mehmed Efendi tayin edilmiştir.²⁰⁷ Bu süreçte Hanya’ya muhafız tayin olunurken artık beylerbeyilik makamı uygulanmış ve bu göreve Mehmet Paşa atanmıştır. Böylece Girit’te 1645 ile başlayan fetih sürecinde fethedilen yerler Hanya Beylerbeyliği’ne

²⁰⁰ Gülsoy, Girit’in Fethi, s.133.

²⁰¹ Gülsoy, Girit’in Fethi, ss.136-137.

²⁰² Adıyeke, Girit Savaşı, s.18.

²⁰³ Adıyeke, Girit Savaşı, s.33.

²⁰⁴ Panzac, ss.135-136.

²⁰⁵ Andrea Kopasi “Girit’in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi”, **Mecmua-yı Ebuzziya**, s.1432.

²⁰⁶ Kopasi, s.1432.

²⁰⁷ Gülsoy, Girit’in Fethi, s.223.

dâhil edilmiştir.²⁰⁸ Bu eyalette 4 sancak, 20 kaza vardı ve 1100 civarında köy bulunuyordu.

Adada 1650, 1670 ve 1705 yılında üç kez tahrir yapılmış ve adadaki iktisadi hayat, vergi organizasyonu ve toprak düzeni bu tahrirlerle şekillenmiştir.²⁰⁹ Topraklar tımar, vakıf ve temliklere olarak bırakılmıştır.

İlerleyen süreçte Girit bir dönem Mısır valisi M. Ali Paşa'nın yönetimi altına girdi.²¹⁰ Tanzimat dönemine rastlayan bu dönemde Ali Paşa'nın yönetimindeki adada memleket meclisleri tesis edilmiş ve bu meclisteki başkanların atanması ise Ali Paşa tarafından yapılmıştır. Bu meclis Müslüman ve Hristiyanlar arasından seçiliyordu.²¹¹ M. Ali Paşa'dan tekrar Osmanlı yönetimine geçen Girit'te Abdülmecid döneminde değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Öncelikle 1850'de Girit adasının merkezi Kandiye'den Hanya'ya kaydırılmıştır.²¹² Ayrıca 1868 yılındaki Girit Nizamnamesi'ne göre ada; Kandiye, Hanya, Resmo, Isfakiye ve Laşid sancakları olarak ayrılmıştır.²¹³ Buna göre fethedildiğinde Kandiye ve Hanya sancaklarına dahil edilen Isfakiye ve Laşid gibi nahiyeler²¹⁴ bu nizamnameye göre sancak statüsünde değerlendirilmiştir. Ayrıca Kandiye sancağına bağlı kazalarda birtakım düzenlemeler de yapılmıştır.²¹⁵

1868 Girit Vilayeti düzenlemelerinden sonra karışıklıklar devam etmiş ve on yıl sonra Halepa düzenlemeleri ile adada yeni bir yönetim şekli kurulduysa da adadaki asayiş sorunları hiç eksik olmamıştır. 1897 yılında çıkan büyük karışıklıklardan sonra da adada Osmanlı egemenliğinden alınarak uluslararası bir komisyona bırakılmıştır. Bu tarihten sonra Girit artık bir Osmanlı eyaleti değildir.²¹⁶

²⁰⁸ Gülsoy, Girit'in Fethi, ss.224-225.

²⁰⁹ Bu tahrirler hakkında geniş bilgi için bkz: Nuri Adıyeke, A. Nühket Adıyeke, "Girit'in "*Hakk ve Adl ile Cedîden Tahrîri*": 1705 Yılında Girit'te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler", Belleten, Cilt:84, Sayı:299, 2020, (1705 Girit Tahriri), ss.206-209.

²¹⁰ Ayşe Nühket Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı(1896-1908)**, TTK, Ankara, 2000, (Girit Bunalımı), s.19.

²¹¹ Adıyeke, (Girit Bunalımı), s.65

²¹² Kopasi, s.1433.

²¹³ Kopasi, s.1433.

²¹⁴ Gülsoy, Girit'in Fethi, s.227.

²¹⁵ Adıyeke, Girit Bunalımı, s.42.

²¹⁶ Geniş bilgi için Bkz: Ayşe Nühket Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı(1896-1908)**, TTK, Ankara, 2000.

1.8.2.Girit'in Toplumsal Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu bilindiği üzere geleneksel bir toplum yapısına sahiptir. Devletin imparatorluğa geçtiği dönemden itibaren farklı cemaatlerin veyahut farklı statüdeki grupların var olduğu parçalı bir yapı söz konusudur. Elbette bu durum imparatorluğun gerektirdiği pratiklerden dolayıdır. Bu açıdan Osmanlılarda bir segresyondan bahsetmeliyiz. Segresyonda, devletin sistemine bir şekilde eklemlenen cemaatlerin kendi varlıklarını koruma ve bunları aktarması önemlidir. Bu durum bir cemaate ait olarak kendi farklılığını cemaat içinde yaşamak ve hukuki olarak hâkim yapının kurallarına uyarak yaşamaktır diyebiliriz.²¹⁷ Cemaatlerin istediği güvenlik, adalet ve ibadet hakları Osmanlılar açısından itaat ve vergi olarak karşılık buluyordu.²¹⁸ Böylece hâkim unsur ile toplum arasında böyle bir uzlaşma sağlanmış oluyordu.

Uygulanan bu pratiklerin Girit açısından da önemi büyüktür. Çünkü Girit 1645 yılında Osmanlılar tarafından kuşatılması başlanmış ve adanın tamamı ancak 1669'da alınmıştır. Bu süreçte Osmanlıların Girit ve Girit'teki uygulamalarının farklılığı mevcuttur. Osmanlıların Girit'i her ne kadar vakıf sistemi ve tahrir gibi klasik düzenin olduğu sisteme bürünmeye soksa da, adadaki Osmanlı uygulaması farklı bir şekilde cereyan etmiştir. Her şeyden önce Girit'te bir Müslüman kesim yani iskân sistemi metodu izlenmemiş, adaya Balkanlarda olduğu gibi Anadolu'dan Türkler göç ettirilmemiştir. Bu sebeptendir ki adada Müslüman bir grup oluşturmak işi sistemli bir "ihtida" yöntemi ile olmuştur.²¹⁹

Girit'in fethinden 17. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar adada çok sayıda yerli Ortodoks Rum Müslümanlığa geçmiştir. İhtida edenlerin sayısı hakkında da inandırıcı bir sayı maalesef tespit edilememiştir. İhtidaların tamamlayıcısı bir unsur

²¹⁷ Nuri Adıyeke, **Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi**, Yeni Türkiye, Sayı:60, 2014, (Girit'te Millet Sistemi), ss.2-3.

²¹⁸ Adıyeke, (Girit'te Millet Sistemi), s.10.

²¹⁹ Girit'teki ihtidalarla ilgili bkz: Ayşe Nühket Adıyeke, "XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriyeye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm" , **XIV. Uluslararası Türk Tarih Kongresi**, 9-13 Eylül 2002 – TTK, Ankara 2006, ss: 557-568; Nuri Adıyeke, "Multi-dimensional Complications of Conversion to Islam in Ottoman Crete", **Crete and the Eastern Mediterranean, 1645-1840**, Halcyon Days in Crete VI, (Edited By. Antonis Anastasopoulos), Crete Universty Press, Rethymno, 2008, ss.203-209.

da karışık evlilikler olmuştur. Karışık evlilikten kasıt Müslüman bir erkeğin, gayrimüslüm bir kadınla evlenmesidir. Ters bir durum söz konusu olamaz. Osmanlı toplumunda olağan dönemlerde karışık evliliklere pek rastlanmasa da Girit'te çok sayıda Müslüman erkeğin Ortodoks kadınla evlendiğine şahit oluyoruz.²²⁰ Bu kimi zaman gerçekten az sayıdaki yönetici ve askerin farklı cemaat evliliği kimi zaman da yeni Müslüman olmuş bir nev müslimin eski cemaatinden olan tanıdık kişilerin evliliği idi. Bu çerçevede Osmanlı yönetiminin adadaki evlilik işlemlerini de sıkı bir şekilde denetlediğini belirtmemiz gerekiyor.

İhtida ve karışık evliliklerde sağlanan cemaatler arası karışma ile Müslüman bir nüfus olacağı düşüncesi Girit'in İslamlaşması açısından önemlidir.²²¹ Bu durumun bir başka yönü ise ailedeki farklı dinlere mensup insanların oluşmasıdır. Genelde rastlanılmayan bu durumda bir ailede Müslüman ve Hristiyan dinine mensup insanlar olabiliyordu. Bu açıdan Girit'te cemaatlerin karışık yaşadığını belirtmeliyiz.²²² Adadaki gayrimüslim nüfusa karşı ihtidalara izin verme, evlilikler yoluyla Müslüman kitle yaratma Girit'in fethedildikten sonraki toplumsal yapısını Osmanlı toplumsal yapısından farklılaştırdığı gibi devletin sistemine de bu yolla eklemlenmiştir. Buradaki amaç Girit'te yer alan gayrimüslimlere karşı Müslüman kesimin bir “*nüfus dengesi*” oluşturması isteğidir. Böylece adanın Osmanlılara tabiiyeti de sağlanacaktır.

İmparatorluğun getirdiği pratik yapısından dolayı Osmanlılar her zaman içinde bulunduğu coğrafi koşullara uyup geleneklerle birlikte kendi hukuk sistemini bir bütün olarak toplum üzerinde uygulamıştır. Ne var ki gerek hukuksal düzenlemelerde gerek toprak mülkiyeti organizasyonunda gerekse de toplumsal yapıda Girit Eyaleti, Osmanlı genelinden biraz farklı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu hayat toplumsal yapı 19. yüzyıl modern yapılaşmalara dek sürüp gitmiştir.

²²⁰ Nuri Adıyeke, **Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler**, Fethinden Kaybına Girit, Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, (Girit'te Evlilikler) ss.73.

²²¹ Adıyeke, s.68.

²²² Nükhet Adıyeke- Nuri Adıyeke, **Girit'te Millet Sisteminin Örnekleri Kapıda İşaret Hamamda Çıngırak**, Fethinden Kaybına Girit, Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, (Girit Millet Sistemi) ss.96-97.

1.8.3. Girit'te Tasavvuf ve Tarikatlar

Girit'te İslamlaşma ve tarikatların yayılımı bir paralellik göstererek adaya İslam ve Osmanlı kültürünü yaymış aynı zamanda bunu adanın imarı ve kalkınması için bir yapılanma olarak da organize olmuştur. Bu sistem hiç şüphesiz Osmanlıyı daha önce fethettiği yerlerdeki gibi kendisine tabi bir unsur oluşturmuyordu. Balkanlarda bir benzerini bulabileceğimiz bu yayılım hakkında başlangıcı herhalde Osmanlıların 1645 yılında adanın fütuhata başlamasıyla oluşmuş ve daha sonra da bu süreç akıp gitmiştir.

Girit Savaşları sırasında ve sonrasında tarikatlar ve tekkeler adanın İslamlaşması açısından çok önemli bir rol oynamışlardır. Girit'te yer alan tarikatlar; Bektaşilik, Bedreddinilik, Halvetilik, Mevlevilik, İdrisilik, Üveysilik, Nakşibendilik, Bayramilik, Melamilik, Arusilik, Celvetilik ve bizim konumuzu teşkil eden Kadiriliktir.

Bektaşilik Girit'te etkili rol oynayan tarikatlardan birisi olup tarikatı Girit'te teşkil eden Horasanizade Mevlana Ali Dede'dir.²²³ İstanbul'da Süleymaniye'de eğitim alan Ali Dede buradan icazetini de almıştır.²²⁴ Mevlana Derviş Ali Dede'nin Hanya ve Resmo fethedildiğinde kendi yoldaşlarıyla birlikte ordu saflarında olduğunu görüyoruz.²²⁵ Bunların neticesinde Kandiye fethedildiğinde Bektaşilik adanın merkezi olacak olan bu yerde dergâhını teşkil etmiştir.²²⁶

Bedreddinlik ise Şeyh Bedreddin'e dayanan bir tarikat olup adadaki ilk tarikattır diyebiliriz. Çünkü fethinden çok önce Girit'e yerleşmişlerdir.²²⁷ Girit'te bir başka tarikat olan Rıfailik ise Seyyid Ahmet Rufai'nin teşkil ettiği bir tarikat olarak İstanbul'da gayet etkin bir konumdaydı.²²⁸ Daha sonrasında başta Hanya olmak üzere Kandiye'de de etkin bir tarikat olmuştur.²²⁹

²²³ Orhan F. Köprülü, "Ustazade Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi: Bektaşiliğin Girit'de İntişarı", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:8-9, 2012, s.40.

²²⁴ Köprülü, s.41.

²²⁵ Köprülü, s.43.

²²⁶ Köprülü, s.45.

²²⁷ Selami Şimşek, *Dünden Bugüne Girit'te Türk Tasavvuf Kültürü*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, (Girit'te Tasavvuf) ss.29-30.

²²⁸ Şapolyo, s.190.

²²⁹ Şimşek, Girit'te Tasavvuf, s.159.

Başka bir tarikat ise Aziz Mahmud Hüdayi tarafından kurulan ve “*yerini yurdunu terk etmek*” anlamına gelen Celvetilik’tir.²³⁰ Salacıoğlu Mustafa Celveti tarafında teşkil edilmiş ve Kandiye’de varlığını devam ettirmiştir.²³¹

Girit’te bir diğer tarikat olan Arusilik, Ahmed El-Arus tarafından kurulmuştur. Ahmet El-Arus tarikatın birtakım özelliklerini Şazeliyye’nin birtakım özellikleri ile birleştirerek kendi tarikatını teşkil etmiştir.²³² Arusilik Girit’te Arusisalamiyye ile etkin olmuşsa da bu tarikatın Girit’teki faaliyetleri ve tarikat hakkındaki bilgiler sınırlıdır.²³³ Aynı şekilde Melamilik ve Kandiye’de faaliyet gösteren Bayramilik de Girit’te olan tarikatlardandır.²³⁴

Ebu-Abdillah Sıracüddin Ömer b. Ekmelüddin-i Lahici’nin teşkil ettiği Halvetilik, Azerbaycan, Mısır ve Kastamonu gibi yerlerde kendisini göstermiş²³⁵ daha sonraları ise Girit’te faaliyet göstermiştir. Simmaniyye Muslihiyye, Ruşeniyye gibi kollarla Kandiye’de Halvetilik vardır.²³⁶

Girit’te, Üveysilik ise 18. yüzyılda ortaya çıkmış ve Ahmet Hikmeti Efendi tarafından teşkil edilirken²³⁷ İdrisilik ise Ebu’l Abbas Seydi Ahmet b. İdris Fasi tarafından kurulan²³⁸ ancak Girit’te faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olamadığımız bir tarikattır. Ancak Ahmed Muhtar Efendi’nin bu tarikata mensup olduğunu ve İstanbul’da iken Senusiyye ve Şazeliyye tarikatlarından icazet aldığını biliyoruz.²³⁹

Anadolu ve Balkanlarda etkin olan Mevlevilik ise Sultan Veled’in tarikatın sistemini teşkil etmesiyle ortaya çıkmıştır.²⁴⁰ Mevlevilik dergahı Süleyman Şemsi Efendi tarafından Hanya’da kuruldu.²⁴¹ Bu haliyle Mevlevilik adada en son örgütlenen tarikattır. Nakşibendilik ise Muhammed Bahaüddin ile ortaya çıkmıştır.

²³⁰ Şapolyo, s.232.

²³¹ Selami Şimşek, “Doğu Akdeniz’de Tahrip Olan Bir Kültür Mirası: Girit’te Tarikatlar ve Tekkeler”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt:14, Sayı:32, 2007, ss.228-232.

²³² Mehmet Demirci, “Arusiyye” Maddesi, **TDV**, Cilt: 3, Ankara, 1991, s.424.

²³³ Şimşek, Girit’te Tasavvuf, s.180.

²³⁴ Şimşek, Girit’te Tasavvuf, ss.174-175.

²³⁵ Gölpınarlı, ss.204-206.

²³⁶ Şimşek, ss.225-227.

²³⁷ Şimşek, Girit’te Tasavvuf, s.166.

²³⁸ Şimşek, Girit’te Tasavvuf, s.169.

²³⁹ Şimşek, Girit’te Tasavvuf,ss.169-170.

²⁴⁰ Şapolyo, s.105.

²⁴¹ Bkz. Geniş Bilgi İçin İsmail Kara, **Hanya/Girit Mevlevihanesi, Şeyh Ailesi- Müştemailatı-Vakfiyesi-Mübadelesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013.

Sema ve cehri zikri olmayan bu tarikatın²⁴² Girit'te Kandiye ve Resmo'da faaliyet gösterdiğini görüyoruz.²⁴³

Son olarak üzerinde detaylı olarak duracağımız ve vakıflarıyla tez konumuzu oluşturan Kadirilik tarikatından ve tekkelerinden söz etmemiz gerekir. Kandiye'de, Hanya'da ve Resmo'da Kadiriliğin farklı kollarına bağlı farklı kurumların karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

1.8.4. KADİRİLİK

Anadolu'da ve özellikle Balkanlarda etkin olan İsmail Rumi'ye intisap etmiş olan Kadirilik kolu olan Rumiyye, Hanya'da Resmo'da ve Kandiye'de varlığını sürdürmüştür.²⁴⁴ Ayrıca Kandiye'de Kadiriliğin Zinciriyye²⁴⁵ kolunun olduğunu ve Giritli Ali Baba önderliğine kurulduğunu biliyoruz.²⁴⁶ Kandiye'de Kadiri varlığına baktığımız zaman üç tekkenin olduğunu görüyoruz.²⁴⁷

Hanya'da ise Kadiriliği burada tesis eden Şeyh Süleyman Efendi vardır.²⁴⁸ Hanya'da Kadiriliğin daha önce de bahsettiğimiz Rumiyye kolunun etkindir.²⁴⁹ Resmo'da ise aynı şekilde tarikatın Rumiyye kolunun etkin olduğu bilinmektedir.²⁵⁰ Girit'te tarikatın genel itibarıyla en etkin olduğu yer Resmo'dur.²⁵¹ Bu durumun arka planında Resmo'da Kadiriliğin erken dönemlerden itibaren varlığını görürüz. Resmo'da kurulan bu tekke için köylerin gelirlerinin tekkeye ayrıldığını biliyoruz.²⁵² Baktığımız zaman Girit'teki tarikatların farklı kolları dahi adada dergâh ve tekke adında teşkilatlanmalar kurmuş adada İslam ve Osmanlı kültürünün yaygınlaşmasına zemin hazırlamışlardır. Bu durum tarikatın Anadolu ve Balkanlar'dan sonra

²⁴² Gölpınarlı, ss.215-216.

²⁴³ Şimşek, Girit'te Tasavvuf, ss.160-165.

²⁴⁴ Şimşek, Girit'te Tasavvuf, s.142.

²⁴⁵ Zinciriyye denmesinin sebebi Ali Baba'nın belinde on sekiz kilo ağırlığında zincir tutturulmasıdır. Bkz.Şimşek, Girit'te Tasavvuf, s.152.

²⁴⁶ Şimşek, Girit'te Tasavvuf,s.152.

²⁴⁷ Şimşek, Girit'te Tasavvuf,s.145.

²⁴⁸ Şimşek, Girit'te Tasavvuf,s.148.

²⁴⁹ Şimşek, Girit'te Tasavvuf, ss.147-149.

²⁵⁰ Şimşek, Girit'te Tasavvuf, s.150.

²⁵¹ Çakır, s.620.

²⁵² Mustafa Oğuz, **Girit (Resmo) Şer'iye Sicil Defterleri (1061-1067)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002, s.51

adalardaki yayılımı için de bize fikir vermektedir. Başlangıçta batı Anadolu'dan ibaret kalan kadirilik ilerleyen zamanlarda Balkanlara da yayılmış ve daha sonrasında muhtemelen Balkanlardaki kolları Girit'te erken dönemden itibaren varlığını sürdürmüştür. Gerçekten de Kandiye'de, Hanya'da tarikatın Rumiyye başta olmak üzere etkin olduğunu görüyoruz. Tarikatın Girit'teki en güçlü oldukları yer ise daha önce de belirttiğimiz gibi Resmo'dur.²⁵³

²⁵³ Çakır, s.620.

İKİNCİ BÖLÜM

GİRİT'TE ABDÜLKADİR GEYLANİ VAKIFLARININ SOSYAL VE İDARİ ŞEKİLLENMESİ

2.1. Girit'te Kadiri Tarikatı

Osmanlıların daha kuruluş aşamasında tarikat ve tekkeler ile irtibat halinde oldukları bilinmektedir. Osmanlılar için bu son derece önemli bir meseleydi. Çünkü devletin halkla ilişkisinde, bu kumumlar önemli bir işlev üstlenmişti. Bundan başka Osmanlılar kendi nüfuz alanlarına genişletmek, fethettikleri bölgedeki halkı kendine bağlama konusunda tekkelerin ve tarikatların gücünden önemli ölçüde yararlanıyordu. Bu güç doğrultusunda tekkelerin büyümelerini de Osmanlılar önemsemiş ve bu doğrultuda onlara vakıflar tesis etmiştir.²⁵⁴ Görüleceği üzere bu kurum Osmanlıların yayılma alanlarını meşru kılmak hem askeri hem de merkezi olarak kullandıkları bir güçtü.²⁵⁵ Osmanlı yönetimi Girit'i aldıktan sonra da böyle bir politika yürütmüş ve adada birçok tarikat ve tekke hayat bulmuştur.

Adadaki Kadiri tarikatı örgütlenmesinin Resmo'da başladığı anlaşılmaktadır. Resmo'da tarikatın Rumiyye kolunun etkin olduğu bilinmektedir.²⁵⁶ Resmo'da kurulan ilk tekkenin şeyhi Şeyh Mustafa Efendi idi. Vakıfnamede yazıldığına göre, bu tekkeye şeyh Mustafa Efendi vefat ettiği zaman Tophane'deki Kadiri şeyhinin atama yapması ve dışarıdan bir müdahale yapılmaması gerekiyordu.²⁵⁷ Bu usulün ilerleyen zamanda da devam ettiği görülmektedir. Örneğin, Resmo Kadiri Tekkesi'ne Mehmed Şerif Sadık Baba atanmıştı ve bu kişi Tophane'deki Kadiri merkezlerinden Abdüşşekur Efendi'den hilafet almıştı. Resmo'da kadiri şeyhlerinden Şerefeddin Efendi ise Sadık Baba'nın torunudur ve onun zamanında da Kadiri tekkesi faaliyetlerine devam etmiştir.²⁵⁸ Şerefeddin Efendi'nin ölümünden sonra devletin Şerefeddin Efendi'nin oğluna da mali anlamda yardım sağladığını

²⁵⁴ İrfan Gündüz, **Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri**, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, 2019, s.13.

²⁵⁵ Gündüz, s.13.

²⁵⁶ Şimşek, Girit'te Tasavvuf, s.150.

²⁵⁷ Oğuz, s. 462.

²⁵⁸ Çakır, ss.620-.621.

görüyoruz.²⁵⁹ Bu yolla Meclis-i meşayihin Rumiyye kolu Girit'teki örgütlenmeyi desteklemiştir. Bu tabi ki devletin de İstanbul'daki Rumiyye kolundan Kadirileri muhatap kabul etmesinden kaynaklanmaktadır.

Resmo'da özellikle Ayovasil nahiyesindeki boş arazilerin fazlalığı dikkat çekmekte idi.²⁶⁰ Bu bölgenin Kadirilere vakfedilmesinin en önemli nedeni, adadaki Müslüman nüfusun oluşmasına yönelik çabadır.²⁶¹ Bu yolla Resmo'nun kırsal kesimlerinde hem boş araziler değerlendirilecek hem de Müslümanlaşma sağlanacaktır. Kadirilerin Girit'teki gücü hakkında net bir kanıt belirtmesek de Kadirilerin Resmo'daki gücünü en iyi Mehmet Şerif Baba'ya rivayet edilen mürit sayısıdır. Bu dönemde tekkenin mürit sayısı 500 kişi civarında idi.²⁶² Elbette bahsedilen rakam abartılı olsa da Kadirilerin Resmo'daki ağırlığını buradan ve kendilerine tahsis edilen vakıf mülklerinin çokluğundan anlayabiliriz. Adadaki Kadiriye örgütlenmesinin 1650'li yıllarda varlığından bahsedebiliriz. Bu durum Osmanlı yönetimi için büyük bir önem arz etmekteydi. Çünkü adadaki varlığını tesis edip sürdürebilmesi için bu geleneksel yöntemin de kullandığı görülmektedir. Bu süreç içinde daha önce de belirttiğimiz üzere Girit'teki şeyhlere mali destek sağlanmış ve daha sonraki dönemlerde meclis-i meşayih yoluyla da bu şeyhler kontrol altına alınmıştır.

Resmo'dan başka Kandiye'de de daha sonra kurulan iki Kadiri tekkesinin olduğu görülmektedir. Bunların ilki Girit Savaşlarının sürdüğü tarihlerde surların dışında Kuşaklı Manastırı'nın yakınında kurulan tekkedir. Tekkenin kurucusu, Medineli Derviş Salih Efendi'dir. Evliye Çelebi, Kandiye'deki Kadirilerin geçim kaynaklarını ve hayatlarını şöyle belirtir: “*andan Kuşaklı Manastır kurbunda Medineli Derviş Salih Tekyesi'nin asla hayta u akaratları yok, tarik-i Kadiride Kadir Kayyum Rezzak Allah'a nazir bir alay kaf-ı kana'atde ve künc-i istiğnada fakr faka sahipleri Kalenderi fukaraları var, amma sure-i nass-ı üzre şeb-ruz her taraftan sadaka ve nezarat kurbanları gelip cemi'i ayende vü revendeganlar ile yeyüp içüp ta'at ibadeta meşgul bir alay pabürehne ve ser-bürehne fukara-yı sabirin ü şakirin ü*

²⁵⁹ BOA., BEO., No:002545. 190872.

²⁶⁰ Gülsoy, Girit'in Fethi, 291.

²⁶¹ Adıyeke, Girit'te Evlilikler, s.72.

²⁶² Çakır, s.620.

zakirinlerdir."²⁶³ Aslında Çelebi, Kadiri tarikatının asetik bir yaşam biçimi olduğunu ve hayatlarını çeşitli yardımlar vasıtasıyla devam ettiklerini belirtmeye çalışmıştır. Ayrıca bu tekkenin vakfının olmadığı da bu kayıttan da anlaşılmaktadır.

Kandiye'deki diğer Kadiri dergâhını da Ali Efendi kurmuştur.²⁶⁴ Bu zaviyeye bir 1794 yılında bir tevcih gerçekleşmiştir.²⁶⁵ Şeyh Ali Efendi ile aynı devirde yaşam Hacı Ahmed Efendi de Kandiye'deki Kadiri şeyhlerindendi.²⁶⁶ Faaliyetlerine devam eden bu dergâhlardan Burhan Baba Dergâhı da mevcuttu.²⁶⁷ Bu dergâhtan Timur Efendi'nin Rufailerden etkilenmesi ilginç bir konudur.²⁶⁸ Bu bize Kandiye'de Rufailiğin belli bir etkisi olduğunu gösterir. Ancak burada bir sorun yatmaktadır. Kadiriler ile Rufailer arasında Mısır'da bir sorun olduğunu biliyoruz.²⁶⁹ Buradaki durumda Rufailerin Kadiriler üzerindeki etkisi önemlidir. Demek ki tarikatların coğrafyada tepkileri farklı olabiliyordu.

Kandiye'de Kadiri şeyhlerinden biri de Muhammed Baba'dır.²⁷⁰ Muhammed Baba içkiye düşkünlüğü nedeniyle Kadı Süleyman Efendi ve sancak mutasarrıfı olan Hasan Tahsin Paşa tarafından Mahkeme-i şeriyeye çağrılarak hakaret edilmiş, taç ve hırkası çıkartılarak kovulmuştur. Ancak Mağaralıköy Bektaşî Dergâhı Mustafa Baba sancak mutasarrıfı ve Kadı ile konuşsa da durum değişmez. Bunun üzerine Muhammed Baba'ya bu Bektaşî Dergâhında uygun bir tesis etmiştir.²⁷¹ Görüldüğü üzere Kandiye'de bulunan Kadiri Şeyhleri Rufailerden ve Bektaşîlerden etkilenebiliyor. Bunun esasen şeyhlerin nüfuz alanlarına bağlı bir sebep olduğunu düşünüyoruz. Çünkü diğer bölgelerde böyle bir durum söz konusu değildir. Kadiriliğin farklı bir kol olarak Zinciriyye²⁷² kolunun olduğunu ve Giritli Ali Baba

²⁶³ **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Haz.Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı- Robert Dankoff, 8. Kitap, YKY, İstanbul, 2003, s.229.

²⁶⁴ Çakır, ss.621-622.

²⁶⁵ BOA.,C.EV., No:00158.07873.

²⁶⁶ Şimşek, Girit'te Tasavvuf, s.147.

²⁶⁷ Şimşek, Girit'te Tasavvuf, s.145.

²⁶⁸ Şimşek Girit'te Tasavvuf, s.145.

²⁶⁹ BOA., MF.MKT., No:00194.00033.

²⁷⁰ Şimşek, Girit'te Tasavvuf, s.146.

²⁷¹ Köprülü, s.60, dipnot.17.

²⁷² Zinciriyye denmesinin sebebi Ali Baba'nın belinde on sekiz kilo ağırlığında zincir tutturulmasıdır. Bkz. Şimşek, Girit'te Tasavvuf, s.152.

önderliğine kurulduğunu biliyoruz.²⁷³ Kandiye’de Kadiriliğin Vutes karyesinde bir vakfı da vardır.²⁷⁴

Son olarak Hanya’da da daha sonra bir Kadiri tekkesinin açıldığını söylemeliyiz. Hanya’da Kadiriliği tesis eden Şeyh Süleyman Efendi idi. Reisü’l-Meşayih ve Şeyhü’Meşayih unvanlarını sahiptir. Şeyhzade Osman Efendi de Reisü’l-Meşayih unvanıyla dergâhın başına geçmiştir.²⁷⁵ Bir başka şeyh ise Şeyh Seyit Muhammed Şerefeddin Efendi’den hilafet alan ve Kadiriliğin Rumiyye kolundan olan Hüseyin Efendi vardır.²⁷⁶ Ayrıca Hanya Eytam ve Evkaf Sandık Emmini olan İbrahim Edhem ve Mehmet Niyazi Efendi’nin de bu tekkede şeyh olduğunu belirtmeliyiz.²⁷⁷ Hanya’da bir başka Kadiri Şeyhi olan Şeyh Hüseyin Efendi’ye de mali destek sağlanmıştır.²⁷⁸

Girit’te tarikatın farklı kollarının varlığını sürdürdüğü açıktır. Adadaki Zinciriyye kolunun herhangi bir mali destek aldığını bilmiyoruz. Bir Kadiri kolu olarak devletin daha doğrusu Tophane’deki Kadiri merkezinin ne şekilde muhatap aldığını bilmiyoruz. Bu durumdan başka Kadirilerin Kandiye’de Bektaşî ve Rufai etkisinde bir yol izlediğinden Hanya’da faaliyetlerini sürdürüp ve Resmo’da ise etkin olduklarından bahsedebiliriz. Girit’te tarikatın genel itibarıyla en etkin olduğu yer Resmo idi. Tespit edebildiğimiz tek Kadiri vakfı da Resmo Tekkesi vakfıdır.

19. yüzyılda Girit’in Akdeniz’deki konumundan dolayı daha da önem kazanmıştır. Çünkü 1821 yılından itibaren Müslümanların sayısında bir azalma başlamış, 1876 Girit Salnamesi ve nihayet 1881 sayımı ile belirgin bir şekilde kendisini ortaya koymuştur.²⁷⁹ Bundan dolayı Osmanlılar Girit konusunda uyguladığı politikayı devam ettirmiş adadaki Müslüman kitleyi ve tarikatları koruma ve varlıklarını idame ettirmelerini sağlamıştır. İşte bu sebepten Kadiri tarikatı da bu politikada önemli bir yerdedir ve 19. yüzyılda da devletçe korunmuş ve kollanmıştır.

²⁷³ Şimşek, Girit’te Tasavvuf, s.152.

²⁷⁴ VGM., VGM Defter., No:04914.00017.

²⁷⁵ Şimşek, Girit’te Tasavvuf, s.148.

²⁷⁶ Şimşek, Girit’te Tasavvuf, ss.147-148.

²⁷⁷ Şimşek, Girit’te Tasavvuf, ss.148-149.

²⁷⁸ BOA., İ.Ş.D., No:00007.

²⁷⁹ Ayşe Nükhet Adıyeke, “1881 Yılında Girit Vilayetinde Yapılan Nüfus Sayımı ve Tartışmalı Sonuçları”, **Fethinden Kaybına Girit**, A. Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, (Girit’te Nüfus), ss.165-166.

1866 yılından itibaren tekke ve tarikatlarla ilgili düzenlemeler yapılmış ve bir Meclis-i Meşayih kurulmuştur. İstanbul'daki bu mecliste Kadirileri temsilen bir temsilci vardır. Kurulan mecliste şeyhler sınava tabi tutularak atanmıştır.²⁸⁰ Kadirileri ilgilendiren diğer bir husus ise Osmanlı'daki bütün kadiri tekkelerinin İstanbul'daki İsmail Rumi Dergâhı aracılığıyla yapılacağıdır.²⁸¹

2.2.Resmo'da Kadiri Vakfı

Girit'in Osmanlılar tarafından fethi süreci kademe kademe ilerlemiş önce Hanya sonra Resmo ve nihayet Kandiye egemenlik altına alınmıştır. Bu noktada Osmanlı fetih yönteminde tahrir sistemi çok önemlidir. Tahrir, Osmanlı fetih sisteminde toprak ve vergi açısından çok önemlidir.²⁸² Fethedilen yerde halkın Osmanlı hâkimiyetine girdiğinin bir ifadesidir de diyebiliriz. Bu bakımdan fethedilen yerde toprağın bölgelere ayrıldığını görüyoruz.

Girit'te de bu yöntem uygulanmış, ve 1650 yılından itibaren tahrirler yapılmıştır. Buna göre adanın büyük bir kısmını oluşturan has topraklardır. Bundan başka tımar topraklar ve az miktarda zeametler mevcuttur.²⁸³ Bunun yanı sıra bazı köy ve topraklar temlik ve vakıf olarak kaydedilmiştir. Osmanlı egemenliğinin idari anlama kurulduğu kadar bölgede vakıf sistemi de oluşturularak savaşta büyük zarara uğrayan ada imar edilmek istenmiştir. Bundan dolayı Hanya, Resmo ve Kandiye'de vakıf sistemini görüyoruz. Vakıf köyler ise Girit'te özellikle Hanya ve Resmo'da varlığını göstermektedir. Vakıf köylerinin bu yapısının sebebini Girit'te 1650 yılında yapılan tahrirle şekillendiğini belirtmeliyiz.²⁸⁴ Vakıf köylerinde 1650 tahririnden itibaren temlik köylerinin vakfa dönüştürülmesinden dolayı düzenli bir çoğalma olmuştur.²⁸⁵ Vakıf köylere sahip olması açısından Abdülkadir Geylani vakıflarını da belirtmeliyiz. Şunu da belirtmek gerekir ki Hanya ve Kandiye'de bulunan Kadiri

²⁸⁰ Gündüz, ss.207-211.

²⁸¹ BOA.,C.EV., No:00165.08231.

²⁸² Halil İnalcık, Fetih Yöntemleri, ss.449-450.

²⁸³ Nuri Adıyeke, s.347; Ayrıca bkz. Ersin Gülsoy, "Osmanlı Tahriri Geleneğinde Bir Değişim Örneği: Girit Eyaletinin 1650 ve 1670 Tarihli Sayımları", **Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof. Nejat Göyünç**, (Ed.Kemal Çiçek), Sota& Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem& Ankara, 2001, (Osmanlı Tahriri), ss.188-189

²⁸⁴ Adıyeke, s.353.

²⁸⁵ Adıyeke, s.348.

tekkelerine ait vakıf yoktur. Dolayısıyla Resmo tekkesine ait bu vakıf ile diğer şehirlerde bulunan tekkelerin arasındaki mali ilişkiler açık değildir, çalışmamızın da dışında tutulmuştur.

Resmo'daki Abdülkadir Geylani Tekkesi'nin 1651 yılında Deli Hüseyin Paşa'nın kethüdası Veli Paşa'nın²⁸⁶ himayesinde Şeyh Mustafa Efendi tarafından kuruldu. Tekke binası, her ne kadar vakıfnamede Resmo Kalesi'nde yazsa da şehir surlarının dışındadır ve Veli Paşa Camisi yakınındadır. Hatta tekkeye yakın olan, Resmo şehrine giriş kapısı Megali Porta, halk arasında "Tekke Kapısı" olarak adlandırılmıştır. Caminin banisi Veli Paşa aynı zamanda Abdülkadir Geylani tekkesinin de adeta koruyucusudur.²⁸⁷

20 Temmuz 1651 tarihli Abdülkadir Geylani tekkesine ait vakfiye 56 numaralı Resmo şerhiye sicilinde kayıtlıdır.²⁸⁸ Geleneksel dua formülünden sonra vakıf ile ilgili genel bilgiler bulunmaktadır. Vakfiyede tekkenin kuruluş sebebi; mübarek gün ve gecelerde Kadiri fukarasının usulleri ve ayinleri gereği Müslüman cemaate adap ve erkân öğretmesi, beş vakit namazdan sonra Müslüman askerinin muzaffer olması için dua etmeleri idi. Bu tarihlerde Girit savaşının henüz devam ettiği göz önünde tutulursa bu isteğin pratik bir hedefinin olduğu da görülür. Vakfiyede, tekkenin tesis edildiği fakat bu tekkenin bir gelirinin olmadığı için bu vakfın kurularak gelirlerin bu vakfa ve tekkeye aktarılması sağlanmasının amaçlandığı yazılmıştır. Devamla kurulan bu tekkenin fakir olduğu ve kalanların ve misafir olanların nafaka ve yemek ve diğer masraflarını karşılamakta zorlandığı belirtilmektedir. Vakıf gelirlerinin tekke şeyhleri ve sakin olan fukaranın maişeti için hasredildiği özellikle vakfiyede kaydedilmiştir.

Veli Paşa tarafından Kadirilerin Girit'teki temsilcisi diyebileceğimiz ve Şeyh Mustafa'ya Ayovasil nahiyesindeki Morine köyü, Apriko ve metoh²⁸⁹ olarak da Aya

²⁸⁶ Hüseyin Paşa'nın kethüdası olan Veli Paşa Resmo'da Aya İrini İksero Horio, AyoMarko, Pangalohori, Karot, Mipatamo'daki Kalamas, Pasalites, Melissurgati ve Agios Vasilios gibi pek çok araziye sahipti. Bkz. Evangelia Baltave Mustafa Oğuz, **Liva-i Resmo Tahrir Defteri**, TTK, Ankara, 2009, s.59. dipnot 35. Veli Paşa daha sonra Resmo varoşunda bir cami yaptırmıştır. Cami günümüzde de ayakta.

²⁸⁷ Tekke ve cami binaları için bkz: FORT. Bu kaynağı kullanmamızı sağlayan Prof. Dr. Ayşe Nühket Adıyeke'ye teşekkür ederim.

²⁸⁸ Oğuz, ss.462-464, belge no: 952.

²⁸⁹ Metoh yunanca bir kelime olup köyden küçük iskân ünitesidir. Metohlar köylere bağlıdır. Bkz.Balta-Oğuz, s.524.

Yomri'nin vakıf olarak verildiğini vakfiyeden okuyoruz. Bahsedilen bu yerlerde cizye hariç bir kısım vergiler de Şeyh Mustafa'ya vakıf için verilmiştir.²⁹⁰ Kadiri vakfından bu vergi meselesini incelediğimiz zaman vakıf köylerdeki vergi problemi akla gelmektedir.²⁹¹ Saydığımız vakıf köylerden başka olarak Şeyh Mustafa'nın vefat ettikten sonra eşi Fatma'nın bir takım davalarından da Kadirilerin özellikle Venedik devrinden kalma haneler ve harabelerin de Şeyh Mustafa'da olduğunu görebiliyoruz.²⁹² Bundan başka Şeyh Mustafa'nın Rusospiti köyündeki “200 dip zeytin ağacı bulunan tarlasını vekalet verdiği müezzın Mustafa vasıtasıyla 60 riyali guruşa Hüseyin Ağa'ya” satmıştır.²⁹³ Anlaşıldığı kadarıyla başka köylerdeki toprakların bir kısmı ve kentlerdeki Venediklilerden kalan birtakım yerler de Şeyh Mustafa'ya bırakılmıştır. Burada anılan mülkler, vakıf tüzel kişiliğinin dışında Şeyh Mustafa'nın kişisel serveti olmalıdır.

Vakfiyede dikkat çeken başka bir kayıt ise Şeyh Mustafa kişiliğinde vakfa bırakılan bu gelirler, başka bir şeyh atanması durumunda “*halife nasb ve ta'vin etmek müyesser olmadan rihlet-i uhra vaki' olur ise*” Tophane'deki Kadirilerden “*halife nasb ve ta'vin olunup*” köyler ve metohlar “*karye ve metohları tekye-i mezburenin hizmet-i meşihatında olanlar zabt idüp*” denmektedir.²⁹⁴ Böylece tekkedeki şeyh değişikliğinde Kadirilerde başka bir şeyh gelirken zikrettiğimiz köy ve metohlar ise bu tekkedeki hizmetlilere verilmiştir. Görüldüğü üzere bir yönetici tayin edilirken, vakıf sisteminde görevli olan isimler verilmemiştir. Vakfiyede nihayet bir değişiklik istenmesi durumunda beddua bölümü ve ardından tarih bölümü vardır.²⁹⁵

Vakfiye daha önce de belirttiğimiz gibi birçok açıdan klasik vakfiyelere benzerken özellikle vakıf sistemindeki görevlileri belirtmemesi açısından ilgi çekici bir durumdadır. Ayrıca vakfiyede 1650 tahriri ile sonrasında Ayvasıl nahiyesindeki köy ve metohlar değerlendirilmek istenmiş ve bu konuda daha önce belirttiğimiz yerleşim birimleri bu tekkeye verilmiştir. Bununla alakalı olarak Osmanlıların

²⁹⁰ Geniş Bilgi İçin Bkz. Oğuz, s.462. Ayrıca Bkz. Balta-Oğuz, s. 59. Dipnot 35.

²⁹¹ Adıyeke, s.355.

²⁹² Geniş Bilgi İçin Bkz.Oğuz, ss.210-211.

²⁹³ Oğuz, s.110.

²⁹⁴ Oğuz, s.463.

²⁹⁵ Oğuz, s.464.

fethettiği yerde kalıcı olması açısından adanın imar işini önemsediklerini bir kez daha belirtmemiz gerekmektedir.

Daha sonraki süreçte mevkuf ile alakalı bilgiler bulunup Resmo sancağında yapılan düzenlemede Morine, Apriko ve Aya Yomri karye ve metohlarının boşta kaldığı belirtilmiştir. Böylece adı geçen yerler; oradaki nehirler, dağlar, zeytinlikler, meyveler ve vergi gelirleri ile birlikte Kadiri tekkesine verilmiştir.

2.3.Kadiri Vakıflarına Bağlı Köyler ve Mülkler

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Kadiri vakfının serveti tamamıyla gayri menkul köy ve arazilerden oluşuyordu. Vakıf mülklerinin çok büyük bir kısmı vakıf köyler idi, daha az oranda da parçalı arazilerin olduğu anlaşılmaktadır. Vakıf köylerinin bir bütün olarak değerlendirilmesi sorun oluşturmazken parçalı arazilerde sınırlamelerin çizilmesi gerekiyordu.²⁹⁶ Nitekim 23 Ocak 1652 tarihinde Abdülkadir Geylani tekkesi vakfına ait arazilerin, Resmo kadılığınca “*ehl-i vukuf ve bi-garez*” kimseler vasıtasıyla sınırların belirlenmesi kararlaştırılmıştır.²⁹⁷

2.4. 1670 Tahririnde Resmo’da Abdülkadir Geylani Vakıf Köyleri

1650 tahririnden sonraki süreçte vakıf köylerin anlaşılması açısından şunu belirtmek gerekir ki 1670 tahrir defterinin 1650 tahririnden birtakım farklar bulunmaktadır. Evvela 1650 tahririyle örfi bir statüye kavuşan ada, 1670 tahririyle Girit’te geçen süre zarfındaki İslamlaşmaya rağmen haraci sayılmıştır.²⁹⁸ Bundan başka “*klasik yazım tarzı olan önce köydeki erkek nüfusun kaydedilmesi işi, bu defterlerde yer almamaktadır. Önce köyün adı belirtilmiş, sonra köydeki ziraat yapılan bütün arazi, tasarrufunda olan kimsenin üzerine, cinsine göre zemin adıyla kaydedilmiştir. Yani arazinin tarla yahut bağ olduğu belirtilmiştir.*”²⁹⁹ Bu farklılığın sebebi Gülsoy’a göre vergi sistemindeki değişikliklerdir. 1670’te divani vergiler bidat olarak görüldüğü için kaldırılmış ve 1670 tahririnin esas unsuru arazi sistemi

²⁹⁶ Adıyeke, s.359.

²⁹⁷ Oğuz s. 459.

²⁹⁸ Adıyeke-Nükheth Adıyeke, s.209.

²⁹⁹ Gülsoy, Osmanlı Tahriri, s.194.

olmuştur.³⁰⁰ 1650'deki tahriri Osmanlı tahrir geleneğini yansıtırken, 1670'teki Tahrir ile birçok vergi kaldırılmıştır. Böylece 1670'teki Girit tahriri ile Osmanlı tahriri geleneğindeki klasik tahrir sistemi de değişmiştir.

Kadiri tekkesi vakfı 1651 yılında kurulduğu için, 1650 tahririnde vakfa dair doğrudan bilgi bulunmamaktadır. 1670 tahrir defterlerine baktığımız zaman yukarıda bahsettiğimiz Abdülkadir Geylani cami ve imaretine Morine ve Aya Yomri'den başka köyler de vakıf olarak verilmiştir. Ancak bu tahrirde Aya Yomri ve Apriko, Geylani vakıflarının içinde bulunamamıştır.

2.4.1. Karye-i Aya İrini

Ayovasil nahiyesine bağlı olan Aya İrini köyü, Geylani vakfı cami ve imaretine bağlıdır. Ayovasil zirai yapılanmada boş arazi sayısının en fazla olduğu yerdir.³⁰¹ Bu açıdan köyün vakıf köyü olarak değerlendirilmesi imar açısından makul görünmektedir. Köyde 26 hane bulunmaktadır. Osmanlı tahrirlerinde sıklıkla gördüğümüz “hane” tabiri genel itibarıyla ev anlamına gelse de aslında “*vergi matrahı teşkil eden birimdir*” diyebiliriz.³⁰² Bu köyün %23'ü Müslümandır. Müslüman isimleri ise Mustafa, Süleyman, Ali, Bekir ve Veli'dir. Bunlardan başka Müslüman kişilerden bazılarında beşe ve ağa gibi unvanlar görülmektedir. Burada beşe unvanından bahsetmek gerekir. Beşe unvanının yeniçerilikle özdeşleştirildiğini biliyoruz.³⁰³ Her ne kadar adı geçen kelimenin “büyük kardeş” anlamına geldiği düşünülse de bu problemlidir. Muhtemelen bu düşünce klasik dönem üzerinden bir yorum geliştirilerek Türkmenler ve Yeniçeriler arasındaki ilişkiye dayanarak bir ispat ortaya konmaya çalışılmıştır.³⁰⁴ Ancak kökenine 16. yüzyılda rastlamadığımız bu unvan 17. yüzyılda özellikle taşrada sık karşılaşılan bir unvan olarak çıkmaktadır.³⁰⁵ Girit'te ise bu unvan, kapıkulu yeniçerilerinin yanı sıra ihtida sürecindeki “yerli

³⁰⁰ Gülsoy, Osmanlı Tahriri, s.196.

³⁰¹ Gülsoy, Girit'in Fethi, s.291.

³⁰² Nejat Göyünç, “Hane Deyimi Hakkında” **Tarih Dergisi**, Sayı:32, 1979, s.331.

³⁰³ Turan Açık, “Beşe Unvanı Hakkında”, **Tarih Dergisi**, Sayı:62, 2015, ss.38-41.

³⁰⁴ Açık, s.41.

³⁰⁵ Açık, s.47.

yeniçeri” ilişkisini de göstermektedir.”³⁰⁶ Şu halde beşe unvanı taşıyanlar için, kapıkulu yeniçerileri ve ihtida edip yeniçeri olan kişiler diyebiliriz.

Yukarıda da bahsedildiği Müslümanlar kişilerde “*Der yed-i arz-ı haraci*” yazmaktadır.³⁰⁷ Köyde en dikkat çeken ayrıntı “*der tasarruf-u*” adıyla Veli Paşa’nın ismidir.³⁰⁸ Veli Paşa, Hüseyin Paşa’nın kethüdası olarak Resmo’da pek çok arazisi olmuştur. Buna göre Veli Paşa’nın bu köyü Kadirilere vakfettiği anlaşılabılır.³⁰⁹ Daha önce bahsettiğimiz Hristiyan nüfusun baskın olduğu köyde vergi mükellefi olan kadın da vardır.³¹⁰ Köyde arazi biçimi tarla, zeytin, bağ, bahçe ve bostan olarak yazılmıştır. Bu konu üçüncü bölümde detaylı olarak incelenecektir.

2.4.2. Karye-i Murine

Murine köyü de Geylani cami ve imaret vakfına bağlıdır. Köyde 47 hane bulunmaktadır. Bu köyün %12.7’si Müslüman’dır. Hristiyan nüfusun baskın olduğu köyde evvela Müslümanlar içerisinde “*Ayşe Hatun*” ismi dikkat çekmektedir.³¹¹ Aya İrini köyünde görülen sistem Murine’de de vardır. Hane sistemi ve Müslümanların isimlendirilmesi aynıdır. Ancak farklılıklar da mevcuttur. Köyde arazi biçimi tarla, zeytin ve bağ olarak sınırlandırılmıştır.³¹² Uzun süren savaş dönemine rağmen köyün nüfusu Aya İrini köyünden daha fazladır.

2.4.3. Mezra-i Metoh-ı Epizigo

Murine köyüne bağlı *Mezra-i Metoh-ı Epizigo* adlı bu köy altı yerleşimde 34 hane bulunmaktadır. Nüfusuun Müslüman oranı %11,76’dır. Hristiyan nüfusun baskın olduğu bu yerleşimde daha önce görmediğimiz bir unvan olarak “*der yed-i arz-ı haraci Hasan Efendi*”yi belirtmeliyiz. Epizigo’ya genel olarak baktığımız zaman farklı bir biçimlendirme görülememektedir. Sadece arazi biçimlenmesinde bir fark vardır. Genel olarak tarla bağ, bahçe ve zeytin vardır. Ayrıca “*arz-ı hali bila-*

³⁰⁶ Adıyeke, Girit’te Evlilikler, s.74.

³⁰⁷ BOA., TT., Def no:393-394. 822.

³⁰⁸ BOA., TT., Def no:394. 822

³⁰⁹ Balta-Oğuz, s.140. Dipnot 198.

³¹⁰ BOA., TT., Def no: 394. 822.

³¹¹ BOA., TT., Def no:635-636. 822.

³¹² BOA., TT., Def no: 635-636. 822.

sahib” olarak boş topraklar mevcuttur.³¹³ Bunun sebebi olarak Ayovasil nahiyesindeki boş arazi miktarını belirtebiliriz.³¹⁴ Başka bir neden olarak da Osmanlıların 1645-1669 yılları arasında uzun süren savaştan sonra adayı tamamen ele geçirdikten sonra yaptığı tahrirde arazi kullanımının yeteri kadar detaylandırılmamasıdır.

2.4.4.Mezra-i Metoh-ı Miksorema

Murine köyüne bağlı bir diğer yerleşim de *mezra-i metoh-ı Miksorema* idi. Bu yerleşimde 33 hane vardır. Müslüman olanların oranı ise %12,12’dir. Diğer köylerde de olduğu gibi bu köyde de Müslüman olanların sayısı genel olarak az olup gayrimüslimlerin sayısı fazladır. Miksorema köy statüsünde olmamasına rağmen hane sayısı olarak Epizigo Metohu gibi adeta bir köy gibidir. Arazi biçimlenmesinde sadece tarla zeytin ve bağ türleri vardır.³¹⁵

2.4.5.Karye-i Metoh-ı Ververilida

Murine köyüne bağlı bir başka metoh da Ververilida’dır. Yerleşimde 15 hane bulunmaktadır. Müslümanların oranı ise %13,33’dür. Müslüman olanlardan özellikle “*der yed-i Abdullah*” üzerinde durmamız gerekmektedir. Bu yerleşimde yoğun bir ihtida olduğuna da işaret edebilir. Kardeş veya ortak olduklarını tahmin ettiğimiz Kali isminde bir gayrimüslim ile malların ortak sahibi olarak görülmektedir.³¹⁶ Bu durum bize Girit’teki İslamlaşma süreci ile alakalı örnek sunmaktadır. Abdullah muhtemeldir ki yeni müslim olmuş bir arazi sahibi olarak Kali ile aynı toprağı idare etmektedir. Bu ihtida durumu bize Girit’te Osmanlıların uyguladığı Müslümanlaştırma sistemini de göstermektedir.³¹⁷

³¹³ BOA., TT., Def no: 636-637. 822.

³¹⁴ Gülsoy, Girit’in Fethi, s.291.

³¹⁵ BOA., TT., Def no: 637-638. 822.

³¹⁶ BOA., TT., Def no:638. 822.

³¹⁷ Adıyeke, s.72.

2.4.6.Mezra-i Metoh-ı Aya Pelaya

Murine karyesine bağı, Kadiri Tekkesi Vakfına ait son metoh Aya Pelaya'dır. Metoh oldukça küçük bir yerleşimder ve sadece 5 hane vardır. Bu yerleşim yerinde Müslüman hane yoktur. Tamamen gayrimüslimlerden oluşur. Arazi durumunda bir farklılık yoktur.³¹⁸

2.4.7. 1670 Tahrir Defterinde Abdülkadir Geylani Vakıf Köylerinin Değerlendirilmesi

Abdülkadir Geylani vakıflarına ait Aya İrini ve Murine adında iki köy tespit edebildik. Murine köyüne bağı olarak mezra-i metoh Epizigo, Miksorema ve Aya Pelaya adında yerleşim birimleri ve metoh statüsünde Ververilida'yı tespit ettik. 1650'de geçen Aya Yomri 1670 tahrir defterinde yoktur. Bunun sebebi olarak ada fethedildiğinde yapılan tahrirde vakıf köylerin düzenlenmesi ve Geylani vakfına destek amacıyla da köyler, metoh ve mezra-i metohlar verilmiştir. Bu destek elbette Osmanlıların adadaki Müslüman dengesini koruma amacından kaynaklanıyordu.³¹⁹

Köylerdeki Müslüman dengesine bakacak olursak genel olarak Müslümanlar azınlıktadır. Aralarında Müslüman oranı en yüksek olan yer Aya İrini'dir. En az olan ise Epizigo'dur. Elbette Aya İrini köyü ve Aya Pelaya hariç, bir değerlendirme yaptığımız zaman vakıf köylerdeki Müslüman oranı birbirine yakın bir durumdadır. Bu durum ihtida süreciyle alakalı bir durumdur diyebiliriz. Savaşın ilk zamanlarında alınan Resmo 1650 tahriri ile beraber şekillenmeye başladı ve 1670 yılına geldiğimizde genel olarak bir daha tahrir edildi. Bu süre içinde adadaki İslamlaştırma hedefi yeni başlamıştı. Buna örnek olarak Ververilida'daki Abdullah ile Kali arasındaki durumu gösterebiliriz.³²⁰ İslamlaştırma elbette sadece ihtida hareketleri ile olmuyordu. Adada çok sayıda evliliklerin yaşandığını Müslüman erkek ve gayrimüslim kadınların evlendiği ve bunun 1650-1670 arasında ciddi bir oranda

³¹⁸ BOA., TT., Def no: 638-639. 822.

³¹⁹ Adıyeke, Girit'te Evlilikler, s.72.

³²⁰ BOA., TT., Def no: 638. 822.

olduğunu görüyoruz. Bu durumun daha önce de belirttiğimiz üzere adada bir Müslüman bir nüfus oluşturma isteğinden geliyordu.³²¹

Bu vakıf köylerinde bir başka mesele de arazi biçimidir. Genel olarak tarla, zeytin ve bağ türlerinin yaygındır. Ancak boş alanlar da mevcuttur. Bu durum muhtemelen hem arazi kapasitesi hem de Ayovasil Nahiyesi'ndeki arazi ile alakalıdır.³²²

2.5. 1705 Tahririnde Resmo'da Abdülkadir Geylani Vakıf Köyleri

Girit'te 1670 yılında yapılan tahrirden sonra 1705 yılında bir tahrir daha yapıldı. Bu tahrirlerde müslim ve gayrimüslim ayrımı belirgin bir şekilde yazılırken, arazi biçimi de niteliğine göre değerlendirilmiştir.³²³ XVIII. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan yeni mali şekillenme ile yeni bir tahrir ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1650 tahririnde Osmanlıların uygulamak istedikleri toprak sistemi geçen süre içinde adanın coğrafi yapısıyla uyuşmamıştır. Bundan kaynaklı sorunlar tekrar tekrar tahriri gerektirmiştir. Bu tahrir ile Osmanlılar daha önce de belirttiğimiz gibi cemaatler konusunda net bir ayırım yaparken yazımda, Müslüman hanelere önce yazılmaya başlanmıştır.

1705 tahrirlerinde Kadiri vakfı cami ve imaretinde bir değişiklik söz konusudur. Köy sayısında bir değişme olmasa da³²⁴ 1670 tahririnde Murine'ye bağlı görünen Epizigo bu tahrirde yoktur. Epizigo yerine Apimeko adında yine Murine'ye bağlı bir yerleşim birimi görmekteyiz. Muhtemeldir ki zaten boş arazisi olan Epizigo geçen süreç içerisinde Murine'ye eklenmiştir.

2.5.1.Karye-i Aya İrini

1705 tahririnde, Aya İrini'de 24 hane bulunmaktadır. Köydeki Müslüman oranı %50'dir. Müslim ve gayrimüslim nüfusunun aynı olduğu köyde meslek isimleri

³²¹ Adıyeke, Girit'te Evlilikler, ss.72-75.

³²² Gülsoy, s.291.

³²³ Adıyeke-N.Adıyeke, s.217.

³²⁴ Adıyeke, s.347.

dikkat çekmektedir. Yeniçeri, beşe ve sipahi gibi mesleklerin mevcut olduğunu görüyoruz.³²⁵ Bu durum Girit'teki yerli yeniçerilik kurumu ile alakalıdır. Bu durumun ortaya çıkması köyün İslamlaşma sürecinin devam ettiğini göstermektedir. Öte yandan sipahi kavramı ise adadaki Osmanlı askeri yapısına yerli ahalinin de yeniçerilik dışında eklendiğini göstermektedir. Bundan başka 1670 tahririnde de karşımıza çıkan Veli Paşa vardır. Bu cümleden köyün hala onun tasarrufunda olduğunu anlıyoruz. Köyün arazi yapısına baktığımız zaman tarla, bağ, zeytin bahçe, dut ve müsmire türlerini görüyoruz. Köydeki bu geniş türler Ayvasıl nahiyesindeki arazi kapasitesinin değerlendirildiğini düşünmemizi sağlasa da³²⁶ boş araziler hala mevcuttur.³²⁷

Aya İrini'de bu saydıklarımızın dışında Aya İrini Manastırı da vardır. 1670 tahririnde olmayan bu manastır 1705 tahririyle Aya İrini köyünde bir vergi birimi olarak eklenmiştir. Köydeki Müslümanlar tahrirde “*der tasarruf-u*” adıyla yazılırken gayrimüslimler ise “*der yed-i*” olarak yazılmıştır.³²⁸

2.5.2.Karye-i Murine

Abdülkadir Geylani cami ve imaretinin vakıf köyünden olan Murine köyünde 43 hane vardır. Müslümanların oranı %18,6'dır. Hristiyan nüfusun baskın olduğu köyde Müslümanlar içinde “*der tasarruf-u Ayşe Hatun*” ismi dikkat çekmektedir. 1670 tahririnde de gördüğümüz Ayşe Hatun süreç içerisinde Murine'de yaşamaya devam etmiştir. 1705 yılında artık Ayşe hatun köyün yaşlılarından birisi olmuştu. Köydeki Müslümanlar ile alakalı ilginç veriler bulunmaktadır. Diğer köylerde gördüğümüz ihtida süresinde yaşanan isim değiştirmeler Murine'de değişik bir haldedir. Örneğin “*der tasarruf-u Kostak*” isminde bir Müslümanı görmekteyiz veyahut “*der tasarruf-u Hüseyin Turlo*” adında bir Müslüman görmekteyiz.³²⁹

³²⁵ BOA., TT., Def no: 157b-158a. 1 no'lu defter.

³²⁶ Gülsoy, Girit'in Fethi, s.291.

³²⁷ BOA., TT., Def no: 158a. 1 no'lu defter.

³²⁸ BOA., TT., Def no:157b-158a. 1 no'lu defter.

³²⁹ BOA., TT., Def no: 251b-252a. 1 no'lu defter. Girit'teki isimler Osmanlı genelinden oldukça farklı bir özellik göstermektedir. Bu konuda bkz: Ayşe Nükhet Adıyeke, *****

Köyde arazi biçimi bakımından tarla, dut, zeytin, bağ, dut ve müsmire vardır. Bunun dışında “arz-ı haraci tarla” bulunduğunu belirtmek gerekir.³³⁰

2.5.3.Apimeko

Murine’ye bağlı bu yerleşim birimi daha önceki 1650 ve 1670 tahrirlerindeki yoktur. 1705 tahririnde “*der karib-i karye*” adıyla yazılmıştır.³³¹ Bu haliyle metoh statüsünde olduğunu düşünmekteyiz. 24 haneli bu yerleşim yerinde Müslüman hane oranı %29,16’dır. Hristiyan nüfus bu haliyle Apimeko’da daha baskındır diyebiliriz. Daha önceki vakıf köylerdeki sistem Apimeko’da da mevcuttur. Önce Müslümanlar “*der tasarruf-u*” adıyla yazılmış ve Hristiyanlar “*der yed-i*” adıyla yazılmıştır.³³²

2.5.4.Miksorema

1670 tahririnde “*mezra-i metoh-ı Miksorema*” olarak geçen³³³ bu yerleşim birimi 1705 tahririnde “*der karib-i karye-i Murine*” adıyla yazılmıştır.³³⁴ Miksorema 17 haneden oluşur. Bu yerleşim biriminde 5 Müslüman hane vardır. Böylece Müslüman oranı %29,41’dir. Diğer yerleşimlerde olduğu gibi burada da Hristiyan nüfus baskındır. Bu yerleşim biriminde unvanlara baktığımızda Müslümanlardan “*der tasarruf-u Ali Ağaki*” adıyla bir Müslüman hane tespit etmemizdir. İlginç olan şey Hristiyanlarda da “*der yed-i Katoli? Ağaki*” adıyla saptamamızdır.³³⁵ Bu haliyle 1670 tahririnde böyle bir biçime rastlamadık. Yine mesleklere baktığımız zaman zaman Müslümanlarda “*der tasarruf-u Ali Hamamî*” adıyla bir hane tespit ettik.³³⁶ Arazi biçiminde herhangi bir farklılık tespit edemediğimiz Miksorema’da boş arazi görünmemektedir.

³³⁰ BOA., TT., Def no: 251b-252a. 1 no’lu defter.

³³¹ BOA., TT., Def no: 252a. 1 no’lu defter.

³³² BOA., TT., Def no: 252a-252b. 1 no’lu defter.

³³³ BOA., TT., Def no: 637. 822.

³³⁴ BOA., TT., Def no:252b. 1 no’lu defter.

³³⁵ BOA., TT., Def no: 252. 1 no’lu defter.

³³⁶ BOA., TT., Def no: 252. 1 no’lu defter.

2.5.5. Ververilida

1705 tahririnde “*der karib-i karye-i...*” şeklinde yazılan Ververilida’da 24 hane vardır. Bu yerleşimde 10 hane Müslümandır. Böylece Müslüman oranı Ververilida’da %41,66 olarak karşımıza çıkmaktadır. Ververilida’da hemen hemen müslim ve gayrimüslim dengesi vardır diyebiliriz. Murine’de olduğu şekilde Müslüman isimlerinde farklılık bulunmaktadır. Örneğin “*der tasarruf-u Kostak Efendi*” veyahut “*der tasarruf-u Ahmed Kundumini?*” bu durum muhtemelen Murine’ye bağlı olduğunu tahmin ettiğimiz³³⁷ Ververilida’da da aynı olacaktır. Genel itibariyle Ververilida’da arazi biçimi açısından bir farklılık yoktur.³³⁸

2.5.6. Metoh-ı Aya Pelaya

Aya Pelaya 8 haneden oluşur. Aya Pelaya metohunda 5 hane Müslümandır. Bu da bahsettiğimiz metohtaki Müslüman oranının %62,5’i Müslüman demektir. Müslüman nüfusun yoğun olduğu bu yerleşim biriminde Murine’de olduğu gibi Müslüman adlara ek olarak Rumca soyadların da eklendiğini görüyoruz. Örneğin “*der tasarruf-u Ahmed Kediki?*” Bu durum aslında bize ihtida oranıyla alakalı da bilgi vermektedir. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz üzere bu durum Murine ve Murine’ye bağlı birçok metoh ve mezraa-i metoh gibi yerlerde vardı. Hane sayısı düşük olsa da diğer yerleşim birimlerinde olduğu gibi arazi biçiminde bir farklılık göze çarpmamaktadır.³³⁹

2.5.7. 1705 Tahririnde Kadiri Vakıf Köylerinin Değerlendirilmesi

1705 tahrir defterlerinde Geylani vakıf köylerine ait Aya İrini ve Murine’yi tespit edebildik. Bunun dışında Murine’ye ait olduğunu düşündüğümüz Miksorema, Apimeko, Aya Pelaya ve metoh statüsünde Ververilida’da dâhildir. Köylerde ve onlara bağlı yerleşim birimlerine baktığımız zaman Müslim ve gayri Müslim

³³⁷ 1670 Tahririnde Murine’ye Bağlı Olan Ververilida Bkz. BOA., TT., Def no: 638. 822.

³³⁸ BOA., TT., Def no: 253a.

³³⁹ BOA., TT., Def no: 253a. 1 no’lu defter.

dengeinden söz edebiliriz.³⁴⁰ Müslümanların oranının en yüksek olduğu yerleşim birimi Aya Pelaya'dır. Köy ve metohlarda ihtida süreçlerini özellikle Murine'ye bağlı olduğunu zannettiğimiz Ververilida, Miksorema ve Aya Pelaya gibi yerleşim yerlerinden anlıyoruz. Bununa birlikte Aya İrini köyündeki yeniçeri ve sipahi meslekleri de önemlidir. Bunlar zannımızca Osmanlı askeri teşkilatının adaya yerleştiğinin önemli bir göstergesidir. Genel itibariyle baktığımızda Osmanlı'nın oluşturmak istediği Müslüman nüfusun oluştuğunu ve hatta köylere bağlı birimler de dahi yayıldığını görüyoruz.

2.6. 1670 ve 1705 Tahrir Defterlerindeki Kadiri Vakıf Köylerinin Karşılaştırılması

1670 tahrirlerinde öncelikle İslamlaşma meselesini ele alacak olursak genel itibariyle 1670'te 1705'e gelindiğinde Aya İrini, Murine ve Murine'ye bağlı yerleşimlerde Müslüman olan hane sayılarında ciddi bir artış görüyoruz. Öyle ki neredeyse köylerde veya metohlarda müslim ve gayrimüslim hane sayısı hemen hemen eşit olmuştur. Bu noktada Aya İrini'de Müslüman hane artarken hane sayısında az da olsa bir azalış görmekteyiz. Öte yandan 1670 tahririnde olmayan Aya İrini manastırının 1705 tahririnde ortaya çıkması ilginçtir. 1670 tahririnde arazisi sayılmayan bu manastır 1705 tahririnde sahip olduğu arazi ile köye dâhil edilmiştir. Bunun sebebi olarak Osmanlılar tebaası olan zimmilere vakıf kurma izni veriyordu.³⁴¹ Elbette kendi tebaası olan gayrimüslimlerin yaşama güvencesi altında kendilerini idame ettirmeleri önemliydi³⁴² ancak söz konusu manastırın 1670 tahririnde olmaması bir tartışma meselesidir.

Murine ve ona bağlı birimlerde Müslüman nüfusunda önemli bir artış görüyoruz. Burada ciddi bir Müslüman nüfus oluşmuş ve ihtidanın en fazla artış gösterdiği yer %62.5 oranıyla Aya Pelaya olmuştur.³⁴³ Murine ve ona bağlı Miksorema'da hane sayısında bir azalış varken ona bağlı Ververilida ve Aya Pelaya

³⁴⁰ Adıyeke, Girit'te Evlilikler, s.72.

³⁴¹ Nuri Adıyeke, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Resmo (Girit) Manastır Vakıfları", **Belleten**, Cilt:79, Sayı 285, 2015, s.560.

³⁴² Adıyeke, s.584.

³⁴³ BOA., TT., Def no:253a. 1 no'lu defter.

gibi yerlerde hane sayısında artış yaşanmıştır. Alt birimlerde yaşanan bu artış ilginç bir meseledir. Bu yerleşim birimlerinde 1670’te hane ve müslim oranındaki belirgin düşüklük 1705’te neredeyse tersine dönmüştür. Bu değişiklik herhalde 1670-1705 yılları arasında arazilerde yaşanan değişimlerden veya 1705 tahririnin kendi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Örneğin 1670 tahririnde Murine’ye bağlı Epizigo 1705’te yoktur. Farklı bir şekilde Murine’de 1650, 1670 tahrirlerinde olmayıp 1705 tahririnde Murine’ye bağlı gösterilen Apimeko’dur.

İki tahrir defterindeki genel farklılıkların Geylani vakıf köylerine de yansıdığını görüyoruz. Bu cümleden 1670 tahririnde Murine’ye bağlı yerleşim birimlerindeki yerlerin metoh veya mezra-i metoh olduğu hakkında bir kesinlik varken 1705 tahririnde bundan ne bir şekilde emin olamıyoruz. Bu meseledeki çıkarımımız genellikle “*der karib-i mezbur*”³⁴⁴ veya “*der karib-i karye-i mezbur*”³⁴⁵ mevcuttur. Elbette Aya Pelaya³⁴⁶ gibi yerleşim birimlerinde metoh olduğu belirtilen birimden söz edebiliriz. Başka bir farklılık olarak 1705 tahririnde Müslim olanların başta yazıldığı bir durum vardır. “*der tasarruf-ı...*” adıyla yazılan hanelerde 1670’ten farklı bir görünüm sergiliyordu. 1670 tahririnde ise “*der yed-i arz-i haraci...*” adıyla yazılan Müslüman haneler vardır. Bununla birlikte her iki tahrirde de gayrimüslimler “*der yed-i...*” adıyla belirtiliyordu. Farklılıklar konusunda arazideki değişiklikleri belirtmemiz gerekmektedir. 1670 tahririnde bostan arazi biçiminde yer alırken 1705 tahririndeki Kadiri vakıf köylerinde bostan yerine dut ve müsmireyi(semere)li anlamında) görüyoruz.

³⁴⁴ 1705 Tahririndeki Apimeko Bkz. BOA., TT., Def no: 252a-252b. 1 no’lu defter.

³⁴⁵ 1705 Tahririndeki Ververilida Bkz. BOA TT., Def no: 253a. 1 no’lu defter.

³⁴⁶ Bkz. BOA., TT., Def no: 253a. 1 no’lu defter.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİT'TE ABDÜLKADİR GEYLANİ VAKIF KÖYLERİ

3.1.Osmanlı Ekonomi Yapısı

Osmanlı Devleti bir tarım imparatorluğu idi ve tarımsal yapı onun ekonomik hayata bakışına yön veriyordu. Osmanlının ekonomi konusundaki bakışı tüketici odaklı bir bakış olup, temel ürünlerin temini ve onlar üzerinde kalite açısından bir standardizasyon söz konusu idi.³⁴⁷ Bu düşüncenin oluşumunda elbette iktisadi faaliyetlerin önceliği vardır. Osmanlılar bu konuda ekonomik hayatta arzı bol tutmuşlardır. Nizam olarak da ifade edilen gelenekçilik arz-talep konusunda iktisadi düşünceyi canlı tutup, belli bir döngünün oluşmasını sağlamıştır.³⁴⁸

Osmanlılar için bu düzenin oluşumunda sorunlar da vardı. Tarım düzenine dayalı ve kapitalist olmayan düzende³⁴⁹ üretim düzeyinin arttırılamaması ve ulaşımdaki mevcut sorunlar³⁵⁰ Osmanlılar için sadece gelenekçilikle yaklaştığı bir durum değildi. Mevcut nizamın bozulmamasından kaynaklanan ve gelirlerin kısılması veya arttırılması için gösterilen çabayı ifade eden fiskalizm de önemliydi.³⁵¹ Tarım toplumuna dayalı bir devlet için elbette tüketici odaklı, mevcut döngünün devam ettiği ve var olan gelirlerin arttırıldığı bir düzen gerekliydi. Osmanlılar bunun için ekonomi konusunda fethettiği bölgelerde daima bu düzenin korunması için çaba sarf etmiş, yerel değerler devam etmiş ve bu geleneklerle kendi mali sistemini birleştirmeyi başarmıştır.³⁵²

Osmanlının 17. yüzyılda fethettiği yerlerden biri olan Girit'te de bu düzen sağlanmak istenmiştir. 1645'ten itibaren başlayan fütuhat 1669'da Kandiye'nin alınmasıyla son bulmuş ve ada tamamen Osmanlıya bağlanmıştır. Venedik döneminde, Girit'i bu açıdan değerlendirecek olursak sektörel dağılımda üç ürün

³⁴⁷ Genç, Devlet ve Ekonomi,s.42

³⁴⁸ Genç, Devlet ve Ekonomi,ss.44-45.

³⁴⁹ Tabakoğlu, s.163.

³⁵⁰ Genç, Devlet ve Ekonomi, s.42.

³⁵¹ Genç, Devlet ve Ekonomi, s. 46.

³⁵² Tabakoğlu, s.213.

vardır. Bunlar tahıl, üzüm ve şaraptır.³⁵³ Ancak bu ürünlerin farklı kesimler tarafından ihtiyacı değişiklik gösteriyordu. Tahıl köylülerin temel geçim kaynakları olarak önemli bir ürünü iken şarap ve zeytinyağı ise daha çok ticaretle uğraşan kesim için hayati öneme sahipti.³⁵⁴ Bu durumun aslında Venedik'in politikasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Girit Venedik hâkimiyetinde ticaret açısından önemli bir durak yeri olarak görülmüş ve pratik amaçlar doğrultusunda şekillendirilmek istenmiştir.³⁵⁵ Venedik'in ticari potansiyelinde şarap ihracatı önemli bir yer tutar. Uzun dönemler boyunca şarap ihracatı desteklense de özellikle Venedik'in Girit'teki hâkimiyetinin son yıllarına doğru bu politika mevcut tahıl yetersizliğinden dolayı başka bir alana kaydırılmak istendi.³⁵⁶ Bundan dolayı tahıl üretimi teşvik edilmeye çalışılırken³⁵⁷ bağcılık yerine bir başka tarım ürünü olarak zeytinin de teşvik edilmeye çalışıldığını belirtmeliyiz.³⁵⁸ Ancak bu teşviklerin başarılı olduğunu söyleyemeyiz. Venedik'in bu çabası başarısızlıkla sonuçlanırken adanın yeni sahibi Osmanlılar döneminde tarım ürünlerinin potansiyelinde bir değişiklik yaşandığını belirtmemiz gerek.

Girit'te Osmanlı döneminde bağcılıkta daralma yaşanmıştır. Bu daralmada uzun süren savaş dönemiyle bağların zarar görmesi ve nitelikli işçilik gerektiren bağcılıkta iş kolunun yetersiz kalması etkili olmuş³⁵⁹ ve bağcılık yerel bölgelerde varlığını devam ettirmiştir.³⁶⁰ Buna karşın zeytin ve tahılda üretimindeki artış ilgi çekicidir. Zeytincilikte özellikle bağcılık gibi nitelikli bir işçilik gerektiren bir alan değil hasat dönemiyle sınırlı bir tarım ürünü idi. Zeytinin bu durumundan başka Fransa'daki zeytinyağı ihtiyacı gibi nedenler zeytinciliği arttıran önemli nedenlerdendir.³⁶¹ Tahıl ise 1670'deki krize rağmen artış yaşanmıştır. Osmanlılar açısından bu iki tarım ürünü kendi bakışı ile doğru orantılıdır. Tahıl konusunda belirttiğimiz gibi kriz dönemine rağmen tarımsal düzene sahip olan bir

³⁵³ Allaire Brumfield, "Osmanlı Girit'inde Tarım ve Kırsal Yerleşme 1669-1898 Modern Bir Kazı Alanının Yüzey Araştırması", **Osmanlı Arkeolojisi**, (Ed. Uzi Baram-Lynda Carroll), Çev. Bilgi Altınok, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s.54.

³⁵⁴ Brumfield, s.54.

³⁵⁵ Nühket Adıyeke, "Osmanlı Egemenliğinin İlk Yıllarında Resmo Bağları", **Hilal, 6 Studi Turchi e Ottomani**, Venetians and Ottomans in the Early Modern Age, Ed. Anna Valerio, V.6, 2018, s.87.

³⁵⁶ Brumfield, s.54.

³⁵⁷ Brumfield, s.55.

³⁵⁸ Adıyeke, s.88.

³⁵⁹ Brumfield, s.56.

³⁶⁰ Adıyeke, s.89.

³⁶¹ Brumfield, s.55.

imparatorluğun pratikleri açısından uyumludur. Tahıl konusundaki krizden dolayı sert tavır ve tahıl yasakları Osmanlının ihracat kavramı karşısındaki tutumuyla doğru orantılıdır.³⁶² Girit'in Osmanlıların tarafından fethiyle birlikte zeytin ve uzantısı olan sabun ürünü konusunda değişiklik yaşanmış, başkentin ihtiyacı olan sabun 18. Yüzyıllın başından itibaren Trablus ve İzmir'den değil Girit'ten gelmiştir.³⁶³ Pratik olarak gelir getiren tarım ürününün ihracatı sağlanmak istenmiştir. Bağcılık ise Osmanlılar için mahalli geleneklerin devam ettirilmesi açısından önemli bir tarım ürünüdür. Hububat üretiminin de Osmanlı döneminde önemli bir tarımsal üretim faaliyeti olarak sürdüğü anlaşılmaktadır. Tüm bunlara baktığımızda Osmanlılar kendi ekonomik değerleriyle adanın mevcut ekonomik potansiyelini mahalli bölgeler de değerlendirilerek birleştirmiştir.

3.2.Abdülkadir Geylani Vakıflarına Bağlı Köylerin Ekonomik Gücü

3.2.1.Karye-i Aya İrini

Ayovasil nahiyesinde bağlı Aya İrini karyesi 1670 tahririnden 1705 tahririne uzanan süreçte birtakım değişiklikler yaşamıştır. 1670 tahririnde hane sayısı 26 iken³⁶⁴ 1705 tahririnde 24 haneli bir karyedir.³⁶⁵ Köyün Müslüman nüfusu ise bu süreçte %27 artmıştır ve 1705'te Müslüman ile Hristiyan oranı denk olmuştur.³⁶⁶ Köydeki Müslümanların tarla parselasyonuna baktığımız zaman köyün İslamizasyonu ile ters orantıda bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. 1670 tahririnde Müslümanların tarla oranı %13,58 iken 1705 tahririnde bu oran düşmüş ve %7,08 olmuştur. Aslında 1670'de gördüğümüz oran içerisinde Müslüman hanelerin tarla oranlarının diğer Hristiyan hanelere göre fazlalığından kaynaklanan bir durum söz konusudur. Bu tahriride Hristiyanların tarla parselasyonundaki yeri %4,675 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan Beşe ve Ağa gibi unvanlara sahip olan Müslüman hanelerde tarla parselasyonu fazladır.³⁶⁷ 1705 tahriri tarla açısından da yapının

³⁶² Genç,Devlet ve Ekonomi, s.43.

³⁶³ Nükhet Adıyeke, "XVIII.Yüzyılda İstanbul'dan Zeytinyağı ve Sabun İhtiyacını Karşılmasında Girit'in Rolü", XV. **Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 11-15 Eylül 2006, s.1744.

³⁶⁴ BOA., TT., Def no:393-394, 822.

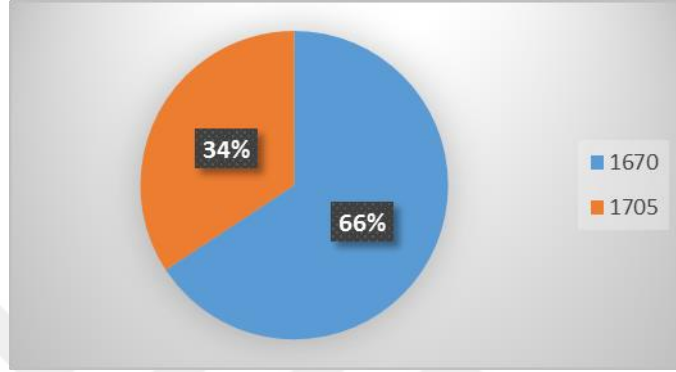
³⁶⁵ BOA., TT., Def no: 157-158. 1 no'lu defter.

³⁶⁶ BOA., TT., Def no: 157-158. 1 no'lu defter.

³⁶⁷ BOA., TT., Def no: 393, 822.

değiştii bir durum söz konusudur. Artan Müslüman haneye rağmen tarlalardaki oran 1670 tahririnin aksine Hristiyanların tarla parselasyonuna yakın bir oranı söz konusudur. Bu durumu Hristiyanların tarla parselasyonundaki yerinden anlıyoruz. 1705 tahririnde Hristiyanların tarla oranı %2 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda iki grup arasında tarla oranı açısından 1670 tahririne göre bir eşitlik vardır.

Grafik 1: Aya İrini Köyü Müslümanlarının Tarla Parselasyon Bilgileri

Aya İrini'nin saptadığımızı göre 1670 tahririnde ve 1705 tahririnde bazı zirai ürünlerinde hesaplama hataları bulunmaktadır. Buna göre 1670 tahririnde zeytin yekûnünde 1326 cerib³⁶⁸ vermesine karşın hesaplamamız sonucunda 1325 cerib bulduk.³⁶⁹ Aynı şekilde 1705 tahririnde tarla cerib 109,5 olarak verilse de 111 cerib çıkmış, Bağ ise 28,5 cerib değil 27 cerib çıkmıştır.³⁷⁰

Bu köyün 1670 tahririndeki sektörel dağılımı tarla, zeytin, bağ, bahçe, bostan ise 1705'teki süreçte sektörel dağılımında ve arazi durumunda değişiklik meydana gelmiştir. Aya İrini'nin 1705'teki sektörel dağılımı tarla, zeytin, bağ, bahçe, dut ve müsmire olmuştur. Ayrıca 1670 tahririnde görünmeyen boş arazi 1705 tahririnde vardır. Ayovasil nahiyesi boş arazi sayısı itibariyle yoğun bir yerdir.³⁷¹ Bundan dolayı 1705'te Aya İrini'nin arazi yapısında değişiklik yapıldığını kanaatindeyiz. Bu açıdan 1670 ve 1705'te yapılan tahrirlerde Girit'teki zirai ürünler farklılık gösterir. Arazi yapısındaki değişiklik olduğunu tahmin ettiğimiz bu durumda genel bir durgunluk göze çarpmaktadır. Bu durumu savaş etkisiyle olduğunu düşünüyoruz. Aya İrini'nin arazi durumuna baktığımızda tarla ve zeytin zirai ürünlerinin genel

³⁶⁸ Cerib kelimesi genişliği ve boyu 60 arşına tekabül eden bir arazi ölçüsüdür. Balta-Oğuz, s.522.

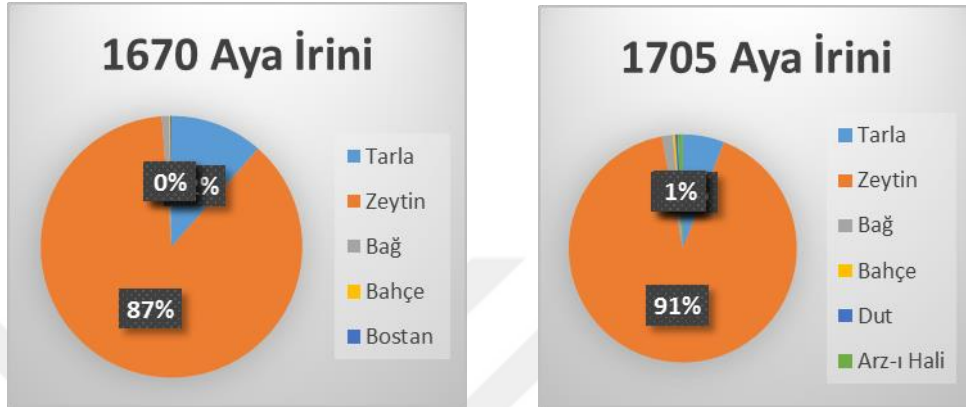
³⁶⁹ BOA., TT., Def no: 158. 1 no'lu defter.

³⁷⁰ BOA., TT., Def no: 394., 822.

³⁷¹ Gülsoy, Girit'in Fethi, s.291.

geçim olarak ve arazi yoğunluğu açısından da iki önemli ürün olduğunu görüyoruz. Bu iki ürün dışında 1705'te bağcılık oranındaki artışa rağmen başka etkili bir ürün olmadığını görüyoruz. Bunlara bakılarak köyün genel olarak zeytincilik ve tarla üzerine kurulu bir arazi yapısı olduğundan bahsedebiliriz.

Grafik 2 a-b: Aya İrini Köyünün 1670 ve 1705'teki Sektörel Dağılımı

Sektörel durumda önemli bir yeri olan tarlaya bakacak olursak 1670'teki mevcut genişliği 1705'teki tahrirde artmıştır. Osmanlı döneminde tahıl üretimi bütün yıkıcı sebeplere rağmen artmıştır.³⁷² Gerçekten de bu konuda Osmanlıların arazi konusundaki değişikliklerinin etkili olduğunu düşünüyoruz. Özellikle bahsettiğimiz 1670'teki kriz döneminde Osmanlıların katı tutumunun etkili olduğunu ve 1674 yılındaki verimliliğin etkili olduğunu³⁷³ 1705 tahririnde artışı beraberinde getirdiğini kanaatindeyiz. Bu durum elbette 1705 yılında arazi oranında hane sayısındaki azalmaya rağmen tarlanın genişlemesini beraberinde getirecektir. Bu durumun delillerinden biri de 1670 tahririnde olmayan tarla verim durumunun 1705 yılındaki tarlalarda yapılmasıdır. Gerçekten 1705 tahririnde tarlalar “*ala*”³⁷⁴ ve “*mutavassıt*”³⁷⁵ olarak ikiye ayrılmış³⁷⁶ ve verimine göre değerlendirilirken zeytin ve bağ ürünlerinde böyle değerlendirme yapılmamıştır.³⁷⁷

³⁷² Brumfield, s.55.

³⁷³ Brumfield, s.57.

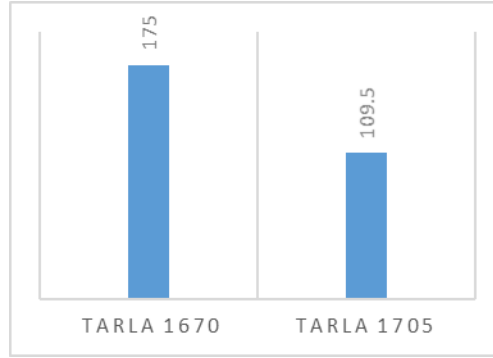
³⁷⁴ Ala kelimesi toprağın verimi ile alakalı olup kaliteli topraklar için kullanılır. Balta-Oğuz, s.521.

³⁷⁵ Mutavassıt kelimesi orta veya ortanca anlamlarına gelmektedir. Balta-Oğuz, s.525.

³⁷⁶ BOA., TT., Def no: 158. 1 no'lu Defter.

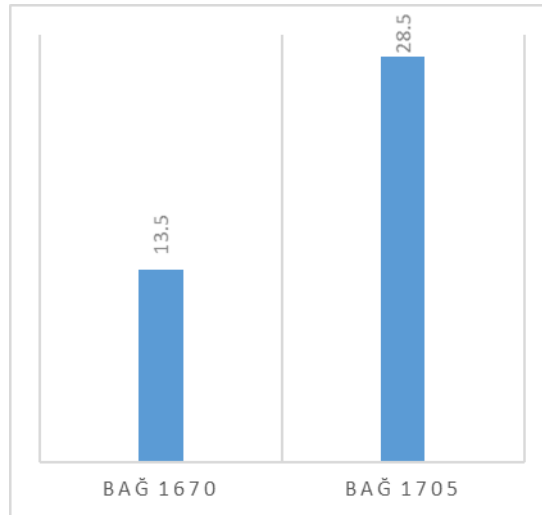
³⁷⁷ BOA., TT., Def no: 158. 1 no'lu defter.

Grafik 3: Aya İrini Köyünün Tarla Mülkiyet Bilgileri

Bağcılık konusunda Aya İrini genel olarak Girit'teki zirai tarihin aksi bir süreç izlemiştir diyebiliriz. Çünkü Girit'te bağcılığın zayıflaması Venedik'in ticari menfaatleri doğrultusunda adada tahıl verimini arttırmaya yönelik politikasının izleri olarak yorumlayabiliriz.³⁷⁸ Ancak 1705 tahririndeki bağ ceribindeki artış izah edilmesi gereken bir durumdur. Kanaatimizce bu artışın temelinde tahrip edilen bağların artık normal şartlara dönmesi yatmaktadır. Ayrıca bağcılığın tamamen kaybolmadığını ve yerini belirli oranlarda koruduğunu göstermektedir.³⁷⁹ Şu halde Aya İrini'deki bu orana bakarak bağcılığın köyün ekonomisi içindeki yerini güçlendirdiğini söyleyebiliriz.

Grafik 4: Aya İrini Köyünün Bağ Mülkiyet Bilgileri

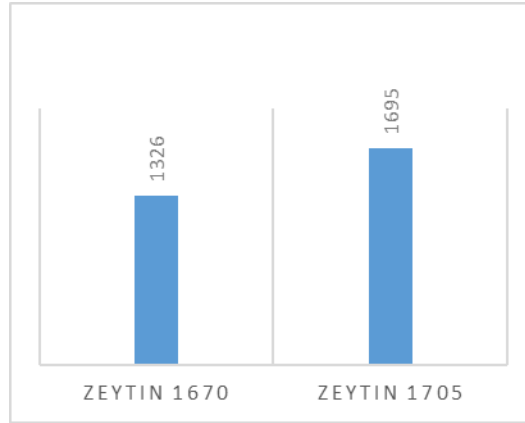

³⁷⁸ Adıyeke, s.87.

³⁷⁹ Adıyeke, s.89.

Köyün içerisindeki en geniş ve en önemli geçim kaynağı olan zeytine baktığımızda uzun süreli bir durumun söz konusu olduğunu belirtmeliyiz. Venedik döneminde etkili olduğunu bildiğimiz bağcılığın özellikle Venedik'in son dönemindeki hâkimiyeti yadsınamaz bir durumdadır. Ancak oluşan bu süreç genel itibariyle Venedik politikasıyla örtüşmediği için bağcılık konusunda sert bir tavır izlenmek durumunda kalındı.³⁸⁰ Bunun yanında zeytinciliğin süreklilik arz etmesi doğal süreç olarak hem Venedik³⁸¹ hem de özellikle savaş sonrası dönemde adanın zirai gerekliliğini düşünen Osmanlılar tarafından makul karşılandı.³⁸² Böylece 1670'teki zeytin ceribi 1705 tahririnde de devam etti. 1670 tahriri Girit'te zeytinciliğe yönelik açısından önemlidir.³⁸³ Zeytinin bu durumu bir Osmanlı ve Venedik teşviki olarak kalmamalıdır. Zeytincilik genel olarak arz talep meselesi doğrultusunda Fransa'daki zeytinyağı temini için önemli bir zirai üründü.³⁸⁴ Ayrıca Osmanlılar tarafından da başkentte talep edilen bir üründür.³⁸⁵ Bu talep meselesi ve Venedik son dönemlerdeki zeytin teşviki Osmanlılar tarafından da gelenek itibariyle sürdürülen bir alan olarak karşımıza çıkmıştır.

Grafik 5: Aya İrini Köyünün 1670 ve 1705'teki Zeytin Mülkiyet Bilgileri

³⁸⁰ Brumfield, s.54.

³⁸¹ Adıyeke, s.88.

³⁸² Brumfield, s.54.

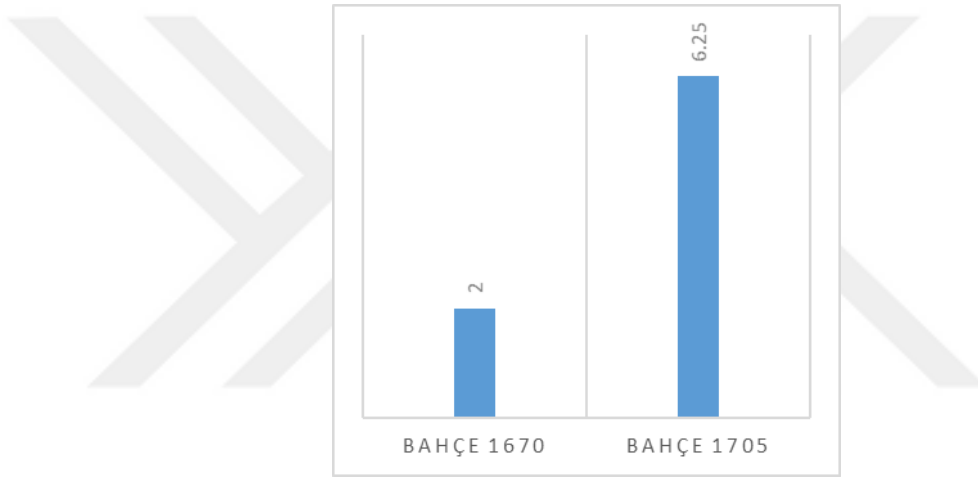
³⁸³ Evangelia Balta, "Olive Cultivation in Crete At The Time of The Ottoman Conquest", **The Journal of Ottoman Studies**, v:20, İstanbul, 2000, s.148.

³⁸⁴ Brumfield, s.55.

³⁸⁵ Adıyeke, s.1745.

Zirai yapılanmada en alan itibariyle en küçük zirai ürün olan bahçe 1670’te genel ürünlerin içinde en az paya sahip olan üründür.³⁸⁶ Esas itibariyle bu konumunu 1705 tahririnde de göstermiş ve dut ile müsmireden sonra gelerek köy içinde tercih edilen en küçük birim olmuştur. Genişleme sürecini izah edecek olursak Ayovasil nahiyesindeki boş arazilerin³⁸⁷ değerlendirilmesi önemlidir. Böylece 1705 tahririnde başka bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Osmanlıda yerel geleneklerin ekonomide de uygulandığını belirtmek gerekiyor.³⁸⁸

Grafik 6: Aya İrini Köyünün 1670 ve 1705’teki Bahçe Mülkiyet Bilgileri

3.2.2.Karye-i Murine

Girit’teki Abdülkadir Geylani Vakıfları içerisinde hane sayısı itibariyle en büyük köy olan Murine’de ilk tahrirden 1705 tahririne gelen süreçte hane sayısında değişiklik yaşanmıştır. 1670 tahririnde 47 olan hane sayısı,³⁸⁹ 1705 tahririnde 44 haneye düşmüştür.³⁹⁰ Köyün Müslüman oranı diğer yerleşim birimlerine nazaran daha az artmış ve bu oran %6,1 olarak gerçekleşmiştir. Murine köyü 1670 tahririnde Müslüman hane sayısının az olmasından dolayı tarla parselasyonunda %2,91’lik bir yüzdeliğe sahiptir. Hristiyan haneler Murniya köyünde hane sayısı olarak fazla

³⁸⁶ BOA., TT., Def no: 157. 1 no’lu defter.

³⁸⁷ Gülsoy, Girit’in Fethi, s.291.

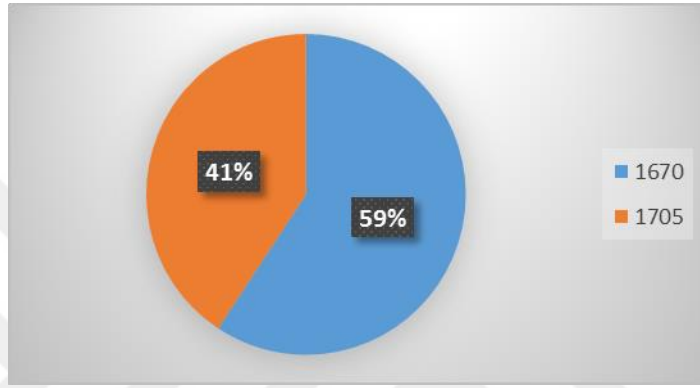
³⁸⁸ Tabakoğlu, s.213.

³⁸⁹ BOA., TT., Def no:635-636. 822.

³⁹⁰ BOA., TT., Def no: 251-252. 1 no’lu defter.

olmasına rağmen tarla parselasyonunda %3,78'lik bir yüzdeliğe sahiptir. 1705 tahririnde artan Müslüman haneye rağmen oran %2 olarak gerçekleşmiştir. Aya İrini'de de gördüğümüz bu durumu Müslümanların tarla parselasyonundaki zayıflığına bağlıyoruz. Öte yandan Hristiyanların da tarla oranı %3,07 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumdan da anlaşıldığına göre iki grubun da tarlaya sahip olma oranı düşüktür.

Grafik 7: Murine Köyü Müslümanlarının Tarla Parselasyon Bilgileri

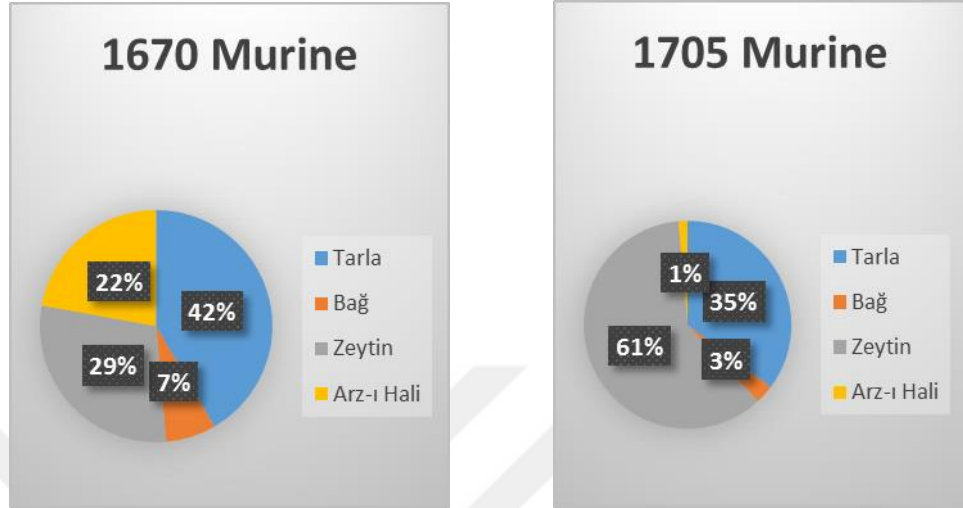

Köyün sektörel dağılımına baktığımız zaman ikinci tahrirde sadece tarla, bağ ve zeytin olarak sayılmıştır. Boş arazi yoğunluğunun fazla olduğu köy 1705'te zirai ürünlerine dut ve müsmireyi eklemiş ve çeşitlilik kazanmıştır. Bunlara rağmen boş arazi hala vardır. Yaptığımız hesaplamalara göre Murniye karyesinde arazi dağılımında birtakım yanlışlıklar saptadık. Bu yanlış hesaplamalar tarla ceribinde olup 1670 tahririnde 188 cerib gösterilen rakam aslında 187,5 ceribtir. 1705 tahririnde ise 127 cerib gösterilen rakamı 129,5 cerib olarak bulduk.

Murniye karyesi zirai çeşitliliğin en sık olduğu yerlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak tarla ve zeytin gibi zirai ürünlerin yoğun olduğu ve geçim kaynağı olarak tercih edildiği anlaşılan karyede 1705 tahririyle birlikte tercihler farklılaşmıştır. Karyede genel olarak geçim zeytin, müsmire, tarla üzerine yoğunlaşmıştır. Bundan başka bostan veya bahçe gibi diğer zirai ürünlerine rastlanılmaması dikkat çekicidir. Boş arazi sayısından kaynaklı olduğunu düşündüğümüz bu durum 1705 tahririnde dut ve müsmire gibi ürünlerin ve özellikle müsmirenin ciddi bir yoğunluğu ile zeytin ceribinin artmasıyla görüşlerimizi

doğrulamaktadır. Murine'deki tarla “*ala*” ve “*mutavassıt*” olarak ayrılırken zeytin ve bağ gibi zirai ürünlerde öyle bir ayırım yapılmamıştır.³⁹¹

Grafik 8: Murine Köyünün 1670 ve 1705'teki Sektörel Dağılımı

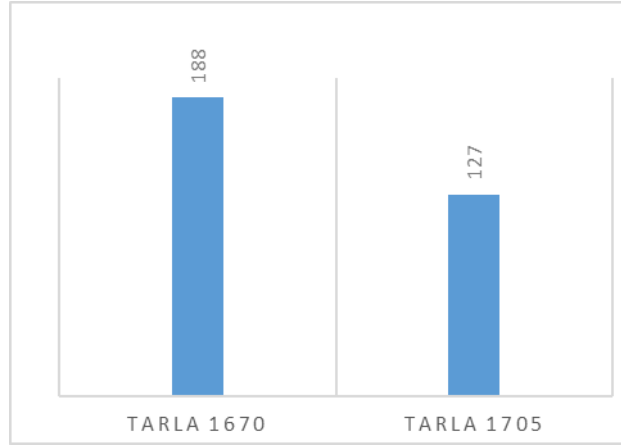
Sektörel dağılımda önemli bir yeri olan tarla 1670 tahririnden 1705 tahririne kadar olan süreçte ceribi azalmış bir zirai ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ilginçtir. Genel itibariyle Venedik döneminden itibaren tarla açısından verim yakalamak için teşvikler bilinmektedir.³⁹² Elbette adanın kontrolü Osmanlıların eline geçtikten sonra yaşanan 1670'deki krize rağmen 1674'te yeterliliğin sağlandığına inanıyoruz.³⁹³ Bu süreçlere rağmen arazi oranındaki artış ve sektörel dağılımdaki çeşitliliğin etkili olduğuna inanıyoruz. Elbette tüm bunlara karşın 1670 sürecindeki durum ve sonrası da belli bir düzeyde olan tarla ceribinin varlığını devam ettirmesini sağlamıştır.

³⁹¹ BOA., TT., Def no:252. 1 no'lu defter.

³⁹² Adıyeke, s.87.

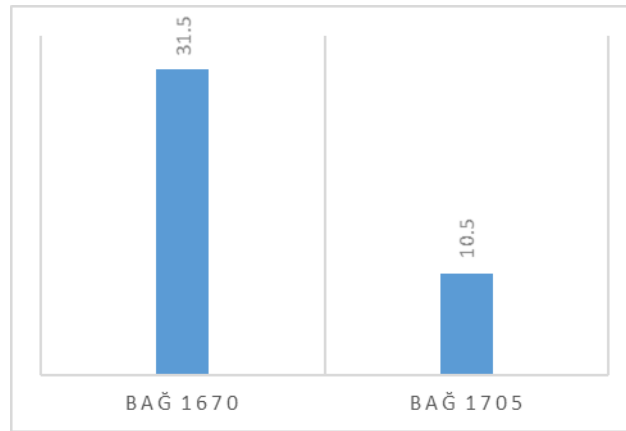
³⁹³ Brumfield, s.57.

Grafik 9: Murine Köyünün 1670 ve 1705'teki Tarla Mülkiyet Bilgileri

Murine'deki bağcılık; zeytin, müsmire ve tarla ceribi karşısında pek az bir oranda karşımıza çıkmaktadır. Bağ ceribi 1670 tahririnde zirai geçim ürünleri arasında en az tercih edilen ürünken 1705'de de bu konumunu korumuştur. Bu durumu zirai faaliyetlerdeki değişikliğe göre değerlendirmemiz gerek. Bağcılığın; zeytin, tarla, müsmire ve diğer zirai ürünlere oranla farklı bir ürün olduğunu özellikle bu açıdan zeytin ile zıt karakterde olduğunu söylemeliyiz.³⁹⁴ Uzun süren savaş döneminin bağcılığa olan zararı 1670 tahririnde Murine'de açıkça görülmektedir. Bu süreçte daha fazla olduğunu düşündüğümüz bağcılık 1670 tahririne kadar azalış göstererek devam etti ve 1705 tahririnde zirai ürünler arasında en az olan orandır.

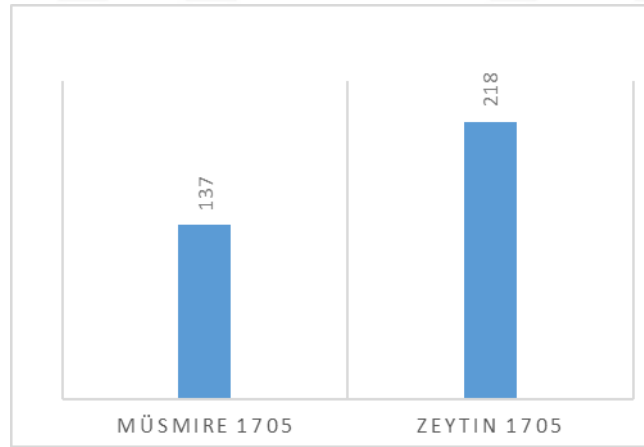
Grafik 10: Murine Köyünün 1670 ve 1705'teki Bağ Mülkiyet Bilgileri

³⁹⁴ Adıyeke, s.88.

Zeytincilik ise hem 1670 tahririnin hem de 1705 tahririnde cerib oranı en yüksek çıkan zirai ürünleri başında gelmektedir. Bu konumu açısından daha öncesinde de karyede tercih edilen bir ürün olduğunu düşünüyoruz. Elbette zeytin Venedik döneminden beri tercih edilen bir zirai üründü.³⁹⁵ Osmanlılar döneminde de pratik uygulaması açısından tercih edilmesi gerek ürünlerden biri oldu. Böylece oran olarak artan zeytin Murine karyesinde temel geçim kaynağında ilk sıradaki yerini korumuş oldu. Burada ilgi çeken ve açıklanması gereken bir konu olarak müsmire karşımıza çıkmaktadır. 1670 tahririnde köydeki zirai ürünler arasında olmayan müsmire 1705 tahriride köyün cerib olarak ikinci büyük zirai ürünüdür. Bu konu hakkındaki kanaatimiz istisnai bir ürün olarak karşımıza çıkan bu ürünün adanın her yerinde aynı ürünlerin artmadığı, bazı köylerin kendi şartlarından kaynaklanan doğal sebepleri olduğudur. Elbette arazi durumundaki avantaj bu durum için uygun olsa da cerib sayısındaki fazlalıkla yeterince iyi örtüşmemektedir. Bundan dolayı köydeki iki zirai ürünü karşılaştırmayı doğru bulduk.

Grafik 11: Murine Köyünün 1705'teki Müsmire ve Zeytin Mülkiyet Bilgileri

3.2.3.Miksorema

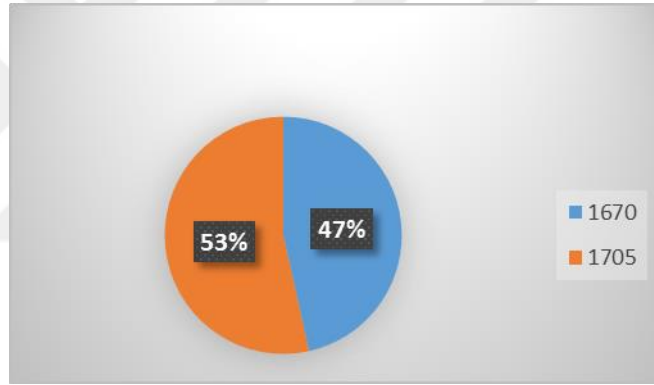
Murine'ye bağlı “*mezra-i metoh*” statüsünde olan olan Miksorema³⁹⁶ Kadiri vakıfları açısından yapılan ilk tahrirde 33 haneli bir yerleşim birim iken³⁹⁷ 1705

³⁹⁵ Kopasi, s.1163.

³⁹⁶ BOA., TT., Def no:637. 822.

tahririnde 17 haneli bir yerleşim birimi olmuştur.³⁹⁸ Ancak bu süreç yerleşim biriminin İslamizasyonu açısından sorunlu olmamıştır. 1670-1705 sürecinde Müslüman oranı %17,29 artmıştır. Müslümanların tarla parselasyonundaki oranı ise %2'dir. Hristiyanların tarla parselasyonu olan %1,51 ile karşılaştırdığımızda birbirine yakın bir durum söz konusudur. 1705 tahririnde ise Müslüman hane sayısının artmasına paralel olarak %2,3 oranında olmuştur. Hristiyanların tarla parselasyonundaki oranı ise hane sayılarının azalmalarına rağmen artarak %4 olmuştur. Esasen bu süreci Miksorema'daki sektörel dağılım ile ilgisinin olduğunu düşünüyoruz. 1670 ve 1705 tahrirlerinde tarla sektörel dağılımda zeytinden sonra gelmektedir. Tarla ceribinde tarla “*ala*” ve “*mutavassıt*” olarak ikiye ayrılırken bağ ve zeytin ceriblerinde böyle ayırım yapılmamıştır.³⁹⁹

Grafik 12: Miksorema Metohu Müslümanlarının Tarla Parselasyon Bilgileri

Metohun bağ yekününde hesaplama hatası mevcuttur. 1670 tahririnde 18 cerib olarak gösterilen bağ aslında 18,5 ceribtir.⁴⁰⁰ Metohun 1670'deki sektörel dağılımına baktığımızda yerleşim biriminin özelliğinden kaynaklı olduğunu düşündüğümüz dar bir sektörel dağılım mevcuttur. Miksorema'da zeytin başta olmak üzere tarla ve bağ olarak üç zirai ürün vardır. Metohta genel olarak zeytincilik tercih edilmiş tarla ve bağcılık sonra gelmiştir. Daha sonraki tahrir olan 1705'de metohun zirai ürünlerinde çeşitlilik görüyoruz. Genelde önceki yerleşim birimlerinde olduğu üzere dut ve müsmire gibi iki zirai ürün eklenmiştir. Ancak 1670'de olduğu gibi zeytincilik yine hâkim durumdadır. Bundan başka 1705 tahririnde Miksorema'da

³⁹⁷ BOA., TT., Def no: 637-638. 822.

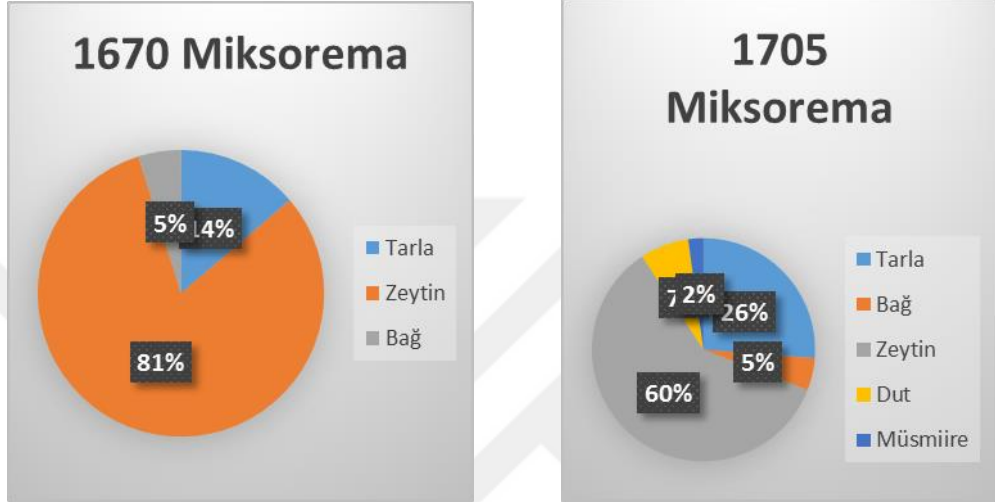
³⁹⁸ BOA., TT., Def no: 252. 1 no'lu defter.

³⁹⁹ BOA., TT., Def no: 638. 1 no'lu defter.

⁴⁰⁰ BOA., TT., Def no:638. 822 Ayrıca bu konuda bkz. Balta-Oğuz, s.486.

birtakım değişiklikler olduğu görülmektedir. Daha önce 1670’de belirttiğimiz zirai ürünlerde bir azalma mevcuttur. Bu durumun başta hane sayısındaki ciddi azalmadan başka 1705’deki düzenlemelerden kaynaklı olduğunu düşünüyoruz. Çünkü 1670’deki haliyle Miksorema hem bağlı köy statüsünde olan Aya İrini’den fazla hem de Murniya’ya yakın bir hane sayısında idi.

Grafik 13a-b: Miksorema Metohunun 1670 ve 1705’teki Sektörel Dağılımı

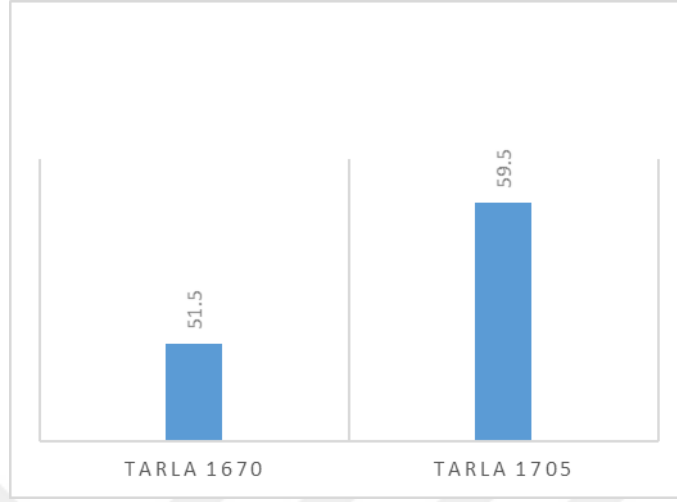

Miksorema’da hem 1670 hem de 1705 tahrirlerinde zeytinden sonra ikinci zirai ürün olan tarlada genelde gördüğümüz tarla aslında Venedik döneminden itibaren teşvik edilmeye çalışılan bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰¹ 1705 düzenlemesi ile bu durum devam etmiş ve tarla ceribinde artış yaşanmıştır. İlginçtir ki hane sayısının azalmasına ve diğer zirai ürünlerde çeşitlilik yaşanmasına rağmen tarla ceribinde bir negatif bir durum söz konusu olmamıştır. Bu durumun Osmanlıların ürün konusundaki tutumundan kaynaklandığını düşünüyoruz.⁴⁰²

⁴⁰¹ Adıyeke, s.87.

⁴⁰² Brumfield, s.57.

Grafik 14: Miksorema Metohunun 1670 ve 1705'teki Tarla Mülkiyet Bilgileri

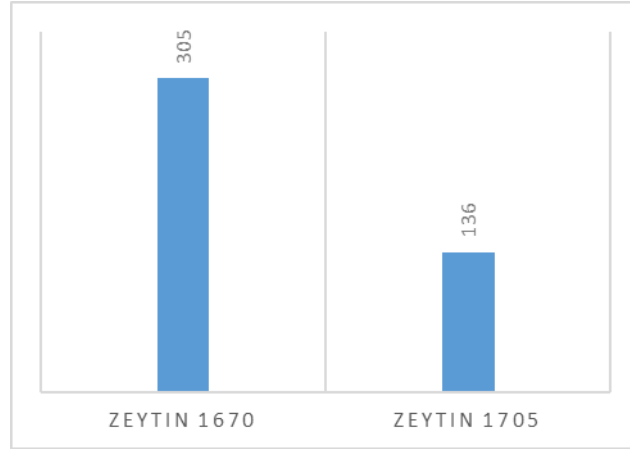

Zirai ürünlerde en büyük paya sahip olan zeytin ise Miksorema'da hâkim durumdadır. Bilindiği üzere zeytinin bu durumu genel olarak 1670 tahririnde yerleşim yerinin egemen tarımsal ürünü durumuna gelmesinde Girit'te genel olarak değişen bir ticari ilişkiler ağı olduğunu düşünüyoruz.⁴⁰³ Çünkü uzun süren savaş nihayetinde zeytincilik diğer sektörler özellikle bağcılık olmak üzere kompleks bir süreklilik arz etmediği için Osmanlılar tarafından makul karşılanmıştır. Ancak 1670'deki bu tabloya nazaran 1705 tahririnde zeytin ceribinde bir azalma olmuştur. Bu sürecin hane sayısı ve 1705 tahririnden kaynaklanan düzenlemeler olduğunu düşünüyoruz. Zeytin ceribinin genel olarak dış ülkelerdeki talep meselesi düşünüldüğünde bu durum daha iyi anlaşılacaktır.⁴⁰⁴

⁴⁰³ Brumfield, s.54.

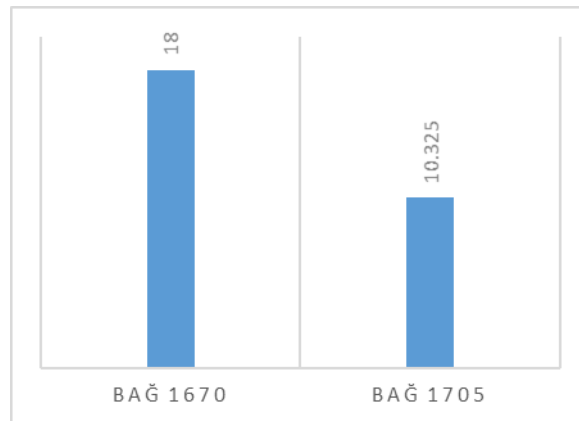
⁴⁰⁴ Brumfield, s.55.

Grafik 15: Miksorema Metohunun 1670 ve 1705'teki Zeytin Mülkiyet Bilgileri

Miksorema'daki zirai ürünlerden bağcılık Girit'te bağcılık konusunda yaşanan genel gidişatla paraleldir. Bağcılık Venedik dönemindeki varlığı bilinmekle birlikte ekonomi politikasındaki durumun değişmesi neticesinde Venedik'in başka zirai ürünlere yönelmesini beraberinde getirdi. Özellikle uzun süren Osmanlı ve Venedik mücadelesi ve coğrafi şartlar dolayısıyla bağcılık özelliğini kaybeden bir ürün haline geldi.⁴⁰⁵ Bu durumun en iyi gösteren yerleşim birimlerinden olan Miksorema'da bağcılık 1670 tahririnde bahsettiğimiz yerleşim birimleri arasında en az yoğunluğu olan üründür. Bu durum 1705'de metohta yaşanan değişiklik ve bağ ceribinin azalmasıyla devam etmiştir.

Grafik 16: Miksorema Metohunun 1670 ve 1705'teki Bağ Mülkiyet Bilgileri

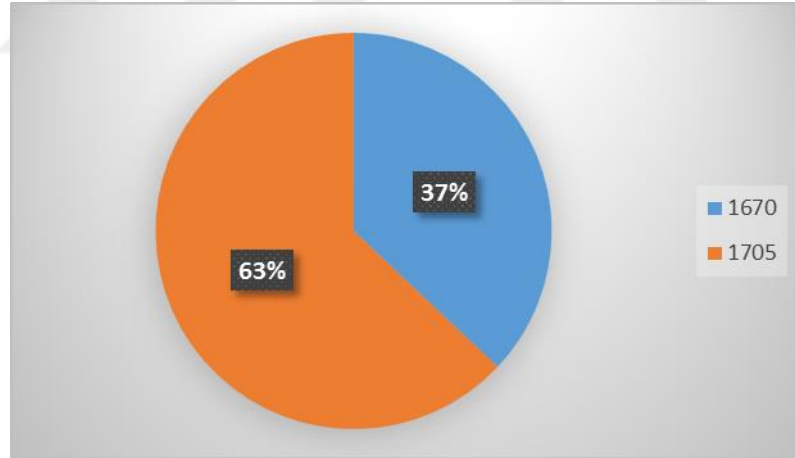

⁴⁰⁵ Adıyeke, s.87.

3.2.4.Karye-i Metoh-u Ververilida

Abdülkadir Geylani vakıfları içinde 1670 tahrir özelliklerine göre en az yerleşim yerlerinden biri olan Ververilida’da bu tahrirde 15 hane vardır.⁴⁰⁶ Müslüman oranı %13,33’dür. 1705 tahriri ile hane sayısı 24 olmuş⁴⁰⁷ ve Müslüman oranı %41,66 olmuştur. Böylece Müslümanlaşma oranı en yüksek olan yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Bu durumda yerleşim birimde mevcut artış %28,13 olmuştur. Bu dikkat çeken durum 1705 tahririyle yerleşim birimindeki hane sayısının artmasından kaynaklanmaktadır. Ververilida 1670 tahririnde Müslümanların tarla parselasyonunda sadece %1 oranında olduğu bir yerleşim birimi görüntüsü vermiştir. Elbette burada Müslüman hane sayısının az olması ve Ververilida’nın Hristiyan hanelerin tarla parselasyonunda %2,23 oranında bir paya sahip olması etkilidir. Hristiyanların tarla parselasyonundaki bu oranı 1705 tahririnde %2,14’e düşmüştür. Ciddi bir değişim görülmemekle birlikte Ververilida’da bu dönemki Müslüman hane sayısının artmasına paralel olarak %1,7’lik oran oluşmuştur.

Grafik 17: Ververilida Metohu Müslümanlarının Tarla Parselasyon Bilgileri

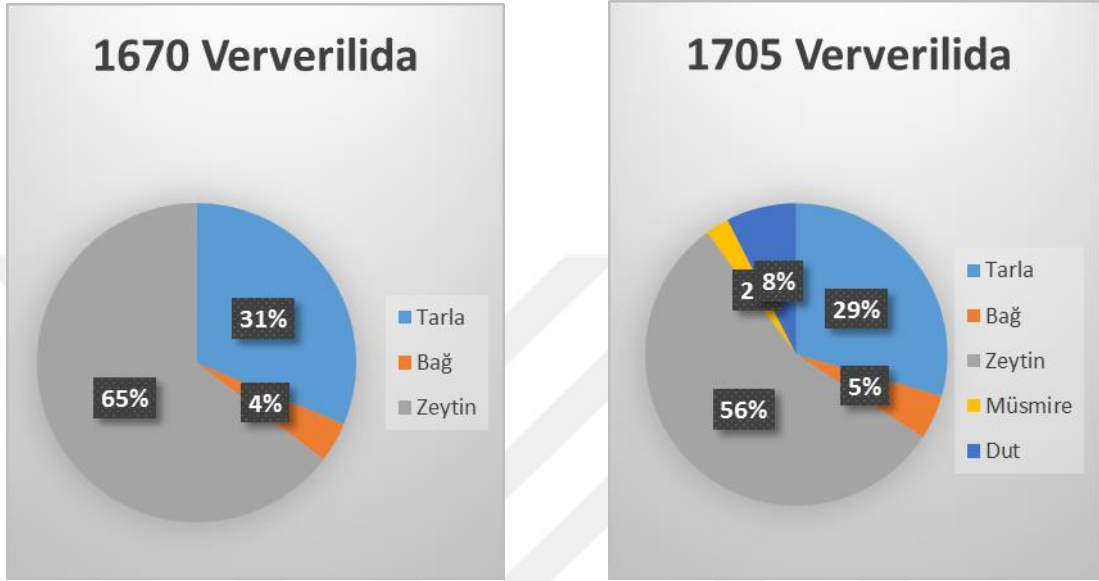
Ververilida’nın 1670’deki sektörel dağılımına baktığımız zaman sadece üç sektör; tarla, bağ, zeytin vardır. Bu dağılımda genel olarak zeytin ceribi en yoğun zirai ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Ververilida’nın tarımsal potansiyelinde etkili olan zeytinden başka tarla ve bağ ceribi de vardır. Bu durum 1705 tahriri ile birlikte yerleşim biriminde zirai bir çeşitlenme olmuştur. Dut ve müsmire iki zirai

⁴⁰⁶ BOA., TT., Def no: 638-639. 822.

⁴⁰⁷ BOA., TT., Def no: 253. 1 no’lu defter.

ürün olarak eklenmiştir. Bu tahrirde zeytin ceribinin diğer zirai ürünlerden daha yoğun olduğunu görüyoruz. Ververilida 1705 tahririnde tarla potansiyeli “*ala*” ve “*mutavassıt*” olarak değerlendirilmiştir. Zeytin ve bağ ceribinde böyle bir ayırım yapılmamıştır.⁴⁰⁸

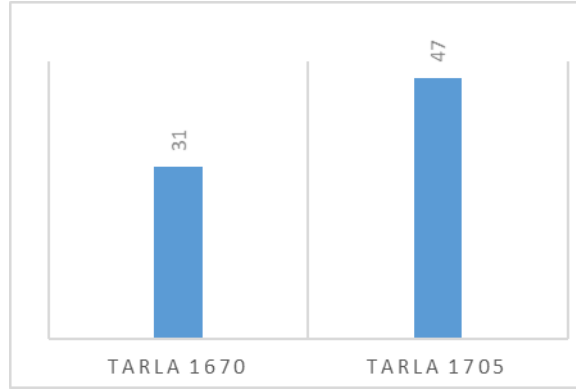
Grafik 18a-b: Ververilida Metohunun 1670 ve 1705'teki Sektörel Dağılımı

Murine'ye bağlı yerleşim yerlerinde gördüğümüz gibi Ververilida da tarla açısından zirai ürünler arasında tercih edilen ikinci üründür. Yerleşim biriminde 1670 tahririndeki hane sayısındaki duruma rağmen tarla cerib 31 olmuştur. 1705 tahririnde hem hane sayısının artması hem de Osmanlıların bu konudaki teşviki olarak düşündüğümüz süreç ile tarla ceribinde artış yaşanmıştır.

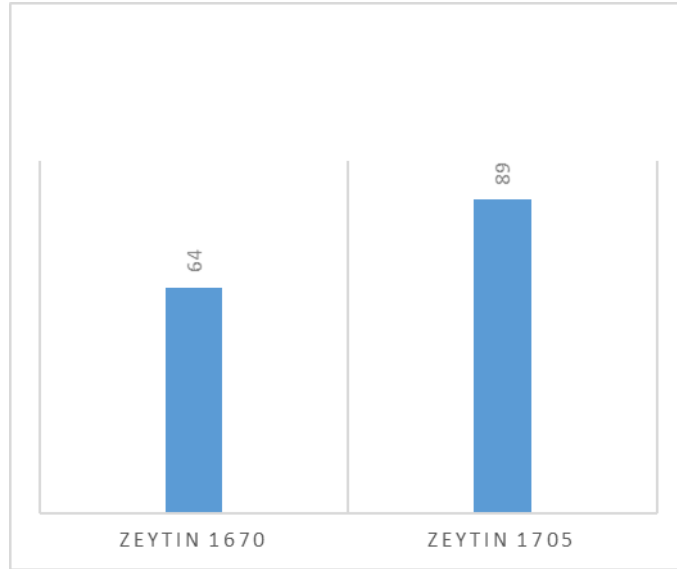
⁴⁰⁸ BOA., TT., Def no: 253. 1 no'lu defter.

Grafik 19: Ververilida Metohunun 1670 ve 1705'teki Tarla Mülkiyet Bilgileri

Zeytincilik ise aynı şekilde Murine'ye bağlı yerel birimlerinde olduğu gibi sektörel dağılımda en etkili zirai ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. 1670 tahririnde bu hâkim durumu daha önce de vurguladığımız gibi zeytinin pratik sürecinden kaynaklanmaktadır.⁴⁰⁹ 1670 tahriri zeytin ürününün tercihi açısından önemlidir.⁴¹⁰ 1705 tahririnde süreç aynı şekilde devam etmiş zirai çeşitliliğe rağmen hane sayısından ve zeytin konusundaki ısrar sonucundadır.⁴¹¹

Grafik 20: Ververilida Metohunun 1670 ve 1705'teki Zeytin Mülkiyet Bilgileri

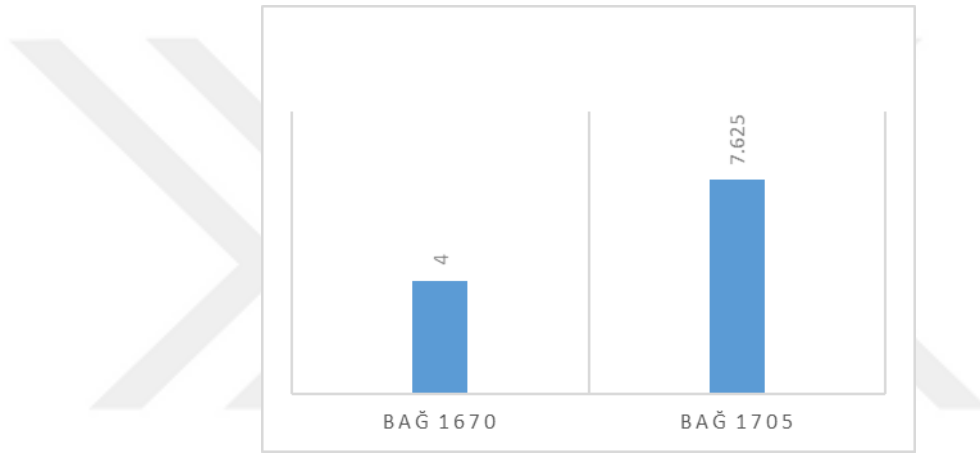
⁴⁰⁹ Brumfield, s.56.

⁴¹⁰ Balta, s.148.

⁴¹¹ Brumfield, s.55.

Bağcılık ise Ververilida’da sektörel konumunda iki tahrirde de en az yoğunluktaki zirai üründür. Bu durumun Ververilida’daki doğal sebeplerden ve pratik ihtiyaçlardan kaynaklandığını düşünüyoruz. Nitelikli bir iş koluna sahip olan bağcılık⁴¹² sınırlı ve pratik ihtiyaçlar çerçevesinde şekillenen bir tarımsal potansiyele sahip olan bu yerleşim biriminde etkili bir zirai ürün olması zor görünmektedir. Özellikle burada köylülerin veya metohtaki insanların tercihi düşünüldüğünde bu mesele daha iyi anlaşılacaktır.⁴¹³ 1705 tahririndeki artışı ise hane sayısındaki duruma bağlıyoruz.

Grafik 21: Ververilida Metohunun 1670 ve 1705’teki Bağ Mülkiyet Bilgileri

3.2.5. Metoh-ı Aya Pelaya

Murine’ye bağlı en küçük yerleşim birimi olan Aya Pelaya 1670 tahririnde 5 haneli ve tamamen Hristiyanlardan oluşan bir yerleşim birimidir.⁴¹⁴ Bu durum 1705 tahririnde değişmiştir. 8 haneli bir metoh olan Aya Pelaya’da %62,5 Müslüman oranı vardır.⁴¹⁵ Aya Pelaya’da 1670 tahririnde Müslüman hane olmadığı için bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. 1705 tahririnde yerleşim biriminde Müslümanların tarla parselasyonunda %4 payı vardır. Hristiyanlar ise 1705 tahririnde tarla parselasyonunda Müslümanlardan daha yüksek bir paya sahip olup %5,66 oranında bir paya sahip olmuşlardır.

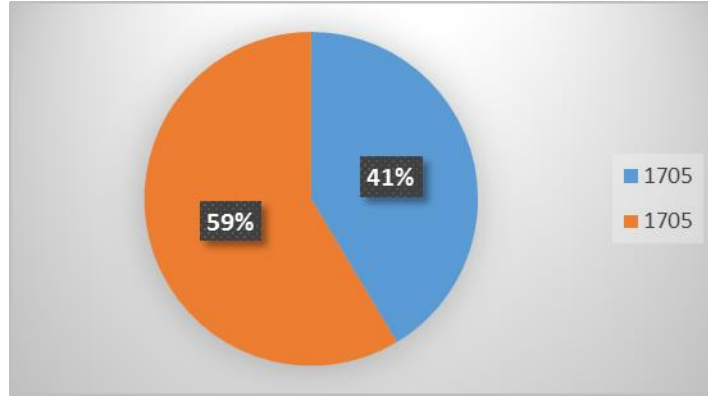
⁴¹² Adıyeke, s.88.

⁴¹³ Brumfield, s.54.

⁴¹⁴ BOA., TT., Def no: 638-639. 822

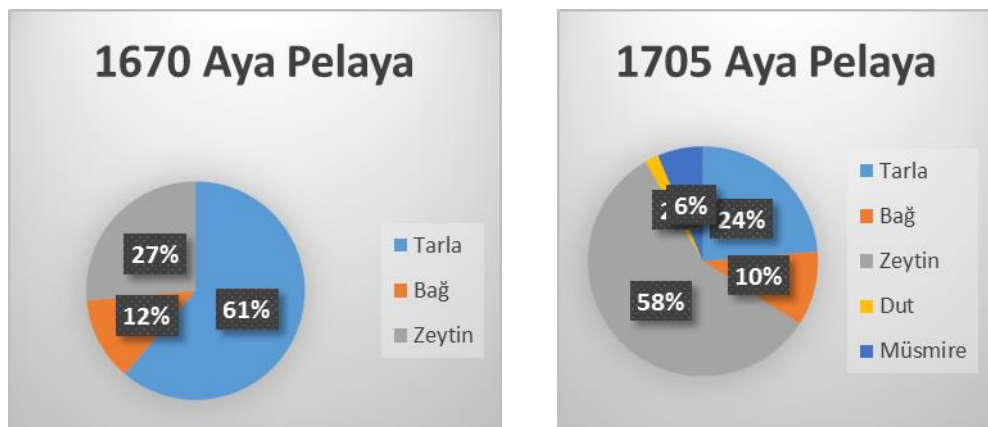
⁴¹⁵ BOA., TT., Def no: 253. 1 no’lu defter.

Grafik 22: Müslüman ve Hristiyanların 1705'teki Tarla Parselasyon Bilgileri

Metohun 1670'deki sektörel dağılımında zirai ürün olarak tarla etkili olsa da gerçekte 13 tarla ceribin hepsi 1670 tahririndeki ilk hanede toplanmıştır.⁴¹⁶ Bu süreç 1705 tahririnde değişmiştir. Hane sayısının artmasına paralel olarak zeytinin sektörel dağılımında cerib oranı en fazla ürün olmuştur. ayrıca zirai çeşitlenme olarak dut ve müsmire gibi iki zirai ürün de 1705 tahririnde Aya Pelaya'da yer almıştır. Aya Pelaya bu haliyle hane sayısındaki düşüklüğe rağmen Murniya'daki diğer yerleşim birimlerindeki özellikleri göstermektedir. Diğer yerleşim birimlerinde olduğu gibi Aya Pelaya'da da 1705 tahririnde tarla konusunda ikili bir değerlendirme yapıp “ala” ve “mutavassıt” olarak ayrılırken zeytin ve bağ ceribi konusunda böyle bir ayırım yapılmamıştır.⁴¹⁷

Grafik 23: Aya Pelaya Metohunun 1670 ve 1705'teki Sektörel Dağılımı

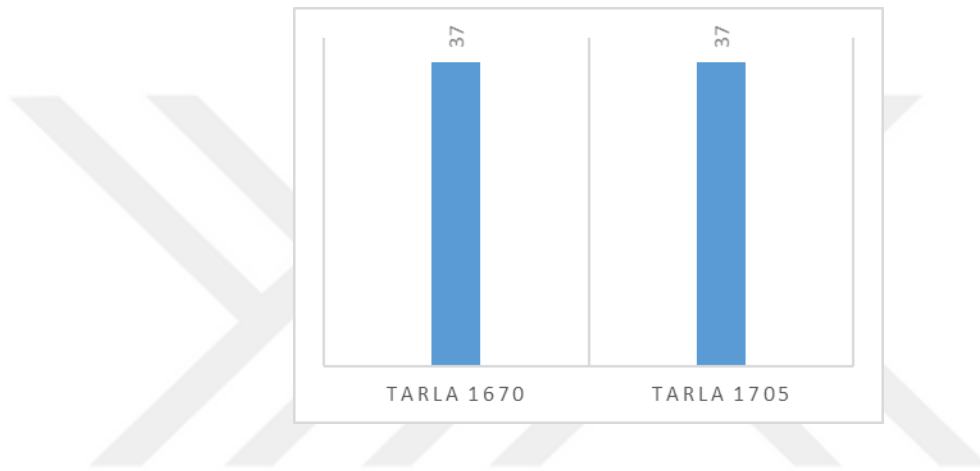

⁴¹⁶ BOA., TT., Def no: 638. 822.

⁴¹⁷ BOA., TT., Def no:253. 1 no'lu defter.

Aya Pelaya’da sektörel dağılımda zeytinden sonra gelen tarla 1670 tahririnde zeytinden sonra sektörel dağılımdaki ikinci zirai ürün olmuştur. Zirai tercihler konusunda Girit’te köylüler veya metohtakilerin başlıca ürünü tarla olmuştur.⁴¹⁸ Aya Pelaya da özellikle bu konuda tarla ceribindeki bu oran 1705 tahririnde devam etse de gerçekte ilk hanede toplandığını belirttiğimiz tarla ceribi hane sayısının artmasına paralel olarak diğer hanelerin de kullandığı bir zirai ürün olmuştur.

Grafik 24: Aya Pelaya Metohunun 1670 ve 1705’teki Tarla Mülkiyet Bilgileri

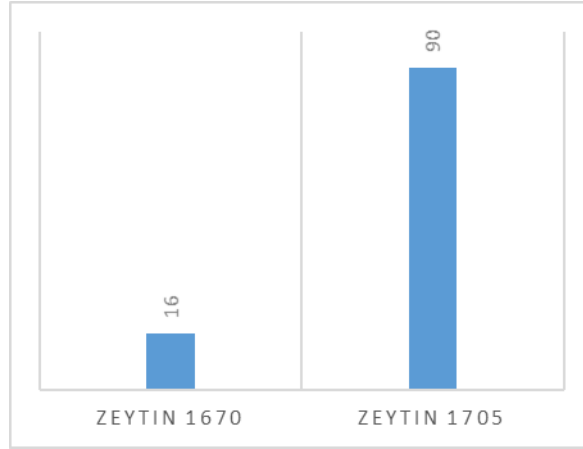
Zeytin ise 1670 ve 1705 tahrirlerinde yerleşim birinin sektörel kullanımında en etkili zirai ürün olmuştur. Genel dağılımda 1670 tahrir sürecinde hane sayısına uygun olarak ceribi düşük olan zeytin daha sonraki süreçte özellikle bahsettiğimiz tahrir ile birlikte zirai ürünlerde zeytine yönelik başlayacaktır.⁴¹⁹ 1705 tahririnde ise 8 haneli Aya Pelaya metohundaki en büyük paya sahip olmuştur. Genel olarak Murniya’ya bağlı yerleşim birimlerinin zirai süreci gösteren Aya Pelaya’daki zeytincilik Girit’teki zeytin konusundaki tutumun değişmesinde en küçük birimleri bile ne kadar etkilediğini gösterir.⁴²⁰

⁴¹⁸ Brumfield, s.54.

⁴¹⁹ Balta, s.148.

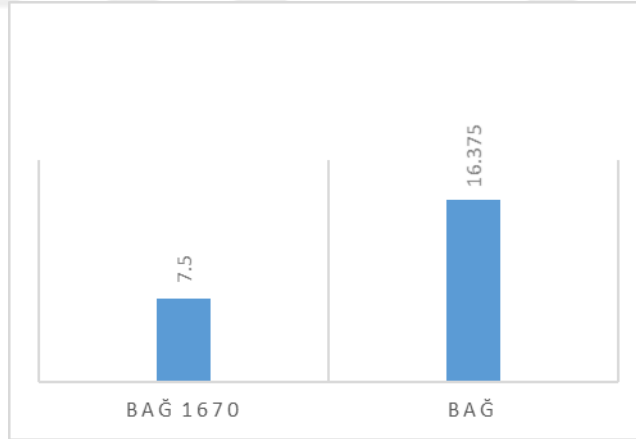
⁴²⁰ Brumfield, s.55.

Grafik 25: Aya Pelaya Metohunun 1670 ve 1705'teki Zeytin Mülkiyet Bilgileri

Genel olarak sektörel dağılımda her zaman en az paya sahip olan bağ ceribi bu durumu Aya Pelaya'da 1670 tahririnde göstermiştir. Sektörel dağılımda en az orana sahip olan zirai ürün olan bağ 1705 tahririnde artış göstermişse de yine de tarla ve zeytin gibi iki zirai üründen sonra gelmiştir. Aya Pelaya'da bağ konusundaki artışı 1670-1705 tahrirlerinde bölgeden bölgede değişen sürece bağlıyoruz.⁴²¹

Grafik 26: Aya Pelaya Metohunun 1670 ve 1705'teki Bağ Mülkiyet Bilgileri

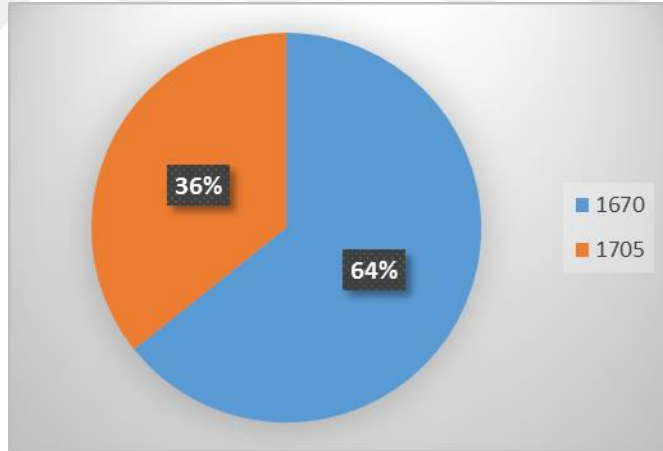

⁴²¹ Adıyeke, s.93.

3.2.6.Epizigo ve Apimeko

Girit'teki bu iki yerleşim biriminde Epizigo'da 34 hane vardır ve Müslüman oranı %11,76'dır.⁴²² Apimeko'da ise 24 hane vardır ve Müslüman oranı %29,16'dır.⁴²³ Müslüman hane yüzdeleri arasında ciddi farklar olan bu iki yerleşimin 1670 tahririnde Epizigo'da Müslümanların tarla oranı %5 olarak gerçekleşirken Apimeko'da %2,78'dir. Bu iki yerleşim biriminde de tarla parselasyonunda fark bulunmasının sebebi hane sayılarındaki farklar olduğunu düşünüyoruz. 1670 tahririnde Epizigo 4 müslüman hane varken 1705 tahririnde 7 Müslüman hane vardır. Bu durum tarla parselasyonuna yansımıştır. İki yerleşim biriminin ortak özelliği Hristiyanların her iki yerleşim biriminde de tarla oranlarında Müslümanlara nazaran daha düşük oranda çıkmasıdır. Gerçekten de Epizigo 30 haneli bir Hristiyan yerleşimi olmasına karşın tarla parselasyonunda %3,55'lik bir paya sahip olmuştur. Öte yandan Apimeko'da 17 haneli Hristiyan yerleşimi sadece %1,38 oranında bir yüzdelik ortaya çıkmıştır.

Grafik 27: Epizigo ve Apimeko'daki Müslümanların Tarla Parselasyon Bilgileri

İki yerleşim biriminde farklılıklar görülüp bu özellikler zirai ürünlere de yansımıştır. Özellikle bu konuda tarla ve zeytin gibi iki zirai ürün üzerinde durmamız gerekmektedir. Epizigo'daki sektörel dağılımda en büyük paya sahip olan tarla sektörüdür ancak Apimeko'da bu zirai ürünün duttan sonra geldiğini görüyoruz. Ayrıca boş arazi oranı da fazladır.⁴²⁴ Tabii bu durum Ayvasıl'ın arazi meselesi göz

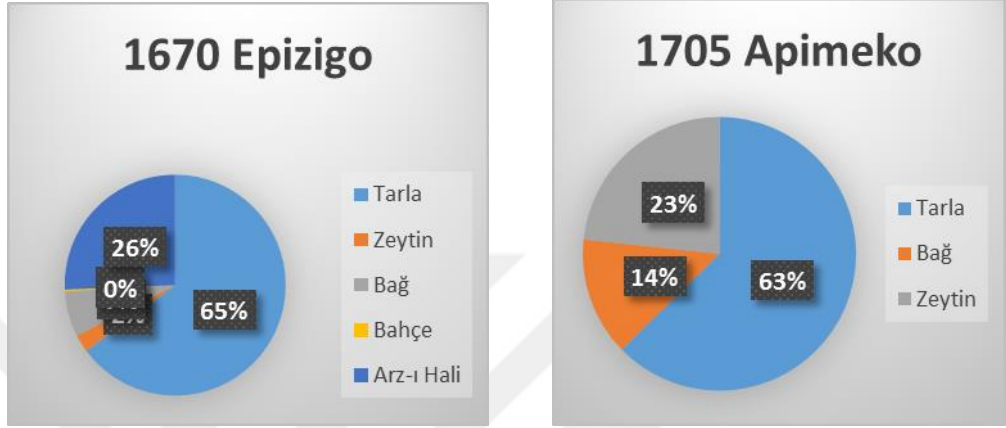
⁴²² BOA., TT., Def no: 636-637. 822.

⁴²³ BOA., TT., Def no: 252a-252b. 1 no'lu defter.

⁴²⁴ BOA., TT., Def no: 636. 822

önüne alındığında daha iyi anlaşılacaktır.⁴²⁵ Apimeko’da olmayan bu durumu 1705 tahririndeki düzenlemeye bağlıyoruz. Zeytin ve bağ ise iki yerleşim biriminde de sektörel dağılım açısından en az paya sahip olan zirai ürünlerdendir. Bu durum adanın zirai sürecine ters bir durumdur.

Grafik 28 a-b: Epizigo ve Apimeko’daki Sektörel Dağılım

İzah ettiğimiz sebeplerden dolayı Epizigo ve Apimeko’daki iki zirai ürünü ele almalıyız. Epizigo’daki tarihi süreç tarla ceribinin sektörel dağılımda en fazla paya sahip olmasından dolayı yerleşim biriminin tipik özelliklerini taşır.⁴²⁶ Bu sürecin tarla meselesinde arazi sayısındaki duruma rağmen oranının yüksek olması metohteki temel ihtiyaçlara göre olduğunu düşünüyoruz. Epizigo’da da diğer yerleşim birimlerinde gördüğümüz gibi tarla “*ala*” ve “*mutavassıt*” olarak değerlendirilirken zeytin ve bağ konusunda böyle bir ayırım yapılmamıştır.⁴²⁷ Epizigo’da gördüğümüz süreç Apimeko’daki aynı değildir. Apimeko dut ceribinin sektörel dağılımda tarla gibi bir zirai üründen daha fazla bir paya sahip olması. Yerleşim biriminin kendi özellikleri ile açıklanmalıdır. Apimeko’daki bu süreç tercihler açısından iki farklı yerleşim biriminin iki farklı tercihleri seçmesinin beraberinde getirmiştir. Ayrıca dut ceribindeki hasıl 441 iken tarla ceribi 762 hasıldır.⁴²⁸ Bu durumda devlet açısından değerlendirilmede tarla ceribi öne çıkmıştır. Ayrıca Apimeko’da tarla “*ala*” ve

⁴²⁵ Gülsoy, s.291.

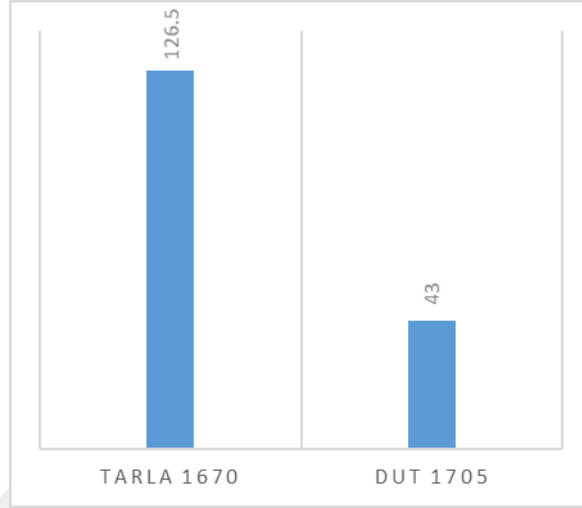
⁴²⁶ Brumfield, s.54.

⁴²⁷ BOA., TT., Def no:637. 822.

⁴²⁸ BOA., TT., Def no: 252b. 1 no’lu defter.

“mutavassıt” olarak değerdendirilirken zeytin veya dut sektöründe böyle bir ayırım yapılmamıştır.⁴²⁹

Grafık 29: Epizigo ve Apimeko’daki Dut ve Tarla Mülkiyet Bilgileri

Zeytin ise daha önce belirttiğimiz gibi diğer yerleşim birimlerindeki bir orana sahip değildir. Bu iki yerleşim biriminin hem ortak hem de en ilginç yanını oluşturan bu durum Venedik⁴³⁰ ve Osmanlılar tarafından teşvik edilen bu ürünün⁴³¹ yerleşim birimindeki sektörel dağılımındaki etkisizliği Ayvasıl’daki her sürecin veya teşvikin istenilen düzeye gitmediğinin kanıtıdır. Özellikle Resmo’daki zeytin potansiyelini düşündüğümüzde bu durum daha iyi anlaşılacaktır.⁴³² Tüm bunlara rağmen Apimeko’daki oran Epizigo’dan fazladır.

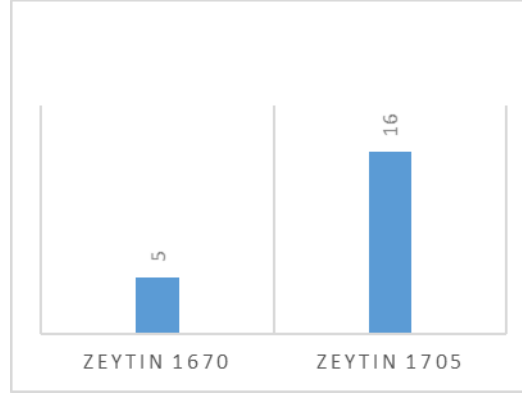
⁴²⁹ BOA., TT., Def no: 252b. 1 no’lu defter.

⁴³⁰ Adıyeke, s.88.

⁴³¹ Brumfield, s.55

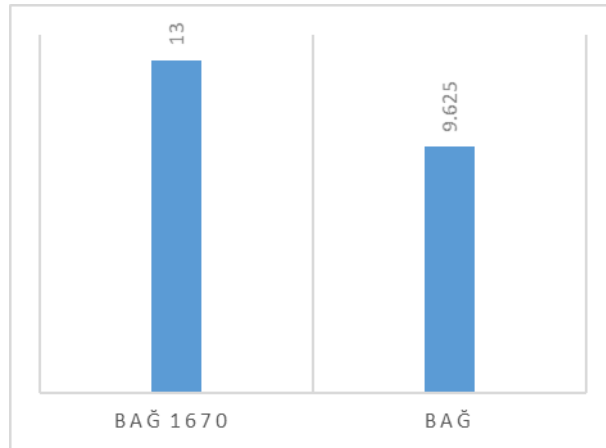
⁴³² Kopasi, ss.1161-1162.

Grafik 30: Epizigo ve Apimeko'daki Zeytin Mülkiyet Bilgileri

Epizigo ve Apimeko'daki bağ oranları ise yine sektörel dağılımda en az paya sahip olan zirai ürünlerdendir. Epizigo'da bağ ceribi boş arazi oranını görmezden gelirse yerleşim biriminin en fazla paya sahip zirai ürünüdür. Bu durum bize Epizigo'da bağcılığın varlığı konusunda bilgi vermektedir. Bağ, Girit'te bölgesel olarak değişen bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴³³ Epizigo'da uzun süren savaş döneminde bağcılık zarar görmüş olmalıdır. Ancak görülüyor ki buna rağmen sektörel dağılımda tarladan sonra tercih edilen bir zirai üründür. Epizigo'daki bu farklılık Apimeko'da yoktur. Sektörel dağılımda bağ ceribi en az paya sahip ürünlerden biridir. Apimeko'da yerel tercihler konusundaki bu tutumun bağcılığa yansıdığını düşünüyoruz.

Grafik 31: Epizigo ve Apimeko'daki Bağ Mülkiyet Bilgileri

⁴³³ Adıyeke, s.93.

Netice itibariyle Kadiri vakıf köylerine baktığımız zaman 1670 ve 1705 tahrirlerindeki farklılıkların köylere ve metohlara yansıdığını görürüz. Vakıf köyler içinde tarla parselasyonunda köyler ve metohlar farklılıklar barındırmaktadır. Genel olarak İslamizasyonun aksine Müslümanların tarla parselasyonundaki payı azalırken istisnai yerleşim birimleri olan Miksorema ve Ververilida gibi yerlerde bu pay az da olsa artmıştır. Hristiyanların genel olarak tarla parselasyonundaki payını göz önüne alırsak Girit'teki İslamizasyonun doğal bir süreç olduğunu görüyoruz.

Köyler ve metohların sektörel dağılımında da farklılıklar bulunmaktadır. Tarla oranı açısından 1670 ve 1705 tahrirlerinde iki farklı durum ortaya çıkmıştır. İlk tahrirde Aya İrini vakıf köyler içinde tarla ceribi en yüksek köy iken 1705 tahririnde bu durum değişerek Murniya olmuştur. Zeytin sektöründe ise genel olarak yükseliş olmakla birlikte her iki tahrirde de en yüksek oran Aya İrini'dedir. Vakıf köyler içinde sektörel dağılımda en az paya sahip olan bağ ceribinde ise 1670 tahririnde en yüksek rakam Murniya'da iken 1705 tahririnde Aya İrini'de olmuştur. Genel olarak bakıldığında zirai ürünlerde bu iki köy öncü durumdadır. Diğer yerleşim birimleri ise kapasitelerinden dolayı zirai ürünlerde bu iki köyün gerisindedir.

SONUÇ

İslam dünyasında yüzyıllar boyu toplumsal ve ekonomik olarak büyük bir etki gösteren vakıflar; devlet ve halk ilişkisinde devletin sosyal hizmet görevlerini yerine getiren bir kurumdur. Bu işlevi üstlenirken ekonomik olarak dayandığı sistem çoğunlukla toprak ve köylerdir. Temel amaç ekonomik istikrarın sağlanmasıdır. Çünkü ekonomik sistemin yeteri kadar gelişmediği oluşumlarda gelirlerin sosyo-ekonomik işlevi olan bir kuruma aktarılmasında vakıf sistemi etkilidir. Bahsettiğimiz bu istikrarın sağlanması devletin bunu tarikatlar vasıtasıyla gerçekleştirmesiyle ilgilidir. Çünkü bu yolla devletin bölgede nüfuzunun korunması sağlanır. Bu durumda tarikatlar açısından bakarsak Abdülkadir Geylani tarikatı İslam dünyasında en yaygın tarikatlardan biridir. Birçok bölgede etkili olan tarikat zamanla Osmanlılar ile birlikte daha geniş sahalara yayılma imkânı elde etmiştir.

Osmanlıların Venediklilerle uzun süren Girit savaşı neticesinde feth edilen ada büyük bir zarar görmüş ve akabinde imar edilmek istenmiştir. Girit'te 1650 yılında ilk tahriri yapıldı. Hanya ve Resmo'da yapılan tahrirlerde devletin oradaki toprak sistemini yönetmesi ve imar etmesi açısından önemliydi. Bu noktada tezimiz olan ve Girit'teki vakıflardan olan Abdülkadir Geylani vakıflarını 1650 tahririnde rastlamadık. Ancak 1651'de vakfiyesini bulduğumuz söz konusu tarikatın tekkesine köy ve metohların vakfedildiğini ve bu şekilde Kadirilerin adada teşekkülünün sağlandığını belirtmeliyiz. Kadiri vakfının klasik bir vakıf örgütlenmesine sahip olmaması ilginçtir. Bu durum bize hem tarikatın hem de adadaki nüfuzun istenilen ölçüde sağlanmadığını gösterir.

Bir tarım imparatorluğu olan Osmanlıların gelir biçiminde toprak büyük bir rol oynuyordu. Vakıfların da serveti toprak veya köyler olduğu için toprak biçimini ve dolayısıyla ekonomik döngüyü devam ettirecek bir kurum idi. 1670 tahriri hem adadaki hem de Abdülkadir Geylani vakıf köyleri açısından önemlidir. 1669'da adanın fethini tamamlayan Osmanlılar 1650 tahririnden sonra bu sefer adayı tamamen tahrire tabi tutmuşlardır. 1651'de köy ve metohlara sahip olan vakıf bu tahrirle birlikte büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. 1651'de üç yerleşim birimi vakfedilirken 1670 tahririnde iki köy ve dört yerleşim birimi vakfedilmiştir. Böylece vakfedilen köylerde bir değişiklik yaşanmıştır. 1651'deki Murine ve ona bağlı

metohlar vakfedilirken Apriko ve Aya Yomri gibi metohlar 1670 tahririnde yoktur. Ayrıca söz konusu vakfiyede gelirlerin tekkeye aktarılması belirtilmiştir ancak 1670 tahririnde cami ve imarete gelirlerin aktarılması söz konusudur. Bu durum vakfin adadaki etkinliğini göstermesi açısından önemli bir göstergedir.

Vakıf köylerdeki nüfusa bakacak olursak köy ve metohların hepsinde gayri müslim unsur ağırlıktadır. Belirli bir Müslüman nüfus köylerde oluşmuşsa da metohlarda bu durum daha seyrek. Köy ve metohların sektörel dağılımında yeteri kadar çeşitlilik yoktur. Tarla ve zeytinin yaygın olduğu bağ ile bostan gibi nispeten daha azdır. Bu tahrirde Müslimlerin tarla mülkiyet bilgileri köylerde baskın ancak metohlarda gayri müslim hanelerden az olup, genel nüfus oranında gayri Müslimlerin baskın olmasından kaynaklanmaktadır.

1705 tahririnde Geylani vakıflarında Müslim ve gayri müslim ayrımı belirgin şekilde ortaya çıkarken vakıf köylerdeki hane sayılarında değişiklikler yaşanmıştır. Birçok metohta hane sayılarında artış yaşanırken Müslim oranı da artmaktadır. Böylece neredeyse gayri müslim hanelerdeki orana denk bir nüfus oluşturulmuştur. Bu durum 1705 tahririnde özellikle metohların statülerinde bir değişim yaşandığı izlenimi vermektedir. Gerçekten 1670 tahririnde gördüğümüz köylerdeki oran bu tahrirde yerini metohlardaki sayısal değerlere bırakmıştır. Diğer bir değişiklik ise 1670 tahririnde yer alan Epizigo'nun bu tahrirde olmamasıdır. 1705 tahririnde Apimeko adıyla yeni bir metoh karşımıza çıkmıştır. Böylece 1705 tahririnde bazı yerleşim birimlerinin değiştirilmiş ve birleştirilmiştir. Bu tahrirde zirai ürünler arasında sektörel dağılımda büyük bir çeşitlilik göz çarpmaktadır. Önceki tahrirde olmayan müsmire ve dut ürünleri sektörel dağılıma girmiştir. Bununla birlikte vakıf köylerde Murine'deki müsmire ve Apimeko'daki dut gelirlerini saymazsak bu tahrirde de tarla ve zeytin yaygın olarak kullanılmıştır. Bu durumda her iki tahrirde de ürün çeşitliliğine rağmen hâkim sektörel yapı ciddi bir değişiklik yaşanmamıştır. Müslimlerin tarla mülkiyet bilgileri diğer tahririn aksine köylerde mülkiyet oranları azalırken metohlarda değişkenlik göstererek devam etmiştir. Bu durum bize İslamizasyon sürecinin doğal bir şekilde Girit'te işlediğini göstermektedir.

Netice itibariyle Kadiri vakıfları 1651'deki kuruluşundan sonra 1670 ve 1705 tahrirlerinde iki kere yapısal değişikliklere uğramıştır. 165'de yer alan Murine'de

1670 tahririnde ona bağlı yerleşim birimleri eklenerek vakıf genişletilmiştir. Tekkeye aktarılan gelirler 1670’te cami ve imarete aktarılmıştır. Böylece söz konusu tarikatın etkinliği artmıştır. Osmanlı imparatorluğu bir tarım imparatorluğu olarak gelir biçimlerinde topraktan elde edilen gelirler büyük bir rol oynuyordu. Vakıfların da gelir biçimlerinde toprakların ve köylerin önemli rol oynaması bu kurumların bir uzlaşmasını beraberinde getirmiştir. İşte Ayovasil nahiyesindeki belirttiğimiz köy ve metohların gelir biçimleri Kadiri vakfı yoluyla değerlendirilirken bölgenin İslamizasyonu da sağlanarak hem ekonomik istikrar devam etmiş hem de Osmanlıların bölgeye nüfuzu sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

I-Temel Kaynaklar:

Arşiv Kaynakları:

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

BOA., BEO., No: 002545. 190872.

BOA., C. EV., No: 00158/07873, 00165/08231, 00290/14786.

BOA., C.MF., No: 00172/08597.

BOA., DH. İD., No: 00034/00087.

BOA., EV., MKT., CHT., No:00524/00230.

BOA., EV., MKT., No:002389/00154, 01580/00179, 02389/00154.

BOA., EV., SRG., No:00421/00104.

BOA., İ. ŞD., No: 00007.

BOA., MF. MKT., No:00194.00033.

BOA., Tah. d. no: 822.

BOA., Y.PRK.BŞK., No:0007/00082.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi:

VGM., Defter., No:04914.00017.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi:

Defter no: 1, (Eski no: 489).

II-Araştırma ve İnceleme Eserler:

Açık, Turan, “Beşe Unvanı Hakkında”, **Tarih Dergisi**, Sayı:62, 2015, ss.37-64.

Adıyeke, A. Nükhet, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2000.

Adıyeke, A. Nükhet, “Osmanlı Egemenliğinin İlk Yıllarında Resmo Bağları”, **Hilal 6 Studi Turchie Ottomani (Venetians and Ottomans in the Early Modern Age)**, v.6,, 2018, ss.85-96.

Adıyeke, A. Nükhet, “XVIII. Yüzyılda İstanbul’dan Zeytinyağı ve Sabun İhtiyacının Karşılanmasında Girit’in Rolü, **XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri Kitabı**, Cilt:4, Dizi:9, Sayı:15, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, ss.1743-1753.

Adıyeke, A. Nükhet, “XVII. Yüzyıl Girit(Resmo) Şeriye Sicillerine Göre Etnik Dönüşüm” **XIV. Uluslararası Türk Tarih Kongresi**, Cilt:2, Dizi: 9, Sayı:14. ss.557-568.

Adıyeke A. Nükhet, “1881 Yılında Girit Vilayetinde Yapılan Nüfus Sayımı ve Tartışmalı Sonuçları”, **Fethinden Kaybına Girit**, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Adıyeke, A. Nükhet ve Adıyeke, Nuri, “Türk Denizcilik Tarihi Açısından Girit Savaşı ve Önemi” **Fethinden Kaybına Girit**, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Adıyeke, A., Nükhet ve Adıyeke, Nuri, “Girit’in Hakk ve Adl ile Cediden Tahriri: 1705 Yılında Girit’te Yapılan Tahrirler ve Düzenlemeler”, **Belleten**, Cilt: 84, Sayı:299, 2020 Nisan, ss.204-236.

Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, **Girit’te Millet Sisteminin Örnekleri Kapıda İşaret**, Hamamda Çingirak, Fethinden Kaybına Girit, Nükher Adıyeke-Nuri Adıyeke, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006,

Adıyeke, Nuri, **Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi**, Yeni Türkiye, Sayı:60, 2014, Adıyeke, Nuri, “ Osmanlı Girit’inde Vakıf Köyler”, **3.İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri Kitabı**, İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları, Cilt:1, İzmir, 2019, ss.344-361.

Adıyeke, Nuri, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Resmo(Girit) Manastır Vakıfları”, **Belleten**, Cilt:79, Sayı:285, 2015, ss.559-587.

Adıyeke, Nuri, “Girit’te Cemaatler Arası Evlilikler”, **Fethinden Kaybına Girit**, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Adıyeke, Nuri, “Girit Savaşı ve Birleşik Hristiyan Orduları”, **Fethinden Kaybına Girit**, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Adıyeke, Nuri, “Multi-dimesional Complications of Conversion to Islam in Ottoman Crete”, Crete and Eastern Mediterranean 1645-1680, Halcyon Days in Crete VI (Edited by Anonis Anastosopoulos), **Crete University Press**, Rethymo, 2008.

Akgündüz Ahmet, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, TTK, Ankara, 1988.

Andriya Kopasi, “Girit’in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi-17”, **Mecmua-yı Ebuzziya**, cüz, 79, (15 Şaban 1315), ss.1425-1435.

Baz, İbrahim, “Tasavvuf Döneminin Özellikleri”, **Tasavvuf**, Ed. Kadir Özköse, Grafiker Yayınları, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.

Balta, Evangelia, “Olive Cultivation in Crete at The Time of The Ottoman Conquest, **The Journal of Ottoman Studies**, v:20 İstanbul, 2020, ss.143-164.

Bolat, Ali, “Tasavvufun Doğuşu”, **Tasavvuf**, Ed.Kadir Özköse, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.

Brumfield, Allaire,” Osmanlı Girit’inde Tarım ve Kırsal Yerleşme 1669-1898 Modern bir Kazı Alanının Yüze Araştırması”, **Osmanlı Arkeolojisi**, Ed. Uzi Baram ve Lynda Carroll, Çev.Bilgi Altınok, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.

Bayartan, Mehmet, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt:10, Sayı:1, 2008, ss.157-175.

Bayraktar, Elif, **The Implementation of Ottoman Religious Policies in Crete 1645-1735: Men of faith as Actors in Kadı court**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bölümler Fakültesi, Ankara, 2005.

Berki, Himmeti Ali, “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, **Vakıflar Dergisi**, Cilt:5, Sayı:5, 1962, ss.127-131.

Barkan, Ömer, Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler1- İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Cilt:2, Sayı: 2, **Vakıflar Dergisi**, 1942.

Braudel Fernand, **2. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, Cilt:1, Çev. M. Ali Kılıçbay, Doğubatı Yayınları, Ankara, 1990.

Clayer Nathalie, ve Popoviç Alexandre, “Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar”, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler Kaynaklar, Doktrin-Ayin ve Erkan Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm**, Hz. Ahmet Yaşar Ocak, TTK, Ankara, 2014.

Çaç, Mevlüt, “Berat (Arnavutluk Belgradı) Üzerine Bir Değerlendirme”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:50, 2018, ss.135-150.

Çakır, Adalet, **Abdülkadir Geylani ve Kadirilik**, İsam Yayınları, Cilt:1 İstanbul, 2012.

- Demirci, Mehmet, “Arusiyye” Maddesi, **TDV**, Cilt:3, Ankara, 1991.
- Ertem, Adnan, “Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Cilt:36, Sayı:36, 2011, ss..25-65.
- Ekinci, Buğra, Ekrem, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017.
- Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, 8.Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Genç, Mehmet, “Klasik Osmanlı Sosyo-İktisadi Sistemi ve Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 42, 2014, ss.9-19.
- Genç, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.
- Gökmen, Ertan, “Demirci Kazasındaki Kadiri Tarikatının Eşrefiye Koluna Ait Tekkenin Vakfiyesi, **Vakıflar Dergisi**, Cilt:32, Sayı:32, 2005, ss.77-86.
- Gölpınarlı, Abdülkadir, **Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Göyünç, Nejat, “Hane Deyimi Hakkında”, **Tarih Dergisi**, Sayı:32, 1979, ss.331-348.
- Gündüz, İrfan, **Osmanlı Devletinde Tekke Münasebetleri**, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.
- Gür, Refik, **Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Müessesesi**, Haz. M. Nihat Aryol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Gürer, Dilaver, **Abdülkadir Geylani Hayatı Eserleri Görüşleri**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Gülsoy, Ersin, **Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Gülsoy, Ersin, “Girit Seferleri ve Sonrasındaki Politik Gelişmeler”, **Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonunda Kadar Türk Denizcilik Tarihi**, Ed. İdris Bostan ve Salih Özbaran, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Gülsoy, Ersin, “Osmanlı Tahrir Geleneğinde Bir Değişim Örneği Girit 1650 ve 1670 Tarihli Sayımları, **Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Nejat Göyünç**, Ed. Kemal Çiçek, Sota & Yeni Türkiye Yayınları Haarlem & Ankara, 2001.
- Güler, Mustafa, “Osmanlı Devletinde Vakıf Müessesesi”, **Osmanlı Devlet Teşkilatı**, Ed. Tufan Gündüz, Grafiket Yayınları, Ankara, 2014.

- Güngören Reşat, “Başlıca Tarikatlar”, **Tasavvuf**, Ed. Kadir Özköse, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.
- Haksever, Cahid, Ahmed, Tarikatların Teşekkülü, **Tasavvuf**, Ed. Kadir Özköse, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.
- İnalcık, Halil, “Osmanlı Fetih Yöntemleri” **Söğüt’ten İstanbul’a**, Der. Oktay Özel ve Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2019.
- İnalcık, Halil, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar Klasik Dönem (1302-1606) Siyaset, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- İpşirli Mehmet, “Cabi” Maddesi, **TDV**, 6.Cilt, İstanbul, 1992.
- Kazıcı, Ziya, **Osmanlı’da Vakıf**, Kayihan Yayınları, İstanbul, 2019.
- Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2018.
- Kara, İsmail, **Hanya Girit Mevlevihanesi Şeyh Ailesi-Müştemilatı-Vakfiyesi-Mübadelesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kılıçbay, Ali Mehmet, “Osmanlı’da Vakıf”, **Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları**, S:1, ss.141-153.
- Köprülü, Mehmet Fuad, **İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**, Haz. Orhan Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Köprülü, Fuad Orhan, “Ustazade Yunus Bey’in Meçhul Kalmış Bir Makalesi: Bektaşiliğin Girid’de İntişarı”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı:8-9, 2012. ss.38-86.
- Köprülü, Bülent, “Tarihte Vakıflar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:3, 1951, ss.479-518.
- Mustafa Naima, **Naima Tarihi**, Cild IV, Matbaa-i Âmire, [İstanbul], 1281.
- Panzac, Daniel, **Osmanlı Donanması (1572-1923)**, Çev. Ahmet Maden ve Sertaç Canpolat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Ocak, Yaşar, Ahmet, **Selçuklular Osmanlı ve İslam Tespitler Problem ve Öneriler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.
- Ocak, Yaşar, Ahmet, **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar Makaleler-İncelemeler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

- Oğuz, Mustafa, **Girit (Resmo) Şer'îye Sicil Defterleri (1061-1067)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002.
- Öngören, Reşat, “Başlıca Tarikatlar”, **Tasavvuf**, Ed. Kadir Özköse, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.
- Öz, Mehmet, “Tahrir” Maddesi, **TDV**, Cilt:39, İstanbul, 2010,
- Sağır, Yusuf, “Gazi Hüseyin Paşa’nın Girit’teki Vakıf Eserleri”, **Journal of Turkish Studies**, Volume: 8/2, Ankara, 2013, ss.285-301.
- Singer, Amy, **İyilik Yap Deniz At Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik**, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Şapolyo, Behnan Enver, **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, Elif Kitabevi, İstanbul, 2013.
- Şimşek, Halil, İbrahim, “Sufilerin Peygamber Telakkisi”, **Tasavvuf**, Ed. Kadir Özköse, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.
- Şimşek, Halil, “Tasavvufun Menşei Meselesi”, **Tasavvuf**, Ed. Kadir Özköse, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.
- Şimşek, Selami, **Dünden Bugüne Girit’te Türk Tasavvuf Kültürü**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
- Şimşek, Selami. “Doğu Akdeniz’de Tahrip Olan Bir Kültür Mirası: Girit’te Tarikatlar ve Tekkeler”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt:14, Sayı:32, 2007, ss.213-244.
- Tabakoğlu, Ahmet, **Osmanlı Mali Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016.
- Tek, Abdurrezzak, “Bursa’da Kadiri Tekkeleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı:1, 2010, ss.143-182.
- Türer, Osman, “Osmanlı Anadolu’sunda Tarikatların Genel Dağılımı”, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler Kaynaklar, Doktrin-Ayin ve Erkan Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm**, TTK, Ankara, 2014.
- Ünal, Ali Mehmet, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2019.
- Uluçam, Abdüsselam, “Bağdad’da Abdülkadir Geylani (K.S.) Külliyesi”, **Vakıflar Dergisi**, Cilt: 20, Sayı:20, 1988, ss.63-84.
- Uludağ, Süleyman, “Masiva” Maddesi, **TDV**, Cilt:28, Ankara, 2003.

Uzunçarşılı, Hakkı, İsmail, **Osmanlı Tarihi 2.Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar**, Cilt:3, Kısım:1, TTK, Ankara, 1973.

Tukin, Cemal, “Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları 1821 Yılına Kadar Girit”, **Belleten**, Cilt:9, Sayı:34,1945, ss. 163-207.

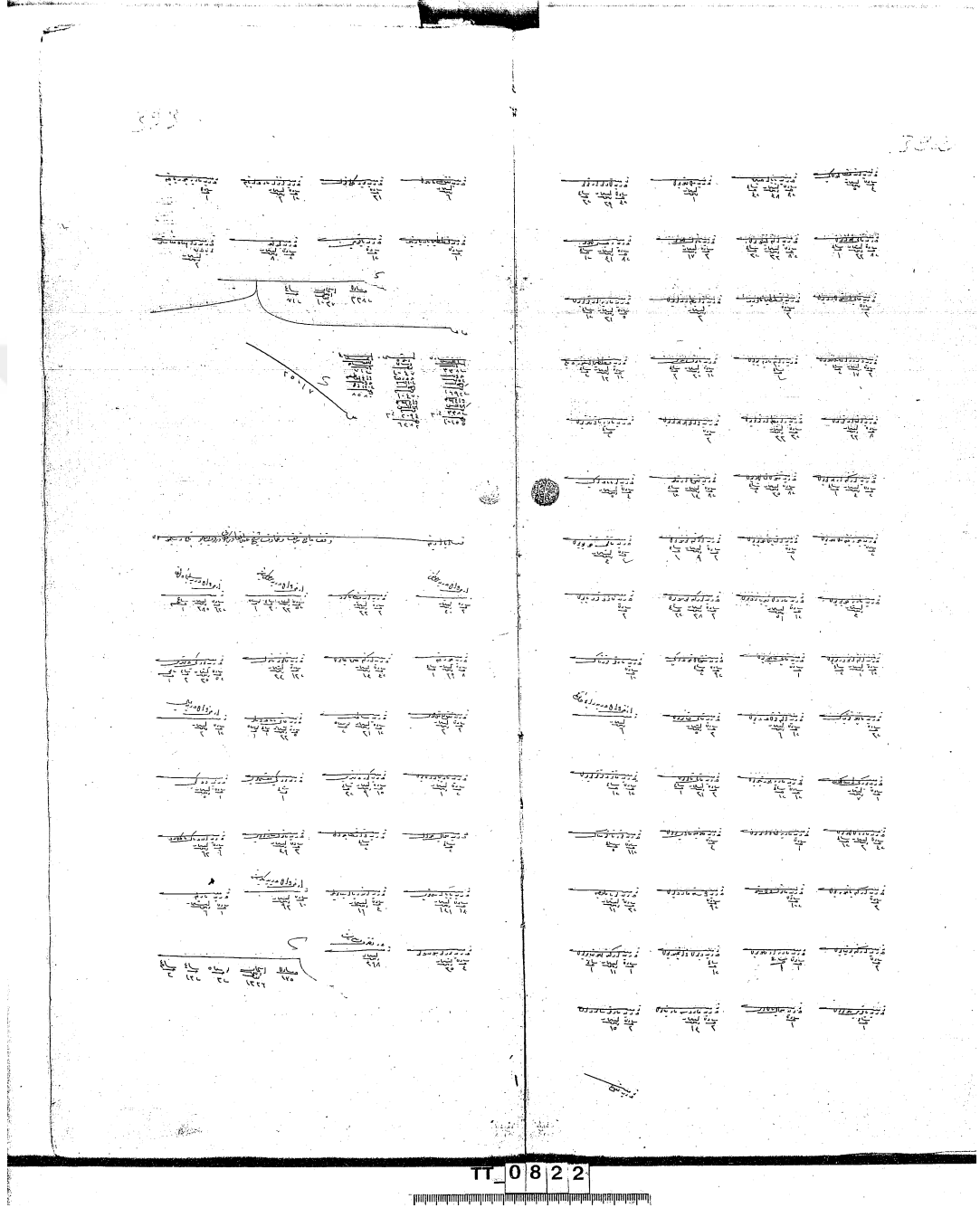
Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf” Maddesi, **TDV**, Cilt 42, İstanbul, 2012.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, **Vakıflar Dergisi**, Cilt:17, Sayı:17, 1983, ss.55-60.

Yıldız, Kenan, “Osmanlı'da Vakıf Teftişleri ve Vakıf İdaresinin Merkezileşmesi”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı:42, 2009, ss.33-72.

III- Elektronik kaynaklar:

University of Crete, Institute for Mediterranean Studies tarafından hazırlanan Digital Crete (<http://digitalcrete.ims.forth.gr/index.php?l=1>) Erişim tarihi: 02.02.2020.

EK 2- Kaynak: 1705 Tahriri Aya İrini Köyü. BOA.TT. Def no:635-636. 1no'lu defter.

